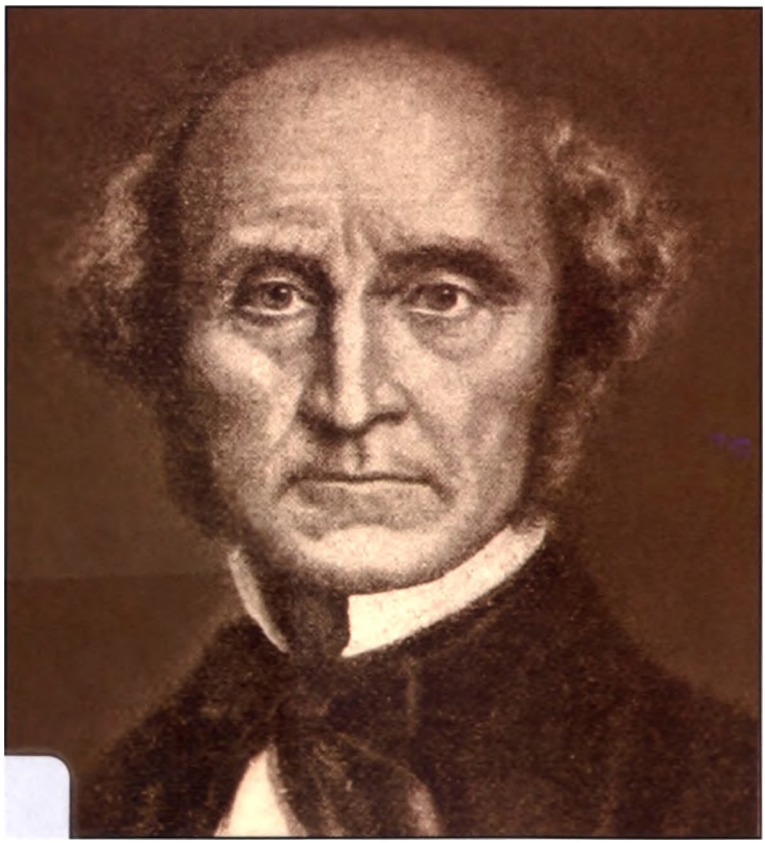
JOHN STUART MILL

ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE

ROMAN oda YAYINLARI

ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE

ISBN 978 - 975 - 385 - 362 - 0
Dizgi ve Düzenleme: Veysel Coşkun
Baskı: Nar Basım Matbaa Yay. ve Kağıt San. Dış Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 23159) Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.
No: 34 K: 4 Bağcılar/İstanbul (0-212) 629 00 01
2. Basım Mart 2012

ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Tünel, Kumbaracı Yokuşu 61 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53 Fax: (0212) 249 79 62
www.odayayinlari.com.tr.

JOHN STUART MILL

Türkçesi:
TUNCAY TÜRK

ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE

1

BAŞLANGIÇ

Bu denemenin konusu, verilen yanlış, (yanlış olduğu kadar, isabetsiz de) bir adla, Felsefi Zorunluluk kuramı denilen kuramın karşıtı olarak gösterilip, İstem Özgürlüğü olarak adlandırılan özgürlük değil; medeni ya da Toplumsal Özgürlük'tür: Toplumca, birey üzerinde yasal olarak kullanılabilen iktidarın nitelik ve sınırlarıdır. Bu sorunun sözü ve tartışması uzun aralarla ve genel özellikleriyle geçer; ama gizli var oluşu ile bu yüzyılın edimsel savaşımlarına derinden işleyen, kısa süre sonra da, kendini geleceğin yaşamsal sorunu olarak kabul ettirme olasılığı bulunan sorunlardan biridir. Yeni olmaktan öyle uzaktır ki, bir bakıma, neredeyse en eski çağlardan başlayarak, insanları anlaşmazlığa düşürmüştür. Bununla beraber, insan türünün daha uygar bölümlerinin artık girmiş bulundukları ilerleme aşamasında yeni koşullar altında belirip, daha derin başka incelemelere gereksinim duyduğunu gösteriyor.

Özgürlük ile Yetke arasındaki savaşım, tarihin bizlerce bilinen en eski çağlarında, özellikle Eski Yunan, Roma ve İngiltere tarihlerinde, en dikkat çeken özelliklerden biridir. Ama eski çağlarda bu savaşım uyruk ya da uyrukların bazı sınıfları ile hükümet arasında geçerdi. Özgürlük denildiğinde, yöneticilerin baskılarından korunma anlaşılırdı. Eski Yunanis-

tan'ın bazı halk hükümetleri dışta tutulursa, yönetenlerin, yönettikleri halk ile zorunlu olarak hasım olduğu anlaşılırdı. Bunlar, yetkilerini ya miras yolu ya da fetihten alan ve her durumda, aynı yetkileri, yönettikleri kimselerin isteğiyle sağlamamış olan bir tek yöneticiden, yönetilen bir kabile ya da kast'tan oluşurdu; yetkinin zulmetme biçiminde kullanılmasına karşı ne tür önlemler alınmış olursa olsun, insanlar yönetenlerin üstünlüğüne karşı çıkmaya cesaret etmez, olasılıkla bunu istemezlerdi de. Onların erki, zorunlu ama alabildiğine tehlikeli de sayılırdı; çünkü bu onların dış düşmanlarına olduğu kadar, kendi uyruklarına karşı da kullanabilecekleri bir silahtı. Topluluğun zayıf üyelerini yırtıcı pek çok kuşun pençesine düşmekten korumak için, öbürlerinden daha zorlu ve onlara başkaldırtmamakla görevli yırtıcı bir hayvanın bulunması zorunluydu. Ancak akbabaların en büyüğünün bile, sürünün üzerine çullanmaya, küçük çaylakların herhangi birinden daha az heveslenir olamayacağı nedeniyle, onun gagasına ve pençelerine karşı da mutlaka ve sürekli savunma durumunda bulunması gerekti. Bu yüzden vatanseverlerin hedefi, yönetenin toplum üzerinde kullanmasına olurluk verilecek iktidarını sınırlamaktı; onların özgürlükle erekledikleri, işte bu sınırlama idi. Bu sınırlamaya iki yoldan gidilirdi. Birincisi, yöneticiye siyasi hak ya da özgürlük olarak adlanan bazı bağışıklıkları kabul ettirme yoluydu ki; bunların yönetici tarafından bozulması, görevin kötüye kullanılması sayılacağı gibi; yöneticinin, bunları eylemiyle bozması halinde, artık ya belirli bir dirençle ya da genel isyanla karşılaşması da doğru görülürdü. Bir ikinci –ve genellikle daha sonradan gelen– çare anayasal engeller konulmasıydı; böylece, yöneten gücün daha önemli bazı tasarımları için, gereken koşullardan biri; topluluğun ya da topluluğun çıkarlarını temsil etmekle yükümlenen herhangi bir heyetin onayını almak gerekli bir koşul oldu. Yönetici güç, Avrupa ülkelerinin çoğunda, bu sınır-

lama biçimlerinden ilkine boyun eğmeye az çok zorunlu tutulmuştu; ikincisi durum için farklıydı; buna ulaşmak ya da bir düzeye kadar zaten elde edilmiş bulunduğu hallerde, özgürlükçülerin her yerdeki başlıca hedefi bunu daha bütünlüklü haliyle ele geçirmek oldu. İnsanlar ise bir düşmanı diğer bir düşmanla çarpıştırmaktan memnun kaldıkları ve zorbalığına karşı az çok etkili bir güvencenin verilmesi koşulu ve bir efendi tarafından yönetilmekten hoşnut oldukları sürece, isteklerini bu noktadan ileriye götürmediler.

Böyle olmakla beraber, insanlık işlerinin gidişatında bir zaman geldi ki, insanlar artık, kendilerini yönetenlerin mutlaka ayrı ve çıkarları kendilerininkine karşıt bir erk olmasını doğanın gereklerinden biri gibi görmekten vazgeçtiler. Onlara, devletteki çeşitli makam sahiplerini görevlerinden alıp, diledikleri zaman ücretli birer memur ya da vekil haline getirmek çok daha uygun göründü. İnsanların, hükümet yetkilerinin kendilerinin zararına olarak asla kötüye kullanılmayacağından ancak bu biçimde tam emin olabilecekleri sanıldı. Halkın kurduğu bir partinin bulunduğu her yerde, yönetenlerin seçimle iş başına gelip, geçici olmaları yolundaki bu yeni istek, giderek parti çalışmalarının en belirgin hedefi oldu ve büyük ölçüde, yöneticilerin yetkilerini sınırlama konusundaki eski çalışmaların da yerini aldı. Yönetici erki, yönetilenlerin zaman zaman yapacakları seçimler yoluyla kurma konusundaki savaşım ilerledikçe, bazıları, bir zamanlar yetkinin kendisini sınırlamaya gereğinden fazla önem verilmiş olduğunu düşünmeye başladılar. Yetkiyi sınırlama (öyle görülebilirdi ki), alışılmış biçimiyle çıkarları, halkın çıkarına karşıt olan yöneticilere karşı alınmış bir önlemdi. Şimdi istenmekte olan şey ise, yönetenlerin halk ile aynı olmaları; çıkar ve istemlerinin halkın çıkar ve istemini oluşturmasıydı. Ulusun bizzat kendi istemine karşı korunmaya gereksinimi yoktu. Onun kendisine zorbalık etmesinden hiç korkulmuyordu. Yönetenler ulusa

karşı etkin bir sorumluluk alıp, onun eliyle hemen değiştirilebilsinler yeterdi; ulus da, nasıl kullanılacağını yine kendi eliyle yazdıracağı yetkiyi onlara bırakmayı göze alabilirdi. Yetki ulusun kendi yetkisinden, üstelik onun, kullanılmaya elverişli biçimde yoğunlaştırılmasından başka bir şey değildi. Bu düşünüş ya da daha doğrusu belki duyuş tarzı, son kuşak Avrupa liberalleri arasında yaygındı; Kıta Avrupası'nda ise hâlâ gözle görünür biçimde galiptir. Kıtanın siyasi düşünürleri arasında –kendi fikirlerince öylesinin bulunmaması gereken hükümetler dışta bırakılırsa– bir hükümetin yapabileceği şeylerin herhangi bir sınırı olduğunu kabul edenler ışıklı birer başkacalık halinde göze çarpıyor. Onu bir süre özendirmiş olan durum ve koşullar eskisi gibi kalmış olsaydı, bizim kendi ülkemizde de şu anda böylesi özellikleri olan bir duygu hüküm sürebilirdi.

Ancak kişilerde olduğu gibi, siyasi ve felsefi kuramlarda da, başarı, başarısızlığın gözden saklayabilecek olduğu kusur ve sakatlıkları gösterir. Halkın kendi yetkisini kendisine karşı kısıtlamaya gerek yoktur anlayışı, halk hükümetinin henüz bir tasarım halinde bulunduğu ya da geçmişin bir döneminde var olmuş bir şey diye kitaplarda okunduğu sıralarda bilinir türden görülebilirdi. Yine bu anlayışı herhalde Fransız Devrimi'nin bazı gelgeç taşkınlıkları gibi yoldan çıkmalar da sarsmadı; aslında bunların en kötüleri gasp edici bir azınlığın eseriydi; ne olursa olsun, bu yoldan çıkmalar, halk kurumlarının kesintisiz işleyişiyle değil; monarşi ve aristokrasinin zorbalığına karşı patlak veren ani ve sancılı bir isyanla ilintiliydi. Bununla birlikte, zamanla demokratik bir cumhuriyet oluşup, yeryüzünün büyük bir bölümüne yerleşti; kendisini uluslar topluluğunun en güçlü üyelerinden biri olarak hissettirdi; seçimli ve sorumlu hükümetin, büyük bir olay halinde ortaya çıkması ile kendisini bekleyen inceleme ve eleştirilerle karşılaştı. Şimdi artık «kendi kendini yönetme» ve «halkın kendi

üzerindeki yetkisi» gibi sözlerin, sorunun gerçek içeriğini açıklamadığı anlaşılmıştı. Yetkiyi kullanan insanlarla, üzerlerinde o yetkinin kullanıldığı insanlar değişmez değillerdir; sözü geçen «kendi kendini yönetim» bile, her bireyin kendisi tarafından yönetilmesi değil, tersine, bütün diğer kimseler tarafından yönetilmesidir. Üstelik halk isteminin edimsel anlamı, halkın en çok sayıda ya da en etkin olan *bölümünün,* çoğunluğun ya da kendilerini çoğunluk diye kabul ettirebilmiş olanların istemidir. Bunun sonucu olarak bu kimseler, kendilerinden olanların bir kısmına zulmetmeyi *isteyebilirler;* diğer herhangi bir yetkinin kötüye kullanımında olduğu kadar, buna karşı da ölçülü önlemler almak gerektir. Bu nedenle, hükümetin birey üzerindeki yetkilerinin sınırlanması, yetkiyi ellerinde bulunduranların düzenli topluma, yani onun içindeki en güçlü gruba karşı sorumlu olmaları ile öneminden hiçbir şey yitirmez. Bu görüş tarzı, hem düşünürlerin anlayışına hem de demokrasinin kendilerinin gerçek veya *varsayılan çıkarlarına* karşıt bulunduğu o Avrupa toplumu içindeki önemli sınıfların yönsemelerine hoş görünerek, zorluksuz yerleşti; şimdi genellikle siyasi düşünceler yürütülürken, «çoğunluğun zorbalığı», toplumun tetikte bulunmasını gerektirir fenalıklar arasına konulmaktadır artık.

İlk zamanlar, diğer zorbalıklar gibi, çoğunluğun zorbalığından da, kamu eliyle yapılıyor diye korkuluyordu en çok; halkın gözünde hâlâ da böyledir bu. Ama düşünen kimselerin kavradıkları şuydu ki; zorbalık eden toplumun bizzat kendisi olduğunda –yani toplu olarak cemiyetin, kendisini oluşturan tek tek bireylere baskı yapması halinde– onun baskı araçları, kendi siyasi memurları eliyle uygulayabileceklerini tekelleştirmez. Toplum bizzat kendi buyruklarını yerine getirebilir, getiriyor da: Doğru buyruklar yerine yanlış buyruklar çıkardı mı ya da kendisinin karışmaması gereken işler hakkında herhangi bir buyruk verdi mi, siyasi baskı çeşitlerinin

çoğundan daha korkunç bir toplumsal baskı uygulamış olur; çünkü bu toplumsal baskı, her ne kadar alışılmış biçimiyle, pek öyle şiddetli cezalar ile ayakta tutulan bir baskı değilse de, yaşamın ayrıntısına, çok daha derinden işleyerek ruhun kendisini tutsak aldığı için, bireye daha az kurtuluş yolu bırakır. Bununla birlikte, memurun baskısına karşı koruma da yetmez: Egemen olan fikir ve duygunun baskısına karşı da koruma gerekir; toplumun kendi düşünce ve eğilimlerini bunları kabul etmeyenlere, medeni cezalar dışında araçlarla, devingenlik kuralları olarak zorla kabul ettirme yönelimine; kendi gidişine uymayan herhangi bir bireyselliğin gelişmesini kösteklemek, oluşumunu mümkünse önlemek, insanların hepsini toplumun örneğine uymaya zorunlu tutma eğilimine karşı da bir koruma gerekir. Ortaklaşmacı düşüncenin birey bağımsızlığına yasal olarak karışmasının bir sınırı vardır: Bu sınırı bulmak ve onu saldırıdan korumak, insan işlerinin iyi bir durumda bulunması için, siyasi zorbalığa karşı korumak kadar gereklidir.

Bu önermeye her ne kadar genelliği bakımından karşı çıkılması olası değilse de, kılgısal sorun –yani sınırı nereye koymalı, birey bağımsızlığı ile toplum denetimi arasındaki uygun ayarlamanın nasıl yapılacağı sorunu– neredeyse hiçbir yanı henüz ele alınmamış halde duran bir sorundur. Yaşamayı her insan için değerli kılan her şey, diğer insan edimleri üzerine bazı kısıtlamalar konulmasına bağlıdır. Bundan ötürü, öncelikle yasayla, yasa uygulamasına elverişli olmayan daha başka şeylerde de kamuoyu ile zorunlu bazı devinim kuralları konulmalıdır. İnsanlık işlerinde başlıca sorun, bu kuralların neler olacağı sorunudur; ama en açık durumlardan birkaçını dışta tutarsak, bu sorun, çözümünde en az yol alınmış sorunlardan biridir ki; bu sorunu aynı biçimde çözmüş olan iki çağ ya da iki ülke yoktur ve bir çağın ya da ülkenin kararı da, öbürlerinin gözünde şaşılacak bir şeydir. Du-

rum böyle iken, belirli bir çağın ya da ülkenin insanları gene de, sanki bu sorun insanlığın öteden beri üzerinde sürekli anlaşmaya vardığı bir sorunmuş gibi, bunda artık herhangi bir zorluktan kuşku duymamaktadırlar. Kendi aralarında geçerli olan kurallar onlara kendiliğinden apaçık ve kendiliğinden dürüst görünüyor. Bu neredeyse genel olan sanı, atasözünün de değindiği gibi, yalnızca bir *«ikinci doğa»* gibi değil, tersine, yanlış olarak sürekli *birinci doğa* gibi tutulan alışkının sihirli etkisinin örneklerinden biridir. İnsanların birbirlerine zorla kabul ettirdikleri devinim kuralları konusunda alışkının herhangi bir kuşkuya izin vermemekteki etkisi büsbütün tamlaşıyor; çünkü konu, gerek bir kimsenin öbürlerine ve gerekse her bireyin bizzat kendisine gerekçe göstermesinin genellikle zorunlu sayılmadığı türden konulardandır. Halk kendi duygularının, bu türden konularda, gerekçelerden daha iyi olduğuna ve onları gereksizleştirdiğine inanmaya alışmış; filozof niteliğine erişmeyi erekleyen bazı kimseler tarafından bu inanca özendirilmişlerdir. Halka, insan devinimini düzenleme konusundaki fikirlerinde kılavuzluk eden edimsel ilke, bireylerin her birinin zihninde, kendisi ile duygudaş olanlar nasıl istiyorlarsa, herkesten o yolda hareket etmelerini istemek gerektiğine ilişkin duygudur. Gerçekten, hiç kimse kendi değerlendirme ölçüsünün yalnız kendisinin beğendiği bir şey olduğunu teslim etmiyor; oysa bir devinim kuralı hakkında ileri sürülen bir düşünce, gerekçelerle de doğrulanmamışsa, sadece bir tek kişinin beğenmesi sayılabilir; gerekçe gösterildiği zaman da, eğer bu gerekçeler başka kimselerin buna benzer seçimlerinin tanık gösterilmesinden oluşuyorsa, bu da gene, bir kişinin yerine, sadece birçok kişinin beğenmesi olur. Bununla beraber, herhangi bir insan için kendi seçimi, böyle doğrulanınca, yalnız kusursuz doyuruculukta bir dayanak değil, aynı zamanda onun dinsel inanında belirgince yazılı bulunmayan konularda kendi töre, zevk ve yordam

anlayışlarının herhangi birini doğrulamak için genellikle sahip olduğu tek dayanak; dahası bu dinsel inanın bile yorumlanmasında kendisinin başlıca rehberi olur. Bundan ötürü, insanların övülür ya da yerilir şeyler konusundaki düşünceleri, onların başkalarının devinim tarzı hakkındaki isteklerini etkileyen çeşitli yapıcıların tümünün etkilerine bağlı olup, bunlar insanların diğer herhangi bir konudaki isteklerini doğrulayan nedenler kadar çoktur. Bu neden, bazen onların mantığı olur; diğer bazı zamanlarda da önyargıları ya da batıl inançları: Genellikle sosyal eğilimleri, ara sıra da antisosyal eğilimleri, kıskançlıkları, kibirlilikleri ya da küçümsemeleri; ama en alışıldık olanı, besledikleri arzu veya korkular ile yasal ya da yasal olmayan bencillikleridir. Diğerlerinden üstün bir sınıf bulunan her yerde, ülke törebiliminin önemli bir bölümü sınıf çıkarlarından ve sınıf üstünlüğü duygularından çıkar. Ispartalılar ile Helot'lar, sömürge tarımcıları ile zenciler, prensler ve uyruklar, asiller ile avam; erkekler ile kadınlar arasındaki töre, en büyük bölümü bakımından, sürekli bu sınıf çıkar ve duygularının yaratmasıdır: böyle doğan hisler de, üstün sınıf üyelerinin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerindeki törel duygularını etkiler. Diğer taraftan, nerede eskiden üstün olan bir sınıf, bu üstünlüğünü yitirmiş ya da nerede o üstünlüğün halk katında saygınlığı yoksa, oralarda egemen olan törel hisler çoğu zaman üstünlüğe karşı sabrı tükenmiş bir hoşlanmayışın izini taşır. Yasal olarak ya da kamuoyu ile, gerek «yapmak» gerekse «sakınmak» konularında, zorunlu kılınmış olan hal ve tavır kurallarını belirleyen önemli bir diğer ilke de, insanların kendi ruhsal liderleri veya Tanrılarını varsayılan beğenme ya da hoşlanmayışlarına gözü kapalı kulluk etmeleri olmuştur. Bu kulluk, temelde bencilce de olsa, ikiyüzlüce değildir; tam anlamıyla içtenlikli nefret duygularına neden olmuş; insanlara sihirbazları ve Rafizîleri yaktırtmıştır. Törel duyguların yönlendirilmesinde, sıradan türden bunca çok et-

ki arasında, elbette ki toplumun genel ve apaçık çıkarlarının da bir payı, üstelik büyük bir payı olmuştur: ama gene de bunların payı, bir neden öğesi ve salt toplumun çıkarları ile az ilgili ya da hiç ilgisiz bazı çıkarlardan doğmuş olan sevimlilik ve sevimsizliklerin bir sonucu olmak onuruyladır. Gerçekten de, toplumun çıkarları ile az ilgili ya da hiç ilgisiz bazı sevimlilik ve sevimsizlikler bile, törel kuralların oluşturulmasında kendilerini neredeyse aynı derecede büyük, güçlü hissetmişlerdir.

Toplumun; ya da güçlü bir parçasının, beğenip beğenmediği şeyler, böylece, yasanın; kamuoyunun ceza yaptırımlarıyla, çoğunluğun uyması koşuluyla konulan kuralları, eylemsilikle saptanmış olan temel etmenlerdir. Düşünce ve duyguca toplumdan daha ileri olanlar genellikle, eşyanın bu durumunu, her ne kadar, kimi ayrıntılarıyla bazen çatışıyor da olsalar, ilke olarak, saldırıdan uzak tutmuşlardır. Onlar, toplumun beğendiği ya da hoşlanmadığı şeylerin bireyler için bir yasa olması gerekip gerekmediğini soruşturmaktan çok, toplumun neleri beğenip neleri beğenmemesi gerektiğini araştırmakla ilgilenmişlerdir. Onlar, düşünceleri genel akıma uymayanlar ile beraber, özgürlüğün savunulmasında davabirliği etmekten fazla, bizzat kendilerinin herkesten ayrıldıkları belirli konularda, insanların duygularını değiştirmeye çalışmayı yeğlemişlerdir. İlkede daha yüksek düzeyin kabulü ve şurada burada tek tük ayrallıklarla, herkesçe sürekli korunulduğu biricik durum, dinsel inanç olgusudur: pek çok yönden öğretici olan bu durum, törel duygu denen şeyin yanılabilirliğinin en dikkat çekici örneğini oluşturması bakımından da daha az öğretici değildir; çünkü, içten bir bağnazın gözünde, *odium theologicum* (teolojik ayıp; günah), en kuşkulanılamaz törel duygu durumlarından biridir. Kendine Evrensel Kilise diyen şeyin boyunduruğunu ilk kıranlar, genellikle, dinsel düşünce ayrılığına izin vermeye, bizzat bu Kilise'nin kendisi kadar az

istekliydiler. Ancak anlaşmazlığın ateşli dönemi, taraflardan hiçbirine tam bir utku kazandırmadan sona erdikten sonra ve her kilise veya mezhep umudunu o anda kaplamakta bulunduğu alanı elde tutmaya adamaktan başka bir şey yapamayacak duruma gelince; azınlıklar, çoğunluk haline gelmeleri olasılığının bulunmadığını görüp, kendi taraflarına kazanamadıklarına karşı, farklı düşüncede olmaya izin verilmesini savunmak zorunda kaldılar. Onun için, işte bu, sadece ve sadece bu, savaşım alanındakidir ki, bireyin toplum karşısındaki hakları geniş ilke temellerine dayanılarak ortaya atılmış, toplumun karşıtlar üzerinde yetke kullanma savı açıkça tartışılmıştır. Dünyanın dinsel özgürlük adına nesi varsa, kendilerine borçlu olduğu büyük yazarlar, en çok vicdan özgürlüğünü kaldırılamaz bir hak olarak öne sürmüş, insanoğlunun kendi dinsel inancından dolayı, başkalarına hesap verme zorunluluğunda olmasını, kesin olarak reddetmişlerdir. Bununla beraber, gerçekten önemsedikleri herhangi bir şeyde insanoğulları için hoşgörüsüzlük öyle olağandır ki, kendi durgunluğunun teolojik kavgalarla bozulmasından hoşlanmayan dinsel aldırışsızlığın terazi kefesine kendi ağırlığını koyduğu yerler ayrı, dinsel özgürlük neredeyse hiçbir yerde eylem olarak gerçeklememiştir. Bütün dindar insanların zihinlerinde aşağı yukarı, en hoşgörülü ülkelerde bile, hoşgörü ödevi, ancak kesin bazı çekince kayıtları konularak kabul ediliyor. Bazısı, kilise hükümeti sorunlarında ayrı düşünmeye katlanır, ama nas (dogma) sorununda katlanmaz; diğer biri, Katoliklerle Allah'ın birliğine inananlar ayrı olmak üzere, herkese hoşgörülü davranabilir; bir başkası vahye dayalı dine inanan her bireye hoşgörülü davranabilir; pek azı da kayrasını bir parça daha öteye götürür ama bunu bir Allah'a ve ahirete inançta durdururlar. Çoğunluktaki duyguların daha katıksız ve şiddetli bulunduğu her yerde, onun, boyun eğme savından az indirim yapmış olduğu görülür.

Siyasi tarihimizin özel durum ve koşullarından dolayı İngiltere'de, kamuoyunun boyunduruğu olasılık daha ağır ise de, yasanınki, diğer Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğundan daha hafiftir; yasama ya da yürütme gücü tarafından bireyin devinimine doğrudan doğruya karışılmasına karşı büyük bir kıskançlık vardır; bunun böyle oluşu, bireyin bağımsızlığına pek yerinde olan bir saygı gösterilmesinden çok, hâlâ var olan bir alışkanlıktan, yani hükümete umumunkine karşıt bir çıkarı temsil ediyor gözüyle bakılması alışkanlığından kaynaklanıyor. Çoğunluk, hükümetin gücünü kendi gücü, düşüncelerini kendi düşünceleri olarak hissetmeyi henüz öğrenmemiştir. Bunu öğrendikleri gün, bireysel özgürlük olasılıkla, hükümet tarafından, bugün kamuoyundan gördüğü derecede istilayla karşılaşacaktır. Ama gene de, bireylerin yasaca denetlenmesine alışmamış oldukları şeylerde, yasanın herhangi bir denetleme girişimine karşı harekete geçmeye hazır duran, birikmiş bir yığın duygu vardır; üstelik, sorunun yasal denetimin meşru alanına girip girmediğinin ayrımı çok az gözetilerek böyledir bu; o kadar ki, bütünü bakımından son derece esen olan bu duygu, özel durumlara uygulanırken olasılıkla, iyi temele dayalı olduğu oranda da, pek çok kez yerine harcanmış olmaz. Edimde, hükümetin karışmalarının uygunluk ya da uygunsuzluğunu mihenge vurmak için kabul edilmiş sürekli hiçbir ilke yoktur. Herkes kendi kişisel deneyimlerine göre karar veriyor. Bazıları, yapılacak herhangi bir iyilik ya da çaresi bulunacak bir kötülükle karşılaştıklarında, bunu hükümetin üstlenmesini seve seve özendirmek istiyor; diğerleri ise, insani çıkarlarının hükümet denetimi altına alınmış bölümlerine yenilerini eklemektense, toplumsal kötülüğün hemen hemen her tutarına katlanmayı yeğliyor; insanlar da, belirgin herhangi bir sorunda, işte kendi duygularının bu genel yönüne göre, bir ya da diğerinin safında yerlerini alıyor veya hükümetin üstlenmesi önerilen o belirgin şeye duydukları il-

ginin düzeyine göre ya da, hükümetin onu kendilerinin beğendikleri biçimde yapıp yapmayacağı konusundaki inanca göre yan tutuyorlar; bir hükümet tarafından yapılması uygun bulunan şeylerin neler olduğuna ilişkin sürekli bağlandıkları herhangi bir düşünceden dolayı, bir sorunun yanında ya da karşısında konum aldıklarına az rastlanıyor. Bana öyle geliyor ki, bu kural ya da ilke yokluğunun sonucu olarak şimdi bile, taraflardan biri diğeri kadar sık yanılıyor; hükümet karışması, hemen hemen eşit biçimde, bazen yersizce öne sürülüyor; bazen de yersizce mahkûm ediliyor.

Bu denemenin amacı, toplumun bireyle olan zorlayıcı, denetler biçimdeki davranışlarını, bu bölümde kullanılan araç ister yasal cezalar olarak maddi güç olsun, ister kamuoyunun ruhsal baskısı olsun, kesin olarak yönetmeye elverişli pek sıradan bir ilkenin açıklamasıdır. Bu ilke, insanların, birey ya da toplu olarak, aralarından herhangi birinin devinim serbestliğine karışmasına izin veren biricik ereğin «özvarlığı koruma» olduğudur. Medeni bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen, gücün haklı olarak kullanılabileceği tek amacın, başkalarına gelecek zararı önlemek olduğudur. Bireyin kendi iyiliği, maddi olsun manevi olsun, yeter bir haklı neden değildir. Bir birey bir şeyi yapmaya ya da yapılana katlanmaya, salt böyle yapması onun hakkında hayırlı olacak, onu daha mutlu kılacak diye, başkalarının düşüncelerine göre böyle yapmak akıllıca ya da doğru olacak diye, haklı olarak zorlanamaz. Bunlar yakınmak, tartışmak, inandırmak ya da ondan rica etmek için doğru nedenlerdir, ama o gene de başka türlü davrandığında, onu zorlamak ya da herhangi bir kötülüğe uğratmak için haklı bir neden oluşturmazlar. Bunu haklı göstermek için, onun yapmamasını istediğimiz edimin, bir başkasına zarar vermesi umulur olmalıdır. Herhangi bir bireyin edimlerinden topluma karşı sorumlu tutulabileceği bölüm, aynı edimin başkalarıyla ilin-

ti oluşturan bölümüdür. Sadece kendisini ilgilendiren bölümünde, onun bağımsızlığı, hak olarak, mutlaktır. Birey kendisi, kendi bedeni, beyni üzerinde, kendi başına buyruktur.

Olasılıkla söylemeye bile pek gerek yoktur ki bu kuram, yetileri erginleşmiş olanlara uygulanması istenen bir kuramdır. Çocuklardan ya da yasanın erkek veya kadın için erginlik yaşı olarak belirleyebileceği yaştan daha küçük yaşta bulunanlardan söz etmiyoruz. Başkalarınca henüz gözetilmeyi gereksinenlerin, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, kendi edimlerine karşı da korunulmaları gerektir. Irkın kendisinin de henüz erginlik çağına gelmemiş olarak görülebileceği o geri toplum durumlarını da, aynı nedenlerden dolayı, konu dışı bırakabiliriz. Kendiliğinden olan ilerleme yolu üzerinde duran ilk güçlükler öyle büyüktür ki, onları yenme yollarını istediğimiz gibi seçmemiz pek az mümkün olur; içi iyileştirme ruhu ile dolu bir yöneticinin, olasılık başka türlü varılamayacak olan bir ereğe ulaştıracak her soy çareyi kullanması uygundur. Medeni olmayanların yönetiminde zorbalık yasal bir hükümet tarzıdır, yeter ki amaç onların iyileştirilmesi olsun; kullanılan araçların haklılığı da aynı amacı eylemle sağlamaları ile değişmezleşsin. Özgürlüğün, bir ilke olarak, insanların serbest, eşit tartışma ile iyileştirilebilir duruma gelmelerinden önceki herhangi bir durumunda asla uygulanma yeri yoktur. O zamana kadar, onlar için, o da eğer böyle birini bulacak kadar şanslı iseler, bir Ekber'e, bir Charlemagne'e kayıtsız şartsız boyun eğmekten başkaca yapacak bir şey yoktur. Ama insanoğulları, inanarak ya da inandırılarak, kurtuluşa yüz tutma yeteneğine ulaşır ulaşmaz (ki burada ilgilenmek zorunda olduğumuz bütün uluslarda bu aşamaya çoktan varılmıştır), artık zor, gerek doğrudan doğruya, gerekse yasanın dışına çıkanlara eza ve ceza biçiminde olsun, insanların kendi iyiliklerine bir çare olarak kabule değer değildir; ancak başkalarının güvenliği için yerinde görülebilir.

Şunu söylemem haklı olur ki, ben «yarar»dan bağımsız bir şey olarak, «somut doğru» düşüncesinden savım yararına çıkarılabilecek olan her tür üstünlükten vazgeçiyorum. Yararı ben törel bütün sorunlarda, başvurulacak son ölçü olarak görüyorum; ama bunun en geniş anlamda yarar, gelişmiş bir varlık olarak bir insanın sürekli çıkarlarına dayanan yarar olması gerektir. Söz konusu çıkarlar, savım şudur ki, bireye ait olan istemliliği dış denetime bağlı tutmaya, ancak her bireyin başkalarının çıkarını ilgilendiren yapıp etmelerine izin verir. Herhangi biri eğer başkalarına zararlı bir şey yaparsa, onu yasa yoluyla ya da yasal cezaların esenlikle uygulanamadığı durumlarda, genel onaysızlıkla cezalandırmak için, *aykırılığı açık oluncaya kadar geçerli* bir ipucu vardır. Bunun gibi, başkalarının yararlanması için bireyin haklı olarak yapmaya zorlanabileceği olumlu birçok yapıp etme de vardır; sözgelimi bir mahkemede tanıklık etmek; bireyin yurdun ortak savunmasında ya da korumasından yararlandığı toplumun çıkarı için gerekli olan diğer herhangi bir ortak işte, kendisine düşen adil payı üstlenmesi; bir türdeşinin yaşamını kurtarmak veya savunmasız olanları kötü davranışlara karşı korumak üzere araya girmek gibi bazı bireysel iyilik devinimlerinde bulunmak türünden şeyler ki, bunları yapmak bir insanın görevi iken, yapmayacak olursa, o, bundan dolayı topluma karşı gereğince sorumlu tutulabilir. Bir kimse başkalarına yalnızca edimleriyle değil, savsaklamasıyla da kötülük edebilir ve her iki durumda da o zarardan dolayı onlara karşı haklı olarak sorumludur. Şurası da gerçektir ki, ikinci durum birincisinden çok daha hesaplı bir zor kullanımını gerektirir. Herhangi bir kimseyi başkalarına ettiği kötülükten sorumlu tutmak kuraldır; kötülüğü önlemediğinden dolayı sorumlu tutmak, diğerine oranlanırsa, ayraldır. Bununla beraber, bu ayrallığı haklı göstermeye yetecek kadar açık ve tehlikeli olan birçok durum vardır. Birey kendisinin dış ilişkilerine ait olan

bütün şeylerde, çıkarları ilintilenen kimselere karşı ve gerektiğinde, onların koruyucusu olma özelliğiyle, topluma karşı *hukuksal* olarak sorumludur. Çoğu kez onu sorumlululuğa tabi tutmamak için güçlü nedenler var olur; ancak söz konusu nedenler durumun özel ilişkilerinden çıkmalıdır: Bu neden ya o türden bir neden olmalıdır ki onda bireyin, kendi seçimine bırakıldığı zaman, denetime –toplumun bireysel denetim erkinin bulunduğu herhangi bir tarzda– bağlı kılınması takdirinde olacağından, genellikle daha iyi devinme olasılığı bulunsun; ya da denetlemeye kalkışmak, bu denetimin önleyebileceğinden daha büyük başka kötülükler oluşturacak olsun. Bu türden nedenler sorumluluğun uygulanmasını olanaksızlaştırdığında, boş kalan hâkimlik sandalyesine öznenin kendi vicdanı geçmeli ve başkalarının dış korumadan yoksun olan çıkarlarını korumalıdır; özne kendisi hakkında daha sert yargı vermelidir; çünkü sorun, kendisinin diğer türdeşlerinin yargısına bağlı kılınmasına uygun değildir.

Ama bir yapıp etme alanı vardır ki onda toplumun, bireyden ayrı olarak, sadece, eğer varsa, *dolaylı* bir çıkarı vardır; bu alan bir kimsenin yaşam ve edim tarzının o yalnızca kendisini etkileyen –ya da eğer başkalarına da dokunuyorsa, ancak onların serbest, istemli ve aldatılmamış rıza ve katılımı ile etkileyen– bütün kısmını içine alır. Yalnız kendisini dediğimde, doğrudan doğruya ve ilk önce demek istiyorum; çünkü kendisine dokunan herhangi bir şey onun aracılığıyla başkalarını etkileyebilir; bu olasılık üzerine kurulabilecek olan karşı çıkmayı da sonra inceleyeceğiz. Bu, demek oluyor ki, insan özgürlüğünün özel alanıdır. Bunun içine önce bilincin iç alanı girer ki, en yaygın anlamıyla vicdan özgürlüğünü; bütün dünyayı veya anlıksalı, fenni, törel ya da teolojik konularda mutlak düşünce ve duygu özgürlüğünü gerekli kılar. Düşünce açıklama ve yayma özgürlüğü başka bir ilkeye girer gibi görülebilir, çünkü bu özgürlük bir bireyin yapıp etmelerinin

başkalarını ilgilendiren bölümüne aittir; ama düşünce özgürlüğünün kendisi kadar önemli olduğu ve büyük bir bölümü bakımından aynı nedenlere dayandığı için, edimde ondan ayrılmaz, ikincisi, bu ilke zevklerde ve uğraşılarda serbestliği; yaşam planını kendi karakterimize uyar biçimde düzenlemek; türdeşlerimizin fikrince bizim karakterimiz avanakça, ters ya da yanlış bile olsa, yaptığımız şey kendilerine zarar vermediği sürece, onlar tarafından bir engellemeye uğramaksızın ve işin olası sonucuna katlanmamız koşuluyla, beğendiğimiz tarzda davranmak özgürlüğünü gerektirir. Üçüncüsü, her bir bireyin bu özgürlüklerinden, sonuç olarak, bireylerin, aynı kayıtlar dahilinde kendi aralarında bir araya gelme özgürlüğü ile, başkalarına zararı olmayan herhangi bir amaç için birleşme özgürlüğü çıkar: Bir araya gelen bu kişilerin yetişkin olmaları, iğrenme ya da hile etkisinde bulunmamaları farzdır.

Hükümetinin şekli ne olursa olsun, bu özgürlüklere bütünü bakımından, saygı gösterilmeyen hiçbir toplum özgür değildir; bu özgürlüklerin mutlak biçimde ve koşula bağlı olmaksızın var olmadığı hiçbir toplum tam özgür değildir. Özgürlük denmeye değer biricik özgürlük, başkalarını mutluluklarından yoksun bırakmaya veya onların mutlu olma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak özgürlüğüdür. Her birey, gerek bedensel, gerekse anlıksal ve ruhsal bakımlardan, kendi sağlığının asıl bekçisidir, insanlar, birbirlerinin kendi beğendiği gibi yaşamasına katlanmakla, her bireyi diğerlerine hoş gelen biçimde yaşamaya zorlamakla olduğundan daha fazla kazanımlı çıkarlar.

Bu kuram hemen hiç de yeni bir şey olmamakla ve bazı kimseler için, bir apaçıklık durumu sunmakla beraber, şimdi var olan düşünce ve uygulamanın genel eğilimiyle bundan daha doğrudan doğruya çatışan hiçbir kuram yoktur. Toplum

(aklınca) herkesi kendi *toplumsal* kusursuzluk anlayışına uymaya zorunlu bırakmak için harcamış olduğu çabanın bir eşini de onları kendisinin *kişisel* kusursuzluk anlayışına zorla uydurma yolunda harcamıştır. Eski toplumlar devletin kendi uyruklarından her birinin bütün bedensel ve anlıksal disiplininde derin bir ilgisi bulunduğu düşüncesine dayanarak, kendilerinin, toplum yetkesi yoluyla bireylerin özel devinimlerinin her bölümünü düzenlemeye hakları bulunduğu düşüncesindeydiler; eski filozoflar da bunu iyi karşılıyorlardı. Bu, çevresi güçlü düşmanlarla çevrili, sürekli dış saldırı ya da iç sarsıntı ile yıkılmak tehlikesi içinde bulunan küçük cumhuriyetlerde eskiden kabule uygun olabilen bir düşünce tarzı. Oralarda güç ve yetkeyi de çok kısa bir dönem için gevşetmek bile, kolayca onların hayatına mal olabiliyordu; bu yüzden o cumhuriyetler, özgürlüğün hayırlı ve sürekli sonuçlarını beklemeyi göze alamazlardı. Günümüz dünyasında, siyasi toplulukların hacimlerinin daha büyük oluşu ve özellikle (insanların vicdanlarının sürdürülmesini onların dünya işlerini denetleyen ellerden başka ellere veren), ruhsal ve somut yetkilerin birbirinden ayrılması durumu, özel hayatın ayrıntısına yasaca bu derece büyük bir karışmayı önlemiştir; ama her birey kendisine ait konularda egemen düşünceden ayrılmasına karşı içsel baskı aletleri kullanılmıştır, dahası toplumsal sorunlarda olduğundan bile, daha güçlü kullanılmıştır. Törel duygunun oluşumuna giren unsurların en güçlüsü olan din hemen daima ya insanın yapıp eylemelerinin her bir bölümünü denetimine alma peşinde koşan bir hiyerarşinin hırsına ya da Püritanizm anlayışına bağlı kalmıştır. Geçmişin derinliklerine karşı en şiddetli muhalefeti göstermiş olan modern iyileştirmecilerin bazıları ruhsal egemenlik hakkı iddia etmekte ne kiliselerden, ne de mezheplerden geri kalmışlardır: Özellikle M. Comte'un toplumsal sistemi, kendisinin *Système de la Politique Positive* (Müspet Siyaset Sistemi) isimli eserinde

açıkladığı üzere, toplumun birey üzerinde –eski filozoflar arasında en sert disiplin yandaşlarının siyasi ülkülerinde tasarladıkları her şeyi geride bırakan tarzda– bir baskı kurmasını (gerçi yasal baskıdan çok, törel araçlarla) hedef tutuyor.

Düşünürlerin kendilerine vergi inançları bir yana, yeryüzünün her tarafında, topluluğun kişi üzerindeki yetkilerini hem kamuoyu hem de yasa gücüyle, gereğinden fazla genişletme konusunda giderek güçlenen bir eğilimin de olduğu böylece görülür; dünyada gerçekleşmekte olan bütün değişikliklerin yönü, toplumu güçlendirip, bireyin yetkilerini azaltmaya doğru olduğuna göre, bu saldırı ortadan öyle kendiliğinden kalkmaya yüz tutmuş bir kötülük değildir, aksine, giderek daha yaman bir düzeye varacak kötülüklerden biridir. İnsanoğlunun, ister yönetenler ister sıradan vatandaşlar olsun, kendi düşünce ve eğilimlerini başkalarına birer edim kuralı olarak zorla kabul ettirme hazırlığı, insan doğasındaki en iyi ve en kötü duyguların bazılarıyla öyle güçle destekleniyor ki, bunu olsa olsa yetki yokluğu düzence altında tutuyor; yetki de azalmayıp çoğalmakta olduğuna göre, bu kötü gidişin önüne sağlam bir törel inanç engeli konamazsa, dünyanın şimdiki durum ve koşulları içinde, aynı kötülüğün artarak sürdüğünü görmeyi beklememiz gerekir.

Hemen genel teze girmek yerine, sözlerimizi onun bir tek dalına –burada açıklanan ilkenin, tamamen değilse de, bir dereceye kadar, geçerli düşüncelerce teslim edildiği dalına– tekelleştirmemiz sorunun tartışılması için uygun olacaktır. Bu tek dal, düşünce özgürlüğüdür; aynı soydan gelen konuşma, yazma özgürlüğünü de bundan ayırmamız olanaksızdır. Gerçi bu özgürlüklerin pek çoğu, din işlerinde birbirini hoşgörme ile özgür kurumların yanında olduklarını söyleyen bütün ülkelerde artık siyasi törelliğin birer parçası haline gelmiştir; ama bu özgürlüklerin dayandıkları gerek felsefi ve gerekse kılgısal temeller, olasılık ne genel düşünce için pek alışılmış

bir şeydir, ne de kamuoyu önderlerinin birçoğunda bile, umulduğunca eksiksiz biçimde ölçümlenebilmiştir. Bu temeller, doğru anlaşılınca, konunun sadece bir bölümünden çok daha geniş bir uygulama alanı bulur; sorunun bu bölümünü tam olarak incelemenin, kalan bölüm için de iyi bir başlangıç olacağı görülür. Bu bakımdan, biraz sonra söyleyeceklerimin kendileri için yeni bir şey olmayacağı kimseler, şimdiye kadar üç yüzyıldır onca sık tartışılmış olan bir konuyu yeniden tartıştığımdan dolayı, umarım özrümü kabul eder.

2

DÜŞÜNCE VE TARTIŞMA ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE

Umulur ki, «basın özgürlüğü»nün, bozuk ahlaklı ya da zorba hükümete karşı güvencelerden biri olarak, herhangi bir savunma gereksinimi duyacağı zamanlar geçmişte kalmıştır. Çıkarları halkın çıkarlarıyla aynı olmayan bir yasama ya da yürütme organının onlara düşünceler yazdırmasına, onların hangi kuramları ve tartışmaları dinlemelerine olur verileceğini belirlemesine izin vermenin karşısında, artık hiçbir kanıta gerek duyulamayacağını varsayabilriz. Bundan başka, sorunun bu aşaması, önceki yazarlarca o kadar sıksık ve başarılı biçimde işlenmiştir ki, burada üzerine durmamız gerekmiyor. İngiliz yasaları basın konusunda her ne kadar günümüzde, Tudor'lar zamanındaki kadar emir kulu ise de, ayaklanma korkusunun bakanlar ile hâkimleri alışılmış dürüst davranış tarzlarından uzak tuttuğu bazı geçici korku dönemleri ayrı, o yasanın siyasi tartışma karşısında edimli uygulanma tehlikesi azdır[1] ve genel bir deyimle, anayasa ile yönetilen

---

(1) Bu satırların henüz yazılmış bulunduğu bir sırada idi ki, onları şiddetle yalanlamak istermiş gibi, Hükümet 1858'de Basını izlemeye başladı. Böyle olmakla beraber, genel tartışma özgürlüğüne bu düşüncesiz karışma beni metinde bir tek sözcüğü bile değiştirmeye yöneltmediği gibi, kendi ülkemizde, korku anları dışta, siyasi tartışma için eza ve ceza döneminin artık geçmiş olduğu konusundaki yargımı da hiç zayıflatmamıştır; çünkü öncelikle, bu izlemede üstelenmemiştir; ikincisi, bu izleme, gerçeği söylemek gerekirse, hiçbir zaman siyasi bir izleme değildi. Yöneltilen suç, kuruluşları ya da hükümettekilerin işlerini ya da kişilerini eleştirme suçu değil, ahlaksız bir kuram olarak görülen «Zorbayı öldürmenin yasaya uygun olduğu» düşüncesini yayma suçuydu.

ülkelerde, hükümetin, bu hükümet halka karşı bütünüyle sorumlu olsun olmasın, düşünce açıklamayı sık sık denetimi altına almaya kalkışacağından korkmak gereksizdir, meğerki hükümet bunu yaparken kendini halkın genel hoşgörüsüzlüğünün edim aracı durumuna getirsin. Şu halde varsayalım ki, hükümet halk ile tamamen birliktir ve onların oyu olduğunu düşündüğü şeyle uygun olmadıkça hiçbir zor kullanmayı düşünmüyor. Ama ben *halkın,* ister kendisi, ister hükümeti aracılığıyla, böyle bir zor kullanma hakkını da reddediyorum. Bu zor yasal değildir. Buna en iyi hükümetin de, en kötü hükümetten daha fazla hakkı yoktur. Bu zor kamuoyu ile uyuşumlu kullanıldığında, kamuoyuna rağmen kullanıldığı zamandaki kadar ya da ondan da zararlıdır. Eğer biri hariç, bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnızca bir kişi karşı düşüncede olsa, nasıl bu birinin, elinde güç olsa, insanları susturmaya hakkı yoksa, insanların da bu birini susturmaya hakları yoktur. Bir düşünce, sahibinden başkası için hiçbir değeri olmayan ve kişiye ait bir şey olsa ve o düşünceden yararlanmaktan yasaklanmak sadece özel bir zarar oluşturSaydı,

---

Bu ayrımdaki kanıtların herhangi bir değeri varsa, ne kadar ahlaksızca görülürse görülsün, herhangi bir kuramı, törel bir inanç sorunu olarak, savlayıp tartışma konusunda eksiksiz bir özgürlüğün var olması gerekir. Buna dayanarak «Zorbayı öldürme» kuramının bu unvana layık olup olmadığını burada incelemek uygunsuz ve yersiz olacaktır. Ama şunu söylemekle yetineceğim ki bu konu bütün zamaniarda ahiakın kapanmamış meseleierinden biri olmuştur; yasanın üstüne çıkarak kendini yasal ceza ya da denetimin erişemeyeceği bir konuma yükseltmiş olan bir katili yere seren bir vatandaş bireyin edimi, bütün uiuslarla en iyi ve en akiiii bazı insanlarca, bir cinayet değii, yüksek bir erdem örneği sayılmıştır ve bu edim, doğru olsun, yanlış olsun, adam öldürme niteliğinde değii, iç savaş niteliğindedir. Böyle olduğuna göre, ben diyorum ki, bu edime kışkırtma, beiirli bir halde, cezayı gerektiren bir konu oiabiiir, ama ancak şu koşulla ki bunun ardından açık bir edim gelsin ve hiç olmazsa edim iie kışkırtma arasında olası bir bağlantının olduğu kanıtlanmış olsun. O zaman bile, yabancı bir hükümet değil, ancak saldırıya uğrayan hükümettir ki kendi varlığına karşı yöneltilmiş olan saldırıyı, nefsi müdafaa hakkını kullanarak, yasal biçimde cezalandırabilir.

bu zararın sadece birkaç kişiye ya da birçok kişiye verilmesi arasında fark olabilirdi. Ama bir düşüncenin susturulmasındaki asıl kötülük, onun insan türüne karşı, yaşayan kuşağa olduğu gibi, gelecek kuşaklara karşı da bir haydutluk olması; o düşüncenin yandaşlarından da fazla olarak, söz konusu düşünceye yandaş olmayanlara karşı bir soygunculuk olmasıdır. Düşünce eğer doğru ise, insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirmek imkânından yoksun bırakılırlar: eğer yanlış ise, onlar, hemen hemen aynı derecede büyük bir yararı, yani hakikatin batıl ile çarpışması sonucunda onun daha açık anlaşılmasını, daha canlı bir etki bırakması fırsatını elden kaçırmış olurlar.

Bu iki varsayımı ayrı ayrı el almak gerekir, bunların tartışılması her birine denk gelen iki ayrı kola ayrılır, Boğmaya kalkıştığımız düşüncenin yanlış bir düşünce olduğundan hiçbir zaman emin olamayız; ayrıca bundan emin olsaydık bile, onu boğmak gene de kötülük olurdu.

Öncelikle: Hükümet etkisiyle ortadan kaldırılmaya girişilen düşünce, olabilir ki, doğrudur. Onu ortadan kaldırmak isteyenler, doğal olarak, onun doğruluğunu yadsırlar; ama onlar da yanılmaz değillerdir. Onların, sorunu bütün insanlık adına kesip atmaya; diğer her bireyi usa vurma olanaklarından yoksun bırakmaya hakları yoktur. Bir düşüncenin açıklanmasını, onlar bunun yanlış olduğuna eminler diye, reddetmek, bir şeyin *onların* gözünde saltık olmasının *mutlak* saltık ile aynı şey olduğunu sanmak olur. Her tartışma yasaklama bir yanılmazlık taslamadır. Tartışma yasaklamayı kötü görmemizi ve göstermemizi böyle kalıplaşmış bir kanıta dayandırmamızı hoşgörün; çünkü kalıplaşmış olması, kanıtımızın kötü bir kanıt olduğu anlamına gelmez.

İnsanlığın sağduyusu için yazıklanılacak bir şeydir ki, edimsel usa vurmanın yanılabilirliği kuramda sürekli kabul edildiği halde, insanların yanılabilirliğinin onların edimsel usa

vuruş üzerindeki etkisini göstermekten uzaktır; çünkü her birey kendisinin yanılabilir olduğunu bildiği halde, pek az kimse kendi yanılırlığına karşı herhangi bir önlem almayı gereksinir; ya da kendilerinin pek emin oldukları herhangi bir düşüncenin, işlemeye hazır bulunduklarını kendilerinin de teslim ettikleri hata örneklerinden biri olabileceği olasılığını pek azı kabul eder. Mutlak hükümdarlar ya da sınırsızca boyun eğmeye alışmış diğerleri, alışıldığı üzere, hemen her konuda kendi düşüncelerine bu tam güveni duyarlar. Bazen kendi düşüncesine karşı çıkılmasını umursayıp, yanıldıklarında, hatalarını düzeltme alışkanlığından tamamen yoksun bulunmayan daha mutlu durumdaki insanlar ise, aynı sınırsız güveni, kendi düşüncelerinden sadece çevrelerindekilerin hepsince ya da alışkanlıkları üzere, düşüncelerini sordukları kimselerin katıldıkları düşüncelerini gösterirler; çünkü bir insan bilindiği gibi, tek başına usa vurmaya güven duymayışı oranında, genellikle mutlak bir güvenle «dünya»nın yanılmazlığına inanır. Dünya ise, her bireye göre, içinde kendisinin ilişkide bulunduğu bölümdür; kendi partisi, kendi mezhebi, kendi kilisesi, kendi toplumsal sınıfı gibi; eğer bir kimseye dünya kavramı kendi ülkesi, kendi dönemi kadar yaygın herhangi bir şeyi açıklıyorsa, o adama, diğerleri ile kıyaslandığında, hemen hemen liberal ve geniş fikirli denebilir. Bunun gibi; o insan diğer dönem, ülke, mezhep, kilise, sınıf ve partilerin bir zamanlar kendi düşündüğünün tam tersini düşünmüş olduğunu; şimdi de düşündüklerini bilse, onun bu ortak yetkeye duyduğu inanç gene de sarsılmaz. Ayrı düşüncede olan diğer insanların dünyalarına karşı doğru yolda olma sorumluluğunu kendi dünyasının omuzlarına yükler; bu birçok dünyalar içinde kendisinin bel bağladığı dünyayı yalnızca bir rastlantının saptamış olduğuna; kendisini Londra'da bir Anglikan papazı yapan aynı etkenlerin pekâlâ onu Pekin'de bir Budist ya da Konfüçyüs rahibi de yapabilecek olduğuna asla

aldırmaz. Bununla birlikte, kanıtlar ne kadar apaçık kılabilirse, kendiliğinden o kadar apaçıktır ki, bireyler gibi, dönemler de yanılmaz değillerdir; çünkü her dönem tutan öyle çok düşünceler olmuştur ki; ondan sonraki çağlar o düşünceleri sadece yanlış değil, saçma da bulmuşlardır; bir zamanlar genel olan birçok düşünceyi zamanımız nasıl reddediyorsa, şimdi genel olan bu düşünceleri de gelecek zamanların kabul etmeyeceği aynı derecede kesindir.

Bu çıkarıma karşı ileri sürülmesi umulur olan karşı koyma, olasılıkla aşağıdaki gibi bir karşı koyma olabilir. Hatanın yayılmasının önüne geçerken; toplum yetkesince kendi akıl yürütmesine göre ve sorumluluğu altında yapılan diğer herhangi bir şeyde olduğundan daha büyük bir yanılmazlık taslamacılık durumu olamaz asla. Akıl insanlara, kullansınlar diye verilmiştir. Söz konusu aklın hatalı kullanılması olasılığı var diye, insanlara, onu hiç kullanmayacaksınız mı diyeceğiz? Onların zararlı saydıkları şeyi yasaklamaları, hatadan ayrıklık savında bulunmak değil, tersine; kendilerine gereken vicdani yargılarına uygun davranma görevini, yanılsalar bile, yerine getirmeleri demektir. Düşüncelerimizin yanlış olma olasılığı var diye, bu düşüncelere uygun davranmayacak olursak, bütün çıkarlarımızı yüzüstü; bütün görevlerimizi yapılmamış bırakalım.

Her davranışa uygulanan bir karşı koyma; herhangi bir davranışa karşı hiç de sağlam bir karşı koyma olmayabilir. Hükümetlerin ve bireylerin işi, bulabilecekleri en doğru düşünceleri dikkatle edinmek; doğru olduklarına emin olmadıkça da bunları kimseye zorla kabul ettirmemektir (Bu yolda aklı yürütenler, sözlerine devam edip, diyebilirler ki): Ama onlar bundan emin olunca, kendi düşüncelerine göre devinime geçmekten kaçınmaları, salt daha az aydın olan dönemlerde başka insanlar şimdi doğru olduğuna inanılan düşüncelere zulümle karşılık verdiler diye, insanlığın iyiliği için bu ya da

öbür dünyada tehlikeli olduğuna kendilerinin içtenlikle inandıkları kuramların sınırsızca ortalığa yayılmasına izin vermeleri artık insaf değil, korkaklık olur. Aynı hataya düşmemeye dikkat edelim denebilir ama hükümetler ve uluslar, yetkenin kullanılmasına uygun konular olduğu yadsınamayan diğer şeylerde de hatalar işlemiş; kötü vergiler koymuş, haksız savaşlar çıkarmışlardır. Böyledir diye hiç vergi koymamamız ve nasıl bir kışkırtma karşısında kalırsak kalalım, hiç savaşmamalız diyebilirmiyiz? İnsanlarla hükümetler, olabildiğince iyi davranmalıdırlar. Mutlak yıkılmazlık diye bir şey aradığımız yok, insan hayatının amaçlarına yetecek güvenceler arıyoruz. Kendi davranışımıza kılavuz olması bakımından, düşüncemizin doğru olduğunu varsayabiliriz; saymalıyız da: kötülerin bizim yanlış, zararlı düşünceleri yayarak toplumu karıştırmalarına engel olduğumuzda, varsaydığımız da bundan fazlası değildir. Yanıtlıyorum; bu çok daha fazlasını varsaymak olur. Bir düşüncenin, ona her yoldan karşı çıkılarak çürütülmesi olanağı varken; çürütülememiş olmasından dolayı, doğru olduğunu varsaymakla, onun reddedilmesine izin vermemek adına, onun doğruluğunu varsaymak arasında çok büyük ayrım vardır. Eylemleştirmek için, bir düşüncenin doğru olduğunu varsaymamızı yerinde kılan temel koşul; başkalarının bizim düşüncemizin tersini söyleyip; yanlışlığını kanıtlama konularında tam özgürlüklerinin bulunmasıdır; bunun dışında hiçbir koşul altında, insani yetileri olan bir yaratığın elinde haklı olduğuna ilişkin geçerli herhangi bir güvence yoktur.

Gerek düşünce tarihini, gerekse insan yaşantısının alışıldık gidişini incelediğimizde, her ikisinin de olduklarından daha kötü olmayışlarını neye yormalı? Kesindir ki, bunu insan anlayışının özgücüne bağlayamayız; çünkü kendiliğinden apaçık olmayan herhangi bir konuda, onu akla vurabilecek yetenekte bir kişiye karşılık, bu yetenekten yoksun doksan dokuz kişi vardır; yüzüncü bireyin yeteneği de sadece oran-

saldır; çünkü geçmişteki her kuşağın seçkin çoğunluğu, şimdi hatalı olduğu anlaşılan birçok düşünceye yandaş olmuş; artık kimsenin haklı gösteremeyeceği birçok şey yapmış; ya da onaylamışlardır. İnsanlar arasında öyleyse, sağduyulu düşünce ve devinim tarzının genel açıdan üstün gelmesinin gerekçesi nedir? İnsanlığın dertleri hemen hemen çaresiz denebilecek bir duruma düşmedikçe –ki sürekli düşegelmiştir– var olması gereken bu üstünlük varsa sahiden; gerekçesi, insandaki hem düşünsel hem törel bir varlık olarak saygıdeğer her şeyin kaynağı olan insan anlıksalının özelliklerinden biridir; yani, ussalığın üstünlük kazanması insanın hatalarının düzeltilmesinin olanaklı oluşundan kaynaklanıyor; insanın, hatalarını, tartışma ve deneyim yoluyla düzeltme becerisi vardır. Sadece deneyim de yetmez. Bunun nasıl yorumlanacağını göstermek için, tartışma da olmalıdır. Yanlış düşünceler, yanlış eğilimler olay ve kanıtın karşısında zamanla teslim olurlar; ama anlak üzerinde herhangi bir etki oluşturmaları için, olay ve kanıtların algılanması gerekir. Anlamlarını aydınlatmak amacıyla açıklama yapılmadan, her şeyi kendiliğinden anlatabilen olayların sayısı pek azdır. Öyleyse insan akıl yürütmesinin olanca güç ve değeri bu tek özelliğe, yani, yanlış olduğunda, düzeltilebilmesine bağlı olduğundan, ona ancak, düzeltme çareleri sürekli elde bulundurulduğunda güvenilebilir. Akıl yürütmesi güvene gerçekten değer olan herhangi birini örnek diye alırsak, acaba onun akla vurması bu duruma nasıl gelmiştir? Gelmiştir çünkü; o herhangi biri, kendi düşünce ve davranış tarzının eleştirilmesine karşı anlayışını açık tutmuştur; çünkü kendisine karşı söylenebilecek her sözü dinlemeyi; doğru oldukları sürece ve doğru oldukları oranda onlardan yararlanmayı, yanlış olanın yanlışlığını kendine, fırsat düştükçe başkalarına da, açıklamayı alışkanlık edinmiştir. Çünkü o, her bir insanın, bir konunun tamamını bilmeye az çok yaklaşabilmesinin tek yolunun

o konu hakkında farklı düşünceleri olanların söyleyebileceklerini dinlemek, her anlayıştaki insanın o konuya ilişkin umulur bütün bakış tarzlarını incelemek olduğunu anlamıştır. Egemenlerin hiçbiri, bu egemenliğini başka bir yolla değil; ancak bu yolla sağlamıştır; başka herhangi bir yolla erdemli olmanın da insan anlayışında ve doğasında yeri yoktur. Kendi düşüncelerini diğerleriyle karşılaştırıp düzelterek tamamlamayı sürekli alışkanlık edinme, o düşünceyi uygulamada kararsızlık gerektirmek şöyle dursun, ona haklı bir güven beslemek için dayanılacak değişmez tek temeldir; çünkü, kendisine karşı söylenebilecek şeyleri, hiç değilse açıkça söylenebilenleri öğrenmiş; konumunu bütün yadsıyanlara karşı almıştır; karşı çıkma ve güçlüklerden yılacağına, onları aramış olduğunu; herhangi bir yandan konusunun üzerine salınabilecek hiçbir ışığı da perdelememiş olduğunu bilir; bunlardan ötürü de o insanın, kendi akla vurmasının, böyle bir işlemden geçmemiş olan herhangi birinin ya da herhangi bir kalabalığın akla vurmasından daha iyi olduğunu düşünmeye hakkı vardır.

İnsanların en akıllıları, kendi uslamlamalarına güvenmeye en çok hakkı olan kimseler bile, kendi akla varmalarının doğruluğuna birden bel bağlayamayarak ona güvenişlerini böyle eleştiri olanaklarını sürekli açık bulundurmak gibi bir güvenceye bağlama gereği duyduklarına göre, aynı yönteme, adına halk denen o birkaç akıllı ile birçok da akılsız bireyden oluşan topluluğun da uyması elbette gerekir; onlardan bunu istemek, aşırı bir istek değildir. En hoşgörüsüz Kilise olan Roma Katolik Kilisesi, bir azizin azizliğinin resmen tanınma törenine bile, bir «Şeytanın avukatı»nı kabul edip, onu sabırla dinliyor. Görülüyor ki, insanların en azizi ölümünden sonra, azizlik mertebesine, ta şeytanın onun aleyhinde söyleyebileceği her şey bilinip tartılmaya kadar, kabul edilemiyor. Dahası eğer Newton'ın felsefesinin bile tartışılmasına izin

verilmemiş olsaydı, insanlar onun doğruluğu hakkında bugün duydukları kadar tam bir güven duyamazlardı. Haklarında en fazla güvenceye sahip olduğumuz inançların, ancak herkesi onların asılsız olduklarını kanıtlamaya sürekli davetten başka bel bağlayabilecekleri koruyucu hiçbir şey yoktur. Eğer bu meydan okumayı kabul eden çıkmaz, veya çıkar da girişimi sonuçsuz kalırsa, kesinlikten gene çok uzağız; ancak insan aklının şimdiki halinin uygun bulunduğu oranda elden geleni yapmış, gerçeğin bize ulaşmasına olanak verebilecek olan hiçbir şeyi boşlamamış oluruz: Eğer tartışma alanı açık bulundurulursa, daha iyi bir gerçek var olduğunda, insanın aklı onu alabilecek hale geldiği gün onun da bulunacağını umut edebiliriz; arada geçecek zaman boyunca da, gerçeğe yaklaşmanın kendi zamanımızda olabilecek kadarını elde etmiş olduğumuza güvenebiliriz. Yanılabilir bir varlığın elde edebileceği işte bu kadardır ve onu elde etmenin tek yolu budur.

İnsanların serbest tartışma yanlısı kanıtların sağlamlığını kabul edip de aynı kanıtların «her olayı kapsaması»na –az rastlanır bir olay için de doğru olmadıkça, nedenlerin, hiçbir olay için doğru olmadıklarını fark etmeyerek–, karşı çıkmaları gariptir, insanların, *kuşkulu* olasılığı bulunan bütün konularda mutlaka serbest tartışmanın var olmasını teslim edip de belirli bir ilke ya da kuramın– tartışılmaz kesinlikte diye, yani, onun kesin olduğundan *kendileri emin oldukları* için tartışılmasının yasaklanması gerektiğini düşündükleri zaman, kendilerinin yanılmazlık taslamadıklarını düşlemeleri tuhaftır. Eğer izin verilse bir önermenin kesinliğini kabul etmeyecek herhangi biri var iken ve ona bu izin verilmezken, herhangi bir önerme için kesindir demek, ya da bizim ya da bizimle uzlaşmış olanların kesinliğe karar verecek hâkimler, üstelik diğer tarafı dinlemeden karar verecek hâkimler, olduğumuzu sanmak olur.

«İnançtan yoksun ama kuşkuculuk (reybilik) karşısında dehşete düşmüş» diye nitelendirilen bulunan çağımızda –ki

bu çağın insanları düşüncelerinin doğru olmasından çok, asıl o düşünceler olmazsa ne yapacaklarını bilmediklerinden emindirler– bir düşüncenin genelin saldırısından korunması gerektiği savları, o düşüncenin doğruluğundan çok, onun toplum için önemine dayanıyor. Mutluluk için gereklidir denmezse de, o kadar yararlı olan bazı inançlar vardır ki, diyorlar, toplumun, diğer çıkarlarının herhangi birini korumak kadar, o düşünceleri tutmak da hükümetlerin görevidir. Böylesine zorunlu ve hükümetlerin ödevlerinin sınırına bu kadar doğrudan doğruya giren bir olayda, yanılmazlıktan daha az bir şeyin, hükümetlere, insanların genel düşüncesince onaylanan kendi düşünceleri dairesinde iş görme iznini verebileceği, dahası onları buna zorunlu tutabileceği savında bile bulunuluyor. Sık sık ortaya atılan ve daha da sık olmak üzere, düşünülen bir konu da, bu esen inançları, ancak kötülerin güçsüzleştirmek isteyebilecekleridir; kötülere sınırlar koymakta, ve sadece bu gibi kötü insanların yapmak isteyebilecekleri şeyleri yasaklamakta asla hatalı bir yan olamayacağı düşünülüyor. Bu düşünce tarzı, tartışmaya sınırlar konmasını haklı gösteren nedeni, kuramların doğruluğu değil, yararlılığı sorunu durumuna getiriyor; böylelikle de düşünceler arasında yanılmaz hâkimlik etme savının sorumluluğundan kurtulduğunu sanıyor. Ama kendilerini böylece tatmin edenlerin ayrımına varmadıkları şudur ki; yanılmazlık taslama, sadece, bir noktadan diğerine yer değiştirmiş oluyor. Bir düşüncenin yararlılığı da, kendiliğinden bir düşünce sorunudur: Düşüncenin kendisi kadar itiraz kaldırır, onun kadar tartışmaya açık, onun kadar tartışmaya gereksinimi olan bir sorundur. Mahkûm edilen düşünce kendini tam savunma olanağına sahip bulunmadıkça; bir düşüncenin yanlış olduğuna karar vermekte olduğu gibi, onun zararlı olduğu çıkarsamasına varmak için de gene aynı gereksinim, düşünceler arasında bir yanılmaz hâkime gereksinim, vardır. Rafizî kendi düşün-

cesinin doğruluğunu savlamaktan yasaklanmış olmakla beraber, yarar ya da zararsızlığını savlamakla görevli kılınabilir demek, yetmez. Bir düşüncenin doğruluğu onun yararlılığının bir parçasıdır. Bir önermeye inanılmasının arzuya uyar olup olmadığını anlamak istediğimizde, bunun doğru olup olmadığını düşünce dışı bırakmamız olası mıdır? Gerçeğe aykırı olan hiçbir düşünce, kötülerin değil, en iyilerin düşündüklerine göre, sahiden yararlı olamaz: Böyle insanları, yararlı olduğu söylenen ama kendilerinin yanlış olduğuna inandıkları bir kuramı yadsıma suçuyla suçladıklarında, bu savunmayı öne sürmekten alıkoyabilir misiniz? Tartışılmaz kabul edilen düşüncelerin yandaşları, bu savunmadan, olabildiğince yararlanmaktan hiçbir zaman geri durmazlar; *onların* yararlılık sorununu sanki doğruluk sorunundan yalıtılabilirmiş gibi ele aldıklarını görmezsiniz; tersine, onların kuramı her şeyden önce «hakikat» olduğu içindir ki onun teslim olunması ya da ona inanılması bu kadar gerekli bulunabiliyor. Bu kadar yaşamsal bir kanıt bir yanca kullanılıp öbürünce kullanılamazken, yararlılık sorununun dürüstçe tartışılması asla imkânlı olamaz. Olay bakımından, yasa veya genel duyu (genelin duyguculuğu), bir düşüncenin doğruluğunun tartışılmasına izin vermeyince, onun yararlılığının yadsınmasına karşı da yine o kadar az hoşgörülü olurlar. Onların gösterebilecekleri en büyük hoşgörü, sonunda o düşüncenin mutlak zorluğunu ya da o düşünceyi reddediş olumlu suçunu hafifletmekten oluşur.

Biz, kendi akıl yürütmemize göre, onları mahkûm ettik diye düşüncelerin kendilerini duyurmaları olanağını reddetmenin zararını daha bütünlükle belirtmek için, tartışmayı somut bir örnekle saptamak iyi olacak; benim için en az uygun olan örnekleri –düşünce özgürlüğü karşısındaki kanıtın, hem doğruluk hem yararlılık yönlerinden en güçlü sayıldığı örnekleri almayı yeğliyorum. Diyelim ki karşısında bulunulan düşünce-

ler, bir Allah'a ve ahirete inanma ya da doğru olduğu alışkanlık sonucu kabul edilmiş törel kuramlardan biri olsun. Savaşımı böyle bir zeminde vermek, dürüst olmayan bir karşı çıkıcıya büyük bir üstünlük verir; çünkü o mutlaka şunu söyleyecektir (dürüstlükten ayrılmak istemeyenlerin çoğu da bunu içlerinden söyleyeceklerdir): Yasa korumasına alınmaya yetecek düzeyde kesin saymadığınız kuramlar bunlar mı? Bir Allaha inanma, sizin, ondan emin olmanın yanılmazlık taslama olacağı savında bulunduğunuz düşüncelerden biri midir? Ama izinleriyle şunu işaret edeyim ki, benim yanılmazlık taslama dediğim şey, bir kuramdan (bu kuram ne olursa olsun) emin olma durumu değildir. O sorunu *başkaları için,* hem de onların söylenebilecek kötü şeyleri duymalarına izin vermeden, karara bağlamaya kalkışmaktır. Bu savı, benim en kutsal yargılarımın yararına bile ileri sürülse, yine kabul etmem, tamamen reddederim. Bir düşüncenin yalnız yanlışlığına değil, aynı zamanda (tamamen çirkin bulduğum deyimleriyle) ahlaksızlık ve sövgü olduğuna dair bir kimsenin yargısı ne kadar olumlu olursa olsun; o zaman bile, eğer o kimse kendi ülkesinin veya çağdaşlarının genel akıl yürütmelerinin iyiliğine erişen bu kişisel akıl yürütmeye uyarak, o düşüncenin yararına olan kanıtların dinlenmesini yasaklarsa, yanılmazlık taslamış olur. Düşünceye ahlaksızcadır ya da sövmedir demekle bu ukalalık daha az karşı çıkmaya değer ya da daha az tehlikeli olmak şöyle dursun, tersine, bütün diğer ukalalıkların en öldürücüsü bu ukalalılıktır. Bir kuşağın insanları sonraki kuşaklarda şaşkınlık ve nefret uyandıran o korkunç hataları tamamıyla işte bu nedenlerle işlemişlerdir. Tarihin unutulmaz örneklerini böyleleri arasında buluyoruz; bunlar yasanın kolunun en seçkin insanların kafalarını koparmak ve en yüce kuramları kökünden sökmek için kullanıldığı zamanlara aittir. Bu yasa yolu ile yok etme eylemi, kuramlar için pek o kadar değilse de, insanlara karşı yürekler acısı bir başarıyla

kullanılmıştır. Kuramlardan bazıları gerçekten ondan sonra da yaşamayı sürdürmüş ve hatta bu kez de *onlardan* veya doğru diye kabul edilen yorumlardan düşünce bakımından ayrılanlara karşı girişilen böylesi edimleri savunmak için (alay eder gibi) ileri sürülmüşlerdir.

İnsanlara ne kadar hatırlatılsa yerinde olur; bir zamanlar Sokrat adında bir adam vardı ki, onunla zamanının kanuni mercileri ile kamuoyu arasında unutulmaz bir çatışma olmuştu. Bireyin büyüklüğü ile çağlayan bir dönem ve ülkede doğmuş olan bu adam, hem onu hem o çağı en iyi bilenlerce, kuşaktan kuşağa, ta bize kadar, döneminin en erdemli insanı olarak anlatılagelmiştir; diğer yönden onu *biz;* sonraki bütün erdem hocalarının hocası; asıl örneği olarak; törebilimin olduğu gibi, diğer her felsefenin de iki pınarını oluşturup, *i maestri di color che sanno*(2) diye anılan Platon (Eflâtun) ile Aristo'dan; ilkinin yüksek esininin; ikincisinin ise, ayrıntılı düşünülmüş yararcılık felsefesinin kaynağı olarak, biliyoruz. İki bin yıldan fazla bir zamandan sonra, artmayı sürdüren ünü, doğduğu beldeyi ünlendiren diğer bütün insanların hemen hepsininkinden daha ağır basan Sokrat, o zamandan bu zamana kadar doğmuş bütün yüksek düşünürlerin bu tartışılmaz üstadı, ahlaksızlık ve kâfirlik suçlarından dolayı mahkemede yargılandıktan sonra hemşerileri tarafından idam ettirilmiştir. Kâfirliği, devletin tanıdığı ilâhları inkâr etmesidir; Sokrat'ın suçlayıcısı da onun ilâhlara gerçekten hiç inanmadığını açıklamıştır *(Apologia*'ya bakınız). Ahlaksızlığı da, kuram ve öğrettikleriyle «gençliği yoldan çıkaran biri» olmasındadır. Mahkeme kendisini bu suçlardan, her bakımdan inanılabilir ki, samimi olarak, suçlu buldu; olasılık o zamana kadar doğanlar arasında insanlığa en değer adamı, bir katilmiş gibi, ölüme mahkûm etti.

---

(2) İtalyanca bilgeler bilgesi.

Bundan türel haksızlığın başka bir örneğine geçmek üzere, bin sekiz yüz yıldan da önce Golgota'da geçen olayı, Sokrat'ın mahkûmiyetini andıktan sonra anmak, etki bozucu bir ekleme oluşturmaz. İçsel büyüklüğü, onun yaşam ve konuşmalarına tanıklık etmiş olanların anılarında, izleyen on sekiz yüzyılda kendisini doğrudan doğruya Kadiri Mutlak diye ulu-layacak bir izlenim bırakmış olan adam, iğrenç biçimde öldürülmüştü, hem ne diye? Kutsallara söven biri diye insanlar sadece velinimetlerinde yanılmadılar; onu, yanlışlıkla, olduğunun tam tersi gibi görüp; ona öyle ucube bir kâfir gibi davrandılar ki, şimdi, ona uygun buldukları davranıştan dolayı, asıl kendileri öyle görülüyorlar, insanlığın şimdi bu acıklı iki olgunun; özellikle de ikincisinin karşısındaki duyguları, aynı olguların şanssız özneleri hakkındaki yargılarında insanları alabildiğine adaletsizliğe yöneltiyor. Bu işleri yapanlar, öyle görünüyor ki, kötü adamlar, insanların her zaman olabildiğinden daha kötü adamlar olmaktan çok, tersine, iyi insanlardı; onlar zamanlarının ve uluslarının din, törellik ve vatanseverlik duygularına tamamen ya da neredeyse tamamenden de fazla, sahiplerdi: Tam o, çağımız da içinde, bütün dönemlerde, lekesiz ve saygın bir ömür sürüp, saygın ölmeleri her bakımdan istenir türden insanlardı. Ülkenin bütün düşüncelerine göre en koyu günahkârlığı oluşturan İncil okunurken giysilerini paralayan hahambaşı, çok olasıdır ki, bu dehşet ve öfkede, şimdiki saygıdeğer ve dindar insanların çoğunun kendi inandıkları dinsel ya da törel duygularda içten oldukları kadar, içtendi; bugün onun bu eylediğinden tüyleri ürperenlerin çoğu, onun zamanında yaşamış, Yahudi doğmuş olsalardı, tam da onun eylediği gibi eylerlerdi; ilk din şehitlerini taşlayarak öldürenleri kendilerinden daha kötü insanlar sanmaya kalkışacak sofu Hıristiyanlar unutmasınlar ki, bu işkencecilerden biri de Saint Paul idi.

Bir örnek daha vereyim; eğer bir hatanın açıklılığı o hata-

yı işleyen kişinin akıl ve erdemi ile ölçülürse, bu örnek, hepsinden daha dikkat çekicidir. Elinde iktidar olanlardan, kendini çağdaşları arasında en iyi ve en aydını saymakta haklı olan biri varsa, o da imparator Marcus Aurelius idi. Medeni bütün dünyanın mutlak hükümdarı olan bu imparator, ömrü boyunca yalnızca en kusursuz bir adaleti değil, aynı zamanda, aldığı katı stoik terbiyeden az beklenir bir şey olmak üzere, en merhametli yüreklerden birini de korumuştur. Kendisine yöneltilen birkaç güçsüzlüğün tümü hoşgörüden yana idi; eski düşüncenin en yüksek törel ürünü olan yazıları ise, İsa'nın en özgül aşılamalarından, o da aralarında bir fark varsa, hemen hemen göze görünmeyecek kadar az farklıdır. O zamandan beri saltanat sürmüş olan görünürde Hıristiyan hükümdarların aşağı yukarı hepsinden, tümcenin inakçı anlamından başka, her bakımdan, daha iyi bir Hıristiyan olan bu adam, Hıristiyanlığı ezmiştir, insanlığın daha önceki bütün edintisinin en sonuna çıkmış, açık, serbest doğaçlı ve kendisini ahlaki yazılarına Hıristiyan idealini kendiliğinden sokmaya yöneltmiş bir karakterde olan bu adam, Hıristiyanlığın dünya için bir kötülük değil, iyilik olacağını –dünyaya karşı yükümlü olduğuna o kadar derinden inandığı görevleri kaygısıyla– gene de görememiştir. O, var olan toplumun acınası halde olduğunu biliyordu. Ama o görüyor ya da gördüğünü sanıyordu ki, toplumun, bulunduğu durum üzere, bir arada tutulması ve daha beter olmasının önlenmesi, doğru bellenen ilâhlara inanma ve saygı gösterme sayesindedir, insanlığı yöneten adam özelliğiyle, toplumun paramparça olmasına meydan vermemeyi kendi görevi sayıyor; aklı, toplumun var olan bağları çözülecek olursa, tekrar birleştirecek diğer bağların nasıl oluşturulabileceğini kesmiyordu. Yeni din bu bağları çözmeyi erekliyordu açıkça: Öyleyse, görevi bu dini kabul etmek olmadıkça, onu yıkmak, kendisine göreviymiş gibi geliyordu. Bu bakımdan, Hıristiyanlık teolojisi ona hak ya

da ilâhî kaynaklı görünmediği için; çarmıha gerilmiş bir Allahın bu tuhaf öyküsü onca inanılır bir şey olmadığı için; bastan aşağı, onca bu kadar inanılmaz bir temele dayanma tanımındaki bir sistemin, o taze can verici –bütün budamalardan sonra, böyle olduğunu edimle kanıtlamış olan– edim olduğunu önceden göremediği için; filozofların ve hükümdarların en uysalı ve sevimlisi olan bu imparator, yüce bir görev duygusuyla, Hıristiyanlığa zulmedilmesine izin verdi. Bence bütün tarihteki en acıklı olaylardan biri budur. Hıristiyan inancı eğer imparatorluğun dini olarak Constantin'in olacağına, Marcus Aurelius'un korumasında kabul edilmiş olsaydı, dünya Hıristiyanlığı ne kadar başka türlü bir şey olurdu; bunu düşünmek acı veriyor. Ama aynı zamanda şunu da yadsımak hem kendisine karşı haksızlık olur hem hakikate aykırılık oluşturur ki, sözü geçenin yaptığı gibi Hıristiyanlığın yayılmasını cezalandırmak konusunda, Marcus Aurelius'un elinde, Hıristiyanlık karşıtı aşılamaları cezalandırmak için ileri sürülebilen gerekçelerin hiçbiri eksik değildi. Hiçbir Hıristiyan, tanrısızlığın, batıl olduğuna, toplumu dağılmaya doğru götürdüğüne, Marcus Aurelius'un aynı şeylere Hıristiyanlık hakkında inandığından daha güçle inanmaz; Aurelius ki, o zamanda yaşayan bütün insanlar içinde, bunu en fazla değerlendirebilecek adam sayılabilirdi. Düşüncelerinin yayılmasını cezalandırmayı onaylayan herhangi biri, kendisini Marcus Aurelius'dan daha akıllı, daha iyi –zamanının bilgisine ondan daha derin biçimde ulaşmış, kafaca zamanının üzerine ondan daha fazla çıkmış, hakikati aramakta ondan daha ağırbaşlı ya da hakikati bulunca kendini ona bağlamakta ondan daha ileri– bir adam sanmadıkça; büyük Antonius'un yapıp da o kadar başarısızca sonuçlanan girişiminde olduğu gibi, ne kendisi, ne de halk yığını için yanılmazlık taslamasın, böyle bir bilmişlikten sakınsın.

Dine aykırı düşünceleri kayıt altına almak için cezaya

başvurulmasını Marcus Antoinus'u haklı göstermeyecek herhangi bir kanıt ile savunmanın olanaksızlığını bildiklerinden, dinsel özgürlük düşmanları, çok sıkıştıklarında, kimi zaman, bu sonucu kabullenerek Dr. Johnson ile birlikte, Hıristiyanlığa zulmedenlerin haklı olduklarını; işkence görmenin, hakikatin geçirmesi gereken zor bir sınav olup, söz konusu sınavı sürekli başarıyla geçtiğini, çünkü yasal cezaların, zararlı hatalara karşı bazen yararlı biçimde etkili olsalar da, sonuçta hakikate karşı güçsüz olduklarını söylerler. Bu, dinsel anlayışsızlık yararına kanıt göstermenin, imlemeden geçilemeyecek kadar dikkate değer şeklidir.

Hakikate zulmedilmesinin hakikate zarar verme olasılığı yok diye, gerçeğe, haklı görülebilecek biçimde zulmedilebileceği savında bulunan bir kuram, yeni hakikatlerin kabulüne bilerek karşı olmakla suçlanamaz ama biz de aynı kuramın, insanlığın yeni hakikatleri kendilerine borçlu olduklarına uygun bulduğu davranışının yüce gönüllülüğünü övemeyiz. Dünyaya önceden bilmediği ve onu çok ilgilendiren bir şeyi keşfetmek; ona herhangi bir somut ya da ruhsal önemi olan yaşamsal bir sorunda yanılmış olduğunu kanıtlamak, bir insanın türdeşlerine bulunabileceği en büyük hizmettir. Gerçekten Dr. Johnson ve onunla aynı düşüncede olanlar, sözgelimi ilk Hıristiyanlık ve Reform gibi bazı olguların insanlığa verilmesi mümkün olabilecek en değerli birer hediye olmuş olduğuna inanmışlardır. İnsanlığa böyle olağanüstü yararlar sağlayanların bu hizmetlerine karşılık şehit edilmeleri; armağanlarının en adisinden birer katil gibi davranış görmek olması, bu kurama göre insanlığın pişmanlığından kafasını taşlara vurup ağlaması gereken bir hata ve yıkım değil, normal ve yararlı gösterilebilecek bir durumdur. Bu kurama göre, ortaya yeni bir hakikat koyan kimse, tıpkı Lokridyalıların mevzuatınca yeni bir yasa teklif eden bir kimsenin durduğu gibi, boynuna –halk meclisi onun öne sürdüğü nedenleri din-

ledikten sonra önerisini hemen ve oracıkta kabul etmediğinde, derhal sıkılmak üzere– bir idam ipi dolanmış olarak durmak zorundadır, iyilik edenlere böyle davranılmasını savunanların iyiliğe fazla değer yükledikleri varsayılmaz ve şuna inanırım ki sorunu böyle görme hali en çok, yeni hakikatler bir zamanlar arzuya değer olmuş olabilir ama şimdi onlara yeterince sahibiz diye düşünen soydan kimselerin ayrıcalığındadır.

Ama doğrusu şu «hakikat zulmü sürekli yener» sözü o hoş yalanlardandır ki insanlar, birbiri ardınca, bunu tekrarlaya tekrarlaya sonunda beylik bir söz haline getirmiştir ama bütün deneyim onun doğruluğunu yalanlıyor. Tarih, zulmün susturduğu hakikat örnekleriyle doludur. Hakikat sonsuzca yok edilmezse de, asırlarca geri atılabilir. Yalnız dinsel düşüncelerden söz ederek söyleyelim: Reform hareketi Luther'den önce en az yirmi kez patlak vermiş ve bastırılmıştı. Breşiya'lı Arnaud susturulmuştu. Fra Dolcino; Savonarola; Abligeoislar; Vaudois'lar susturulmuştu. Lollardlar susturulmuştu. Çekoslavak rahibi Jean Huss'un peşinden gidenler susturulmuştu. Dahası Luther döneminden sonra bile zulüm, Hıristiyanlığa karşı sürdüğü yerlerde, başarılı oldu. İspanya'da, İtalya'da, Flander'de, Avusturya İmparatorluğu'nda Protestanlık kökleri söküldü; eğer kraliçe Mary sağ kalsaydı ya da kraliçe Elizabeth ölseydi, çok umulur ki, İngiltere'de de durum böyle olurdu. Rafizîlerin kökü kazınamayacak kadar güçlü bir yığın oluşturdukları yerler bir yana, zulüm sürekli başarılı olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık kökünden sökülebilirdi; aklı başında hiç kimse bundan kuşkulanamaz. Yayıldı ve egemen konuma geldiyse, bunun nedeni zulmetmelerin sadece zaman zaman oluşu, ama kısa süreli olmaları ve araya hemen de rahat rahat din propagandası yapılan uzun araların girmiş bulunmasıdır. Hakikatin doğasında, sadece hakikat olduğundan dolayı, zindana ve dara-

ğacına karşı, hatada var olmayan herhangi bir üstün gelici gücün olduğu düşüncesi, boş bir aşırı duygusallık örneğidir, insanların hakikate, çoğu zaman hataya karşı olduğundan daha fazla can attıkları yoktur; yasal ya da toplumsal cezaların bile yeterince uygulanması, genellikle, her ikisinin de yayılmasını durdurmakta başarı sağlar. Hakikatin gerçek üstünlüğü şundan oluşur ki, bir düşünce doğru olunca bir, iki ya da birçok kez söndürülebilir ise de, yüzyılların akışı sırasında onu tekrar keşfedecek kimseler bulunur genellikle; sonunda onun tekrar meydana çıkışı öyle bir zamana rastlar ki artık, durum ve koşulların uygunluğundan dolayı, hakikat yakasını zulümden kurtarır ve ondan sonraki kendisini bütün yok etme girişimlerine karşı koyabilecek kadar kök salmış olur.

Denilecektir ki, biz artık ortaya yeni düşünceler atanları öldürmüyoruz: Peygamberleri öldürmüş olan babalarımıza benzemiyoruz, biz onlara mezarlar yapıyoruz. Bizim artık Rafizîleri öldürmediğimiz doğrudur; bugünkü duyguların, en iğrenç düşüncelere karşı bile, verilmesinin uygun bulunması ihtimali olan ceza miktarı da onları kökünden sökmeye yetmez. Ama artık kendimizin yasal zulüm lekesinden bile sıyrılmış olduğumuzu sanmayalım. Düşünceden dolayı ya da en azından onun açıklanmasına karşı, cezalar hâlâ yasal olarak vardır; bunların uygulanmasına geçilmesi durumu şu zamanlarda bile, bir gün bütün şiddetiyle horlatılmaları olasılığını artık bütün bütün inanılmaz kılacak benzersizlikte bir şey değildir. Bütün yaşam ilişkilerinde, kusursuz bir ahlakı olduğu söylenen kara yazgılı bir adam, Hıristiyanlık hakkında aşağılayıcı sözler söylediğinden ve bu sözleri bir bahçe kapısının üzerine yazdığından dolayı, Cornwall Eyaleti Ceza Mahkemesi'nce 1857 yılı yaz toplantısında, yirmi bir ay hapse mahkûm edilmişti[3].

---

[3] Thomas Pooley, Bodmin Assizes, 31 Temmuz 1857. Mahkûm, izleyen aralık ayında, Kral tarafından bağışlanmıştır.

Bunun üzerinden bir ay geçmeden, Old Bailey'de, iki ayrı vakada iki kişi, dinsel hiçbir inançları olmadığını açıkça söylediklerinden dolayı, jüri üyeliğinden çıkarılmışlardır; biri de hâkim ile avukatlardan biri tarafından kabaca hakarete maruz kalmıştır[4]; yabancı olan bir üçüncüsünün de, bir hırsıza karşı açtığı dava, aynı nedenden dolayı, mahkemece dinlenmemiştir[5]. Hakkı yerine getirmekten bu kaçınma, şu yasal kuram uyarınca olmuştur ki, bir Allaha (herhangi bir Allah yeterlidir) ve ahirete inandığını söylemeyen bir kimsenin bir adalet mahkemesinde tanıklık etmesine izin verilemez; bu ise böyle kimselerin yasadışı olduklarını, mahkemelerin korumasından uzak tutulduklarını açıklamakla aynıdır; çünkü buna göre, eğer olay sırasında kendilerinden veya kendileri ile aynı düşüncede olanlardan başka kimse bulunmazsa, bu adamları hiç cezasız soymak ya da onlara saldırma imkânı olduğu gibi, eğer olayın kanıtı bunların tanıklığına bağlı ise, başka herhangi bir kimse de yine hiç cezasız soyulabilir ya da saldırıya uğrayabilir. Bunun dayandığı varsayım şudur ki ahirete inanmayan bir kimsenin yemininin değeri yoktur; bu varsayım, onu benimseyenlerin çok tarih cahili olduklarını gösteren bir şeydir (çünkü tarih bakımından doğrudur ki bütün çağlarda inançsızların büyük bir bölümü çok namuslu ve şerefli insanlar olmuşlardır); bu, hem erdemleri hem başarılarıyla dünya çapında büyük şöhreti olanlardan ne kadar çoğunun inançsız olduklarının, hiç değilse yakın arkadaşlarınca, pekâlâ biliniyor olduğu hakkında en küçük bir düşüncesi olan hiç kimsenin öne süremeyeceği bir önermedir. Bundan başka, değinilen kuram kendini yok eden, kendi temelini kendi yıkan bir kuramdır. Allaha inanmayanların yalancı olmaları gerektiği ba-

---

(4) George Jacob Holyoake, 17 Ağustos 1857; Edward Truelove, Temmuz 1857.

(5) Baron de Glechen, Malboroigh Street Polis Mahkemesi, 4 Ağustos 1857.

hanesiyle, yalan söylemeye razı olan bütün Allahı inkâr edenlerin tanıklığını kabul edip, yalnız, batıl olan bir şeyi söylemektense nefret edilen bir inanı apaçık söylemenin kötü görülmesini göze alanların tanıklığını reddeder. Böyle kendiliğinden saçmalıkla mahkûm bir kural, açıklanan ereği bakımından, ancak bir kin nişanesi, bir zulüm kalıntısı olarak yürürlükte tutulabilir; bu aynı zamanda, şu tuhaflığı bakımından da bir zulümdür ki, bir insanın onu hak etmediğinin apaçık belli olması, ona bağlı tutulması için aranan koşul oluyor. Adı geçen kural ve onun içerdiği kuram, inananlar için, hemen de, inanmayanlar için olduğundan daha az aşağılayıcı bir şey değildir. Çünkü ahirete inanmayan kimse mutlaka yalan söylerse, bundan şu çıkar ki, ahirete inananlar yalan söylemekten sadece cehennem korkusu ile alıkonulmuşlardır, o da alıkonulmuşlarsa. Bu kuralı koyanlar ile özendirenlere karşı, Hıristiyan erdemi hakkında edindikleri bu anlayışı kendi vicdan anlayışlarından çıkarmış olduklarını varsayma haksızlığını etmeyeceğiz.

Bunlar, gerçekten, eski püskü bazı zulüm kalıntılarından başka bir şey değildir ve zulmetme arzusunun bir imi olmaktan çok, İngilizlerin anlayışında çoğu zaman görülen o güçsüzlüğün bir örneği diye görülebilir ki, bu güçsüzlük onlara, artık bir ilkeyi uygulamaya koymak isteyecek kadar kötü olmadıkları zaman onu yine dillerinden düşürmemekten, boş bir zevk aldırır. Ancak kamunun anlayışında, daha kötü zulüm biçimlerinin, yaklaşık bir kuşaklık dönemden beri uygulanmıyor oluşunun ne yazık ki hiçbir güvencesi yoktur. Şu zamanda, alışılmış gidişin durgun yüzeyi, yeni iyelikler getirme çabalarıyla olduğu kadar, geçmişin kötülüklerini tekrar canlandırma girişimleriyle de sık sık dalgalandırmaktadır. Şimdiki durumda dinsel uyanış diye övünülen şey, dar ve kültürsüz kafalarda, her zaman, hiç olmazsa dinsel tutuculuğun yeniden bir o kadar uyanmasıdır; bir topluluğun duygularında

hoşgörüsüzlüğün esaslı kesintisiz mayasının olduğu yerlerde ise, ki bu maya bizim ülkemizin her zaman orta sınıflarında bulunur, bu insanları, onların zaten tam başı ezilecek yılanlar saymaktan asla geri durmamış oldukları kimselere etkili biçimde işkence etmeye kışkırtmak için ufacık bir neden elverir[6]; çünkü bu ülkeyi bir düşünce özgürlüğü diyarı olmaktan çıkaran şey işte budur; insanların önemli saydıkları inançları yadsıyan kimseler hakkında besledikleri düşünceler ve benimsedikleri duygulardır. Çok eskiden beri, yasal cezaların başlıca zararı toplumsal utancı güçlendirmesi olmuştur. Gerçekten etkili olan bu utanç duygusudur, ve öyle etkilidir ki, İngiltere'de toplumun içsel yasağı altında bulunan düşüncelerin açıkça söylenmesine, diğer birçok ülkelerde itiraf olunmaları bir yasayla ve ceza korkutmacasıyla yasaklanmış düşün-

(6) Zalimin birinin büyük ölçüde açığa vurduğu, ve Sepoy isyanı yüzünden ulusal özyapımızın en kötü yanlarının genel teşhiri iie karışan, ihtiraslardan yeterli bir uyarı çıkarmak olasıdır. Tutucu ya da şarlatanların vaaz kürsüsünden savurdukları çılgınca sayıklamaları önemsiz bulunabilir; ama Evangelicai Partisi'nin başları, Hintlilerle Müslümanları erekleyerek, içinde İncil okutulmayan hiçbir okula genel bütçeden yatırım yapılmamasını ve bunun zorunlu bir sonucu olarak da gerçek Hıristiyanlardan ya da Hıristiyan görünen kimselerden başka kimseye hiçbir toplum görevi verilmemesini kendi ilkeleri olarak açıklamışlardır. Bir dışişleri bakan yardımcısının, 12 Kasım 1867'de seçmenlerine verdiği bir söylevde, şöyle demiş olduğu anlatılıyor: «Onların inançlarına» (yüz milyon İngiliz uyruğunun inançlarına), «onların din adını verdikleri batıl inanca İngiliz Hükümeti'nce hoşgörü gösterilmesi, İngiliz namının yükselmesini geciktirmek ve Hıristiyanlığın sağlıklı gelişmesini önlemek sonucunu vermiştir... Hoşgörü bu ülkenin dinsel özgürlüklerinin büyük kubbe tası olmuştur; ama onların bu değerli 'hoşgörü' sözünü kötüye kullanmalarına izin vermeyiniz.» Gene aynı şahsın anlayışına göre, «hoşgörü, aynı esas üzerinden Allaha tapan Hıristiyanlar arasında herkese tam özgürlük, inanç özgürlüğü, anlamındaydı. Bir peygambere inanan Hıristiyanların bütün mezhep ve tarikatlarına hoşgörü demekti.» Dikkati şu duruma çekmek isterim iki, Liberal bir kabinece yönetilen bu (ülkenin hükümetinde yüksek bir makamı kaplamaya yeterli sayılmış bir adam, İsa'nın Tanrılık özelliğine inanmayan bütün insanların hoşgörü sınırının dışında kaldıkları tezini savunuyor. Bu budalaca belirmeden sonra, kim, din yüzünden eza döneminin artık geçtiği ve asla geri dönmeyeceği hayaline kendini kaptırabilir?

celerin söylenmesinden çok daha az rastlanır. Ekonomik durumları kendilerini başkalarının iyilikseverliğinden doygun kılanlar dışarıda bırakılarak, bütün diğer insanlar hakkında, kamuoyu, bu konuda yasa kadar etkilidir; insanlar tutuklanabilecekleri gibi, ekmeklerini kazanma olanaklarından da yoksun bırakılabilirler. Ekmekleri zaten güvencede olup da iktidarda bulunanlardan, heyetlerden ya da halktan hiçbir iyilik beklemeyenlerin her soy düşünceyi açıkça söylemekten hiçbir korkuları; –toplumca kötü kişi sayılmaktan ve yerilmekten başka– yoktur; bu ise onlarda buna katlanabilmeleri için pek kahramanca bir özyapıya ihtiyaç duymasa gerektir. Böyle kimseler için merhamet dilemeye asla yer yoktur. Ancak her ne kadar, bizim gibi düşünmeyenlere bugün artık eskiden etmeye alışık olduğumuz kadar çok kötülük etmiyorsak da, onlara davranışımız ile belki de kendimize her zamanki kadar kötülük ediyoruzdur. Sokrat öldürülmüştü, ama Sokrat'ın felsefesi gökyüzünde güneş gibi yükseldi ve ışığını bütün düşünce göğüne yaydı. Hıristiyanları aslanlara atıp parçalatmışlardı, ama Hıristiyanlık büyüyüp dal budak salan görkemli bir ağaç oldu; daha yaşlı, daha güçsüz bitkilerin tepelerinden aşıp onları gölgesinde boğdu. Bizim salt toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz kimseyi öldürmez, hiçbir düşünceyi kökünden sökmez, ancak insanları o düşüncelerini gizlemek ya da onları yaymak konusunda etkin herhangi bir çaba harcamaktan kaçınmaya yöneltir. Bizde, genel görüşe uymayan görüşler her on yılda ya da her kuşakta gözle görülür bir ilerleme ve dahası bir gerileme de, kaydetmez; geniş bir çevrede ve uzaklara ışık salacak şekilde parlamaz hiçbir zaman; ancak önce hangi daracık görüş çevrelerinden çıkmışlarsa gene oralarda ya da inceleme seven kimselerin çevrelerinde –insanlığın genel işlerini ne hakiki, ne aldatıcı hiçbir ışıkla asla aydınlatmadan– tıpkı küllenmiş bir ateş gibi, için için yanmayı sürdürürler. Böylelikle de, bazı kafalara pek hoş gelen bir

düzen (eşyanın doğası) sürdürülür, çünkü bu düzen, bir yandan, düşünce hastalığına tutulmuş olan karşı gelenleri akıl kullanmaktan kesin olarak yasaklamazken, öbür yandan, kimse hakkında para cezası ya da cezaevi gibi sevimsiz bir yönteme başvurmadan, egemen bütün düşünceleri sözde kusurdan korunmuş tutar. Bu, düşünce dünyasında huzur bulmak ve orada her şeyin şimdiki gidişine çok benzer bir gidişle devamını sağlamak için uygun bir plandır. Ama düşünceleri bu türden bir huzura kavuşturmak için ödenen bedel, insan aklının bütün içsel cesaretini feda etmektir. En etkin ve en araştırmacı beyinlerin büyük bir bölümünün, kendi yargılarının genel ilke ve dayanaklarını kendi içlerinde saklamayı önleme uygun buldukları ve halka seslenirken de, ellerinden geldiğince, kendi düşünüş sonuçlarını, içlerinden yadsıdıkları önermelere uydurmaya kalktıkları bir toplumsal düzeni, düşünce dünyasını bir zamanlar bezemiş olan açık ve korkusuz insanları, mantıklı ve özü sözü bir aydın kimseleri ortaya çıkaramaz. Böyle bir düzenin geçerli olduğu yerde ancak ya basmakalıp düşüncelere eyvallah diyen, ya hakikat konusunda zamana uyan soydan insanların türemesi beklenebilir ki, bunların bütün büyük konulardaki kanıtları, kendi dinleyicilerini göz önünde tutarak belirttikleri kanıtlardır, kendi kendilerini inandırmış olan kanıtlar değildir. Bu iki seçenekten birine düşmekten sakınabilenler bunu şu yoldan yaparlar: Düşünce ve ilgilerini ilkelerin tehlikeli alanına girmeden konuşulabilecek şeylere adarlar; yani, ancak insanların anlayışları güçlenip genişlediğinde düzelebilecek ve o zamana kadar edimsel olarak asla düzelmeyecek olan kılgısal küçük sorunlarla uğraşmakla yetinirler: ama öbür yanda, insanların anlayışlarını güçlendirip genişletebilecek olan şey, yani en yüksek konular üzerinde serbest ve atılgan düşünüş, terk edilir.

Genel düşünceden ayrılanların bu çekingenliğinde hiçbir sakınca görmeyenler öncelikle şunu dikkate almalıdırlar ki,

bu çekingenlik sonucunda aykırı düşünceler hiçbir zaman tam bir açıklıkla tartışılmaz ve bu düşünceler içinde böyle bir tartışmaya katlanamayacak olanlar, yayılmaktan alıkonabilirse de, ortadan kalkmazlar. Ortodoks sonuçlara varmayan her araştırmaya konulan yasaktan en fazla zarar gören, Rafizîlerin düşünceleri değildir. En büyük zarar Rafizî olmayanlara ve Rafizîlik korkusu ile bütün düşünsel gelişimlerine tutuklaşıp ve aklı yılgınlaşan kimseleredir. Parlak bir geleceğe aday olup da, kendilerini dinsiz ya da ahlaksız sayılması olası bir duruma düşürebilir korkusuyla atılgan, güçlü; bağımsız bir düşünce zincirini sonuna dek izlemeye cesaret edemeyen ürkek özyapılı pek çok aydın arasından, dünyanın neler yitirmekte olduğunu hangisi hesaplayabilir? Onlar arasında bazen alabildiğine iyilikçi, ince anlayışlı bir adam görmemiz mümkündür ki; susturamadığı bir kafa karşısında bütün ömrünü laf salatası yaparak geçirir, kendi vicdanı ve aklından yükselen sesleri klasik anlayışlarla uzlaştırmaya çalışmakla göstermediği beceri kalmaz da, onları sonunda belki gene uzlaştırmayı başaramaz. Bir düşünür olarak ilk görevinin, kendisini hangi sonuçlara ulaştırırsa ulaştırsın, aklının izinden ayrılmamak olduğunu kabullenmeyen hiç kimse, büyük bir düşünür olamaz.

Gereği gibi inceleme ve hazırlığın ardından, kendi başına düşünen bir öznenin hatalarının bile, hakikate, doğru şeyleri bir tek kendileri düşünce yorgunluğuna katlanamadıkları için, kabullenenlerin bu doğru düşüncelerinden daha çok yararı olur. Düşünce özgürlüğü, yalnız, başlıca ya da büyük düşünürler yetiştirmek için gerekmez. Tersine; düşünce özgürlüğü, ortalama insanların düşünerek ulaşma yeteneğinde oldukları çapa varabilmelerini olurlaştırmak için de yine o kadar, çok daha fazlası bile, gerektir. Genel bir düşünce tutsaklığı havası içinde tek tek büyük düşünürler çıkmıştır; çıkabilir de. Ancak işlek kafalı bir halk bu hava içinde hiçbir zaman bu

hava içinde olmamıştır, olacağı da yoktur. Nerede bir insan topluluğu böyle bir özelliğe geçici olarak yaklaşmışsa, bu, orada Hetorodoks (almaşık) düşünüşten korkmaya bir süreliğine ara verilmiş olmasından kaynaklanmıştır. İlkelerin tartışılamaz olduğuna ilişkin nerede örtülü bir anlaşma, insanlığı oyalayabilecek en büyük sorunların tartışması bitmiş durumda görülüyorsa, oralarda, bazı tarihsel dönemlere o kadar olağanüstülük katmış olan o genellikle yüksek düşünsel çalışma düzeyiyle karşılaşabileceğimizi ummayalım hiç. Ancak istek uyandıracak büyüklükte ve önemde konuların tartışılmasından kaçınılmadığı zamanlardadır ki bir ulusun aklını en temelinden devindirip, ona, en sıradan akıllı kimseleri bile düşünen bir varlık olmanın onuruna yükselten itici güç verilmiş olur. Böyle örneklerden birine, Avrupa'nın Reformdan sonra gelen zamanlardaki durumunda tanık olduk; bir diğerini, Kıta Avrupası'na ve daha aydın bir sınıfa özgü de olsa, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki düşünce hareketi sırasında; ötekilerden daha da kısa süren bir üçüncüsünü de Goethe ve Fichte dönemlerinde, Almanya'daki düşünsel kaynaşmalarda gördük. Bu dönemler geliştirdikleri belli düşünceler bakımından birbirlerinden çok ayrımlıydılar; ama ayrımsız yanları şuydu ki, her üçünde de yetke boyunduruğu kırılmıştı. Bunların her birinde, eski bir düşünce baskısı kovulmuş; bunun yerini henüz yeni hiçbir baskı almamıştı. Avrupa'yı Avrupa yapan bu üç dönemde verilen itici güçtür işte. İnsanlığın gerek düşüncesinde, gerekse kuruluşlarında gerçekleşen her iyileşmenin izi tek tek takip olunursa, bu üç dönemden birine belirgince indirgenebilir. Görünenin bir süredir gösterdiği şudur ki, bu itici güçlerin her üçü de yaklaşık olarak tükenmiştir artık; düşünce özgürlüğümüzü baştan onaylayıncaya kadar da, taze hiçbir kalkışmanın başlangıcını bekleyemeyiz.

Tartışmanın şimdi ikinci bölümüne geçip, somut olarak

kabullenilmiş düşüncelerin herhangi birinin yanlış olabileceği varsayımını bir yana bırakarak, onların doğru olduklarını varsayıp; onların doğruluğu özgür ve açıkça araştırılmadığında, bunlara olası inanç biçiminin ne olabileceği üzerinde duralım. Köklü düşünceleri olan bir kimse düşündüğünün yanlış olabileceği ihtimalini gönülsüzce de kabul etse, şu anlayışla hareket etmelidir ki, kendi düşüncesi ne denli doğru olursa olsun, eğer o düşüncesi tamamen, sık sık ve korkusuzca tartışılmazsa, ona canlı bir hakikat olarak değil, ölü bir dogma (nas) olarak inanılır.

Sevindirici olan şudur; sayıları eskisi kadar fazla olmayan bir bölüm insan vardır ki, bunlar bir kimsenin, kendilerinin doğru diye anladıkları şeyi kuşku duymadan kabul edivermesini yeterli sayarlar; o kimse bu düşüncenin dayanakları hakkında bilgisiz olsun ve onu en yüzeysel yadsımalara karşı bile tutar durumda savunma gücünden yoksun olsun. Böyle insanlar, kendi inanlarını diğerlerine öğretme olanağını bir kez bulurlarsa, doğal ki, o inanın tartışma konusu edilmesine izin verilmesinden hiçbir yarar gelmeyeceğini, az çok zararı dokunacağını düşünürler. Bunların etkilerinin egemen olduğu yerde, gerçi, doğru diye kabul edilen görüşünü düşünmeden ve bilinmeden yadsınması gene olası ise de, onlar bunun akıl ve iyilikçilik dairesinde yadsınabilmesini hemen hemen olanaksızlaştırırlar; çünkü tartışma kapısını tamamen kapatma olasılığı az ve tartışma içeri bir kez girdi mi de, yargıya dayanmayan inançlar, kanıta benzeyen en hafif şey karşısında tutunamama yeteneğindedir. Böyle olmasına rağmen bu gene de bu tartışma olanağından vazgeçmek ve –doğru düşüncenin akla yerleştiğini, ama onun orada, bir önyargı olarak, kanıttan bağımsız ve kendisine kanıt işlemeyen bir inanç halinde yerleştiğini varsaymak da var ama akıllı bir varlık için hakikate inanmanın yolu bu olmasa gerektir. Hakikate böyle varılmaz. Hakikat, ona böyle inanılınca, boşinana– bir haki-

kati açıklayan tümcelere sarmaşık gibi rastlantıyla dolanmış bir boşinan daha eklemekten başka bir şey olmaz.

En azından Protestanların yadsımadıkları bir konu olmak üzere, eğer insanoğullarının akıl ve yargısının işlemesi gerekli ise; bu duyumlar, her birey tarafından, kendisini, haklarında bir düşüncesi olmasını zorunlulaştıracak kadar çok ilgilendiren şeylerden daha yerinde olarak acaba ne üzerinde kullanılabilir? Anlayışın işlenmesinin en çok bağlı olduğu bir şey varsa, o da kesin ki bir kimsenin kendi düşüncelerinin dayanaklarını öğrenmesidir. Doğru olarak inanılması öncelikli bir önem taşıyan konularda, insanlar, inandıkları herhangi bir şeyi, hiç değilse sıradan yadsımalara karşı savunabilmelidir. Ama birisi diyebilir ki, «onlara düşüncelerin dayanakları *öğretilsin.* Düşüncelerin yadsındığına karşı çıkılmıyor diye, değinilen düşüncelerin papağan gibi tekrarlanması gerektiği sonucu çıkmaz bundan. Geometri öğrenenler sadece teoremleri ezberlemez, kanıtları da anlayıp öğrenirler; birinin çıkıp da geometriye değgin hakikatleri yadsıyıp; onaylamamaya kalkıştığını görmüyorlar diye, o kimselerin, geometrik hakikatlerin dayanakları konusunda aymaz olduklarını söylemek akıldışıdır». Burası kesin: Matematik gibi, karşısında söylenecek hiçbir şey bulunmayan bir konuda, yukarıdaki gibi bir öğretim yeter. Matematiğe değgin hakikatlerin kanıtlanmasındaki özellik, bütün tartışmanın tek yanlı oluşundadır. Ortada karşı koyma da yoktur, bu karşı çıkmalara verilecek yanıtlar da. Ama düşünce ayrılığının mümkün olduğu her konuda, hakikat, birbiriyle çarpışan iki grup halindeki nedenler arasında yapılacak bir ölçümlemeye bağlıdır. Doğal felsefede bile, aynı olayların başka bir açıklama biçimi bulunabilir sürekli; sözgelimi heliosantrik yerine bir geosantrik kuramı, okzigen yerine bir phlogiston gibi; diğer kuramın neden doğru bir kuram olamayacağının kanıtlanması gerektir ve biz onun nasıl kanıtlanacağını öğreninceye dek, düşüncemizin dayanaklarını an-

lamayız. Ama çok daha belirsiz olan konulara, ahlaka, dine, siyasete, toplumsal ilişkilere ve hayat işine yönelirsek, görürüz ki uyuşmaz her düşüncenin yanında olan kanıtların dörtte üçü, o düşünceden farklı bir düşüncenin yanında gibi olan görünüşleri dağıtmaktan oluşur. Eskiçağ'ın bir ayrallıkla en büyük konuşmacısı, tarihin kaydettiğine göre, hasmının davasını her zaman, kendi davasından daha fazla değilse bile, aynı düzeyde bir özenle eğilirmiş. Herhangi bir konuyu hakikate ermek için inceleyen herkes, Cicero'nun bir davanın kazanılma aracı olarak kullanmış olduğu bu yönteme öykünmelidir. Her kim bir davanın yalnızca kendi yanındaki cephesini bilirse, davayı az bilir. Nedenleri iyi olabilir, hiç kimsenin bunları yadsıyamamış olması da mümkündür. Ama bunun gibi, kendisi de karşı yanın nedenlerini yadsıyacak güçte değilse, bunların ne olduklarından bile haberi yoksa, sözü geçen kimsenin elinde bu düşüncelerden ne birini, ne de diğerini seçmek için yaslanabileceği hiçbir dayanak yoktur. Bu kişi için akıllıca olan durum, kararı ertelemek olabilir ve o, bununla yetinmedikçe, ya yetkece güdülür ya da insanların çoğunun yaptığı gibi, kendisinin en çok hangi düşünceye eğilimi varsa, onu kabulleniverir. Onun, hasımların kanıtlarını, kendi hocalarının ağzından onların anlattıkları biçimde ve kanıtların yadsınma nedenleri diye verdikleri şeylerle birlikte duyması da yetmez. Kanıtlara karşı iyilikçi davranmak ya da bunları kendi anlayışı ile hakiki ilişkiye getirmek böyle olmaz. Bu kimse, o kanıtları asıl onlara inanan, onları ciddi olarak savunan ve onlar için ellerinden gelenden de çoğunu yapan kimselerin ağzından dinleyebilmelidir. O, bu kanıtları en akıllı ve inandırıcı biçimleriyle bilmelidir; konuyu doğru olarak görmenin karşılaşacağı ve ortadan kaldıracağı zorluğun olanca gücünü hissetmelidir; yoksa bu zorluğu karşılayan ve gideren hakikat parçasını hiçbir zaman gerçekten sağlayamaz. Öğretim görmüş denen kimselerin ve dahası kendi düşüncelerini açıkça tartı-

şabilenlerin bile, yüzde doksan dokuzu bu durumdadır. Onların vardıkları sonuçlar doğru olabilir, ama bildikleri herhangi bir şey konusunda yanlış da olabilirdi: çünkü onlar hiçbir zaman kendilerini kendilerinden başka türlü düşünenlerin düşünsel durumuna koymamış ve böyle kimselerin söylemeleri olasılığı bulunan şeyler üzerinde durmamışlardır; bunun sonucu olarak onlar benimseyip söyledikleri kuramı kendileri de kelimenin hiçbir cephesi ve asıl anlamıyla bilmezler.

Onlar o kuramın kalan bölümünü açıklamak ve hakikiliğini kanıtlayan yanlarına, yani, diğer olay ile görünürdeki bölümü gibi olan bir olayın onunla uzlaşır bulunduğunu ya da görünürde her ikisi de güçlü olan iki nedenden onun değil, bunun seçilmesi gerektiğini gösteren düşüncelere, yabancı kalırlar. Hakikatin, terazi kefesini yükselten ve her şeyden tamamen haberi olan bir akla kararını verdiren bütün o bölümüne yabancı kalırlar; zaten hakikatin bu bölümünü, olsa olsa ancak tartışmanın her iki yanını aynı biçimde ve tarafsız dinlemiş ve her iki yanın nedenlerini en güçlü bir ışık altında görmeye çabalamış olanlar gerçekten bilirler. Bu sıkıdüzen, ahlaksal ve insansal konuların gerçekten anlaşılması için o kadar sağlam bir koşuldur ki, eğer bütün önemli hakikatlere karşı çıkanlar yoksa onları var olarak düşlemek ve kendilerini en becerikli «şeytanın avukatı»nın büyüyle toplayabileceği en güçlü kanıtlarla donatması gerektir.

Bu düşünceleri güçten düşürmek için, özgürce tartışma karşıtı olan birisinin şunları söylemesi olasılığı vardır: İnsanlar için genellikle düşüncelerin yanında veya karşısında filozoflar ve ilahiyatçılarca söylenebilecek olan her şeyi bilmek ve anlamak zorunluluğu yoktur asla. Rastgele kimselerin cin fikirli bir karşı çıkanın bütün yanlış sözlerini ve hatalarını ortaya koyacak güçte olmaları gerekmez.

Onlara yanıt verecek güçteki birinin sürekli var olması yeterlidir; böylece, bilgisiz kimseleri yanlış yollara yöneltme ola-

sılığı olan hiçbir şey, yadsınmadan kalmaz. Basit düşünceliler, kafalarına sokulmuş olan hakikatlerin apaçık dayanakları kendilerine öğretilmiş olduğundan, kalan bölümü için yetkeye güvenebilirler; onlar ortaya çıkarılabilecek olan her zorluğu yenmek için ne gerekli bilgiye, ne beceriye sahip olduklarını kendileri de bildiklerine göre, çıkarılmış olan bütün zorluklara, bu görev için özel olarak yetiştirilmiş kimselerce yanıt verilebileceği güvencesine de bel bağlayabilirler.

Sorunu bu yolda görmenin *yararına* –hakikate «inanma»nın yanı sıra, var olması gereken hakikati «anlama» düzeyi ile en kolay kananların isteyebilecekleri– ödünün en fazlasını versek bile, özgür tartışma yararına olan kanıt gene hiçbir yönden güçsüzleşmiş olmaz. Çünkü bu kuram bile, bütün karşı koymalara doyurucu biçimde yanıt verilmiş olduğuna değgin, insanlığın akıllıca bir güvenceye sahip olması gereğini kabul ediyor; yanıt verilmesi gereken şey eğer konuşulmamış ise, o karşı koymalara nasıl yanıt verilir? Ya da karşı çıkanlar eğer yanıtın doyurucu olamadığını gösterme olanağına hiç sahip değillerse, onun doyurucu olduğu nasıl anlaşılabilir? Halk değilse bile, hiç olmazsa, zorlukları çözecek kimseler olan filozoflar ve ilahiyatçılar, bu zorlukların en şaşırtıcı biçimlerine alışmalıdırlar; bu da bu güçlükler serbestçe açıklanmadıkça ve mümkün olduğunca uygun bir ışık altında ortaya konmadıkça, başarılamaz.

Katolik Kilisesinin bu sıkıntılı davayı kendince bir ele alış tarzı vardır; Katolik akidelerine inanacaklar arasında, bu akidelere yargı üzerine inanmaya yetkili kılınabilecek olanlar ve bunları güven üzerine kabul etmek zorunluluğunda olanlar diye, geniş bir ayrımlamaya gider. Gerçekte bunların hiçbirine, kabul edecekleri şey konusunda, herhangi bir seçmelik verilmemiştir; ama ruhban sınıfı, hiç değilse kendilerine tam bir güven mümkün olduğu oranda, karşıcıların kanıtlarına, onları yanıtlamak için, kendilerini uygun ve geçerli bir biçimde ta-

nıdık kılabilirler ve dolayısıyla Rafizî kitapları okuyabilirler; papaz olmayanlar ise alınması zorunlu olan özel bir izin olmadıkça bunları okuyamazlar. Bu sıkıdüzen, hasmın davasının bilinmesinin öğreticilere yararlı olacağını kabul ediyor, ama onu diğer bütün insanlar hakkında reddetmenin uygun çarelerini de buluyor: böylece *aydın alttakıma* verdiğinden daha fazla düşünsel özgürlük değilse de, daha fazla düşünsel kültür vermiş oluyor. Bu düzenleme yardımıyla er. ⱱlerinin gereksindiği düşünsel üstünlüğü sağlayabiliyor; çünkü özgürlüksüz kültür her ne kadar hiçbir zaman geniş ve liberal bir akıl oluşturmamış ise de, bir davayı savunmak için benzersiz bir kurnaz avukat yetiştirebilir. Ama din olarak Protestanlığı kabul eden ülkelerde, bu çare reddediliyor; çünkü Protestanlar hiç değilse kuramda, din seçme sorumluluğunu her bireyin kendi kendisinin taşıması gerektiğini, bunun öğreticilerin üzerine atılamayacağı savında bulunurlar. Bundan başka dünyanın bugünkü halinde, aydınlarca okunan yapıtları aydın olmayanlardan saklayabilmek somut olarak imkânsızdır. Eğer insanlığa kılavuzluk edenlerin, bilmeleri gereken her şeyi bilmeleri isteniyorsa, her şeyin özgürce yazılıp yayınlanması serbest olmalıdır.

Bununla birlikte, tartışılmaz kabul edilen düşüncelerin gerçekten doğru olmaları durumunda, eğer özgürce tartışmanın yokluğunun zararlı etkisi, sadece insanları o düşüncelerin dayanakları konusunda cahil bırakmaktan oluşsaydı, bu durumun, düşünsel bir kötülük olsa da, asla ahlaki bir kötülük olmadığı; kişilik üzerindeki etkilerine bakılınca da o düşüncelerin değerine zarar verdiği düşünülebilirdi. Bununla beraber, gerçek şudur ki, tartışma olmayınca yalnızca düşünce dayanakları değil, çoğu zaman düşüncenin kendi anlamı bile unutulur. Onu açıklayan sözcükler artık o düşünceleri vermez olurlar ya da ilk açıklamasında kullandıkları düşüncelerin artık yalnızca küçük bir bölümünü verirler. Duru bir anlayış ve

canlı bir inanç yerine, papağan gibi ezberlenmiş birkaç söz kalır sadece ya da anlamın, o da kalırsa, yalnızca dış kabuğu, süprüntüsü kalır, güzel özü kaybolur. İnsanlık tarihinde bu gerçeğin kapladığı büyük bölüm ne kadar ciddiyetle incelense ve üzerinde ne kadar düşünülse gene de yetmez.

Hemen hemen bütün ahlaki kuramların ve dinsel inanların gösterdikleri deneyimde bunun örneklerine rastlanır. Aynı kuram ve inanların hepsi, onları ilk oluşturanlar ile bu kılavuzlara doğrudan doğruya izdeşlik etmiş kişilerin gözünde anlam ve dirimsellikle doludur. Kuram veya inana diğer inanların üzerinde bir üstünlük vermek için savaşım devam ettiği sürece, aynı kuram ve inanlar anlamları eksilmeyen bir güçle hissedilmeyi sürdürür ve dahası belki de daha tam bir bilinç durumuna bile getirilir. Sonunda ya üstünlük kazanarak genel düşünce durumunu alır ya da ilerlemesi durur; kazanmış olduğu alanı korur ama artık daha fazla yayılmaz olur. Bu sonuçlardan biri ya da diğeri kendini gösterince, konu hakkındaki tartışma gevşer ve zamanla sönümlenir. Kuram artık, doğruluğu apaçık sayılan bir düşünce diye olmasa da, kabul edilen mezheplerden veya düşünce dallarından biri olarak yerini almıştır; ona inananlar, çoğunlukla, onu onaylamış değil, onun kalıtına konmuşlardır; bu kuramlardan birini terk edip öbürüne girme, şimdi artık özel bir durum olduğundan, aynı kuramın öğreticilerinin düşüncelerinde az yer tutar. Onlar, en başta olduğu gibi, ya kendilerini başkalarına karşı savunmak ya da başkalarını kendi düşüncelerine kandırmak için sürekli tetikte bulunacağına, artık işi uysallığa dökmüşlerdir; dinlemeye pek katlanamazlar ama katlanınca da, ne kendi inanlarının karşısındaki kanıtları dinlerler; ne de farklı düşüncede olanları (varsa elbette) kendi inanlarının yanındaki kanıtlarla rahatsız ederler. Alışkanlık üzere işte bu andan başlayarak o kuramın canlı gücünde çöküşün başladığı kabul olunabilir. Bütün inan öğreticilerinin, sık sık, inanmışla-

rın sözle kabul ettikleri hakikati, duygulara sinerek insan hareketi üzerinde gerçek bir egemenlik kazanacak biçimde, onların anlağında canlı bir anlayış halinde tutmanın zorluğunda acı acı yakındıklarını işitiyoruz. İnanın henüz kendi varlığı için savaşım verdiği sıralarda böylesi bir zorluktan yakınılmaz; o zaman zayıf savaşçılar bile uğrunda savaştıkları şeyin ne olduğunu, onunla diğer kuramlar arasındaki ayrımı, bilir ve hissederler; her inanın varlığının bu döneminde, onun temel ilkelerini düşünsel her biçimiyle anlayarak, onları bütün önemli etkileri bakımından tartıp incelemiş olan ve bu inana inanmanın onunla dopdolu olan bir akıl ve özyapı üzerinde oluşturması gereken tam etkiyi denemiş olan, pek çoklarına rastlamak olasıdır. Ama o inan kalıtımsal bir inan, etkin olarak değil de edilgince kabul olunacak bir inan halini alınca, yani beyni kendi inanışının ona sunduğu sorunlar üzerinde dirimsel güçlerini kullanmaya artık en baştaki kadar zorlanmaz olunca, o inancın dış biçimlerinden başka her şeyini unutmaya doğru ya da –o inancı güven üzerine kabul etme sanki onu bilinç halinde anlamak ya da insanları, onu kişisel sınamayla denemek gereğinden kurtarırmış gibi– onu anlamadan ve kafa işletmeden onaylamaya doğru, gittikçe artan bir eğilim oluşur ve sonunda o inanın, insanoğlunun içsel yaşamı ile artık hemen hemen hiçbir ilişiği kalmaz olur. O zaman, dünyanın şu çağında hemen de çoğunluğu oluşturacak kadar sık rastlanan o durumlara tanık olunur ki, bunlarda inan sanki aklın dışında imiş gibi kalır; aklı, anlayış ve yüreğimize seslenen bütün diğer etkilere karşı kabuk bağlamış ve taş kesilmiş bir hale getirir; gücünü, yalnızca algımıza yeni hiçbir canlı yargının girmesine katlanamamakla gösterir; ama kendisi de, akıl ve yürek için, sürekli boş kalsınlar diye başlarında nöbet beklemekten başka, hiçbir şey yapmaz artık.

İçyüzleri gereği anlak üzerinde en derin etkiyi yapmaya

uygun olan kuramların, düş gücünde, duygularda ya da algıda hiç anlaşılmadan, akılda ölü düşünceler halinde nereye kadar kalabileceğine, Hıristiyanların çoğunun bu dinin kuramlarına inanış biçimleri bir örnek oluşturur. Burada Hıristiyanlıktan amaçladığım, bütün kilise ve mezheplerce Hıristiyanlık sayılan şey –yani, Yeni Ahit'in ölçüt ve değişmez kurallarıdır. Bunlar Hıristiyanım diyen herkesçe kutsal sayılıp, yasa diye kabul ediliyor. Böyle olmakla beraber, abartısızca denilebilir ki, Hıristiyanların binde biri bile kendi kişisel edimini bu yasalara başvurarak yönlendirip yönetmez, mihenge vurmaz. Onun ediminde başvurduğu ölçü, kendi ulusunun, kendi sınıfının ya da kendi dinsel mesleğinin geleneğidir. Onun elinde böylece, bir yandan, yanılmaz bilgelikçe ona kendini yönetmesi için bir kural olarak bağışlanmış oldukları-na inandığı bir törel ölçütler toplamı, diğer yandan da, her gün verilen birtakım yargılar ve yapılan uygulamalar vardır; bu uygulama ve yargılar o ölçütlerin bazılarına bir düzeye kadar uyar, diğerlerine pek o kadar uymaz; bazılarına da bütünüyle karşıttırlar ve bir bütün olarak alınırsa, Hıristiyanlık inanı ile dünya hayatının çıkar ve aşılamaları arasında birer uzlaşmadan oluşurlar. Değindiğimiz Hıristiyan bu ölçütlerden birincisinin egemenliğini tanır; gerçek bağlılığını ise öbürüne saklar. Bütün Hıristiyanlar, Allahın sevgili kullarının yoksullar, alçakgönüllüler ve dünyaca horlanan kimseler olduğuna; bir devenin iğnenin deliğinden geçmesinin bir varsılın cennete girmesinden daha kolay olduğuna; kendileri hakkında yargı verilmemesi için onların başkaları hakkında yargı vermekten sakınmaları; asla yemin etmemeleri; komşularını kendileri gibi sevmeleri; eğer birisi abalarını alacak olursa, ona hırkalarını da vermeleri gerektiğine; yarını düşünmemeleri lazım geldiğine; eğer bilge olmak isterlerse ellerindeki her şeyi satıp yoksullara dağıtmalarının gerekli olduğuna, iman ederler. Onlar sayılan bu şeylere inandıklarını söylediklerinde, içten-

dirler. Bunlara kesin olarak inanırlar, insanların sürekli övülüp de tartışıldığını hiç duymadıkları şeylere inanmalarından farksız inanırlar. Ancak insanın devinimlerini düzenleyen o canlı inanç anlamında düşünüldüğünde, onlar bu kuram ve ilkelere, yalnızca, onlara uygun biçimde devinmenin alışkanlık olduğu noktaya dek, inanırlar. Doğru olmaları bakımından, ilkeler, hasımları taşlamakta işe yarar; bundan başka, söylemek gereksiz, insanlar düşüncelerince övülmeye değer ne yaparlarsa onu ilke aşkına yaptıklarını da (olanağını buldukça) öne sürerler. Ama ölçütlerin, ilkelerin, insanlardan, onların yapmayı akıllarından bile geçirmedikleri saymakla bitmez bazı şeyler istediğini onlara anımsatan herhangi bir kimsenin eline, «diğer insanlardan daha iyi olmayı» taslayan, o hiç kimsenin sevmediği insanlar sınıfına bölümlenmiş olmaktan başka hiçbir şey geçeceği yoktur. Kuramların rastgele inanmışlar üzerinde hiçbir etkisi bulunmuyor; kuramlar bunların akıllarında bir güç değildirler. Bu tür inanmışların, kuramların söylediklerine karşı, alışkanlıktan kaynaklanan bir saygıları vardır; ama sözcüklerden kavramlara yayılan, ve aklı bu *kavramları* öğrenip yazılı amentüye uygun hale getirmeye zorlayan duyguda değillerdir hiç. Söz konusu olan davranış tarzı olunca, İsa'ya boyun eğmekte hangi düzeye kadar ileri gidebilecekleri hakkında kendilerine yol göstermesi için çevrelerinde bir A efendi ya da B efendi aranırlar.

Buna göre, tam olarak emin olabiliriz ki ilk Hıristiyanlarda durum böyle değil, bambaşkaydı. Eğer böyle olmuş olsaydı, Hıristiyanlık hiçbir zaman, horgörülen İbranilerin silik bir mezhebi olma durumundan, Roma İmparatorluğu'nun dini durumuna dönüşüp yayılamazdı. Kendi düşmanlarının «Bakın Hıristiyanlar birbirlerini nasıl seviyorlar» dedikleri zamanlarda (şimdi hiç kimsenin böyle bir şey söylediğini sanmıyorum), Hıristiyanlar kesin ki inanların anlamı hakkında o zamandan beri taşımış olduklarından çok daha canlı bir duygu

taşıyorlardı. Hıristiyanlığın şimdi alanını genişletmekte bu kadar az ilerlemesi, on sekiz asırdan sonra hâlâ hemen de yalnızca Avrupalılara ve Avrupalıların soyundan gelenlerle sınırlı kalması, olasılık, başlıca bu nedenden dolayıdır. Dinsel kuramları çok daha ciddiye alan, bunların birçoğuna genel olarak herkesin yorduğundan daha fazla anlam yoran tam olarak dindar kimselerde bile çoğu zaman şuna denk gelinir: Onların anlaklarında böyle görece etkin olan bölüm, Kalvin'in ya da Knox'un ya da yaradılışça kendilerine çok daha yakın olan böyle birinin yapıntısı olan bölümdür. İsa'nın sözleri onların anlaklarında edilgince, hemen de çok hoş ve tatlı olan sözleri sadece dinlemenin oluşturduğundan öte, herhangi bir etkide bulunmadan, öbürleriyle yan yana yaşarlar, Kuşkusuz, yalnızca bir mezhebe vergi kuramların neden dolayı dirimselliklerini tanınmış bütün mezhepler arasında ortak bulunanlardan daha fazla koruduklarının ve bunların anlamlarını canlı tutmak için kılavuzların neden zahmete girdiklerinin pek çok nedeni vardır; bunlardan biri kesinlikle şudur ki, yalnızca bir mezhebe özgü olan kuramlar daha çok tartışılır, ve açıkça yadsıyıcı olanlara karşı bunların savunmasına daha sık gereksinim duyulur. Meydanda düşman kalmayınca kılavuzlar da, izdeşler de nöbet yerinde uykuya dalıverirler.

Genel konuşursak, aynı şey, ahlak ve din kuramlarında olduğunca, sağgörülü ve yaşam bilgisi gibi geleneğe dayanan bütün kuramlar için de doğrudur. Bütün diller ve edebiyatlar, yaşam hakkında, hem yaşamın ne olduğuna hem de bir insanın nasıl davranması gerektiğine ilişkin genel düşüncelerle dolup taşar; bunlar herkesin bildiği, herkesin tekrarladığı, baş sallayarak dinlediği ya da birer apaçıklık olarak kabullendiği düşüncelerdir; böyle olmakla beraber, gene de insanların çoğu bunların hakiki anlamını ilk kez, ancak deneyimle, çoğunlukla acı verici türden bir deneyimle, edimle,

kendi başlarına geldiğinde öğrenirler. Beklenmedik bir yıkım ya da düş kırıklığıyla bunalmış kıvranırken, insanın aklına bir atasözünün gelmesi ne kadar sık gerçekleşen bir durumdur; bu onun bütün ömrü boyunca bildiği bir sözdür; bu sözün anlamı, eğer bu kimse onu eskiden de şimdi anladığı gibi anlasaydı, kendisini yıkımdan esirgemiş olurdu. Gerçekten, bunun tartışma yokluğundan başka nedenleri bulunuyor: Birçok hakikat vardır ki insanın, kendi başından geçip de kafasına dank etmedikçe, bunların tam içeriklerini anlaması *mümkün değildir.* Ama o kimse bir düşüncenin onu anlamış olanlarca *yana ya da karşı* olarak tartışıldığını duymaya alışmış olsaydı, böyle hakikatlerin bile içeriklerinin çok daha fazlası anlaşılmış ve daha önce anlaşılmış olanı da anlağa daha derin biçimde nakışlanmış olurdu. Bir şey gözümüzde artık kuşku duyulamaz duruma geldi mi, insanlar onun üzerinde düşünmeyi elden bırakmaya yönelir; onların hatalarının yarısının nedeni işte bu öldürücü yönelim. Çağımızın yazarlarından biri bunu, «Herhangi bir sorun için insanların: Artık onu çözdük. Düşünülecek yanı kalmadı, demeleri düşünceleri uyuşturup derin bir tembellik uykusuna daldırır» diyerek, ne güzel açıklamıştır.

Ne demek! Bir bilginin doğru olabilmesi mutlaka onun üzerinde oydaşlık bulunmamasına mı bağlıdır? diye bir soru gelebilir. Aynı yönden sorulabilir: İnsanların bir bölümünün hakikati anlamalarını mümkün kılmak için, bir bölümünün mutlaka hatada inat etmesi mi gerekir? Genelin kabulüne erişir erişmez, bir inan gerçek ve dirimsel olmaktan çıkar mı? –Bir önermenin tam olarak anlaşılması için onun kuşkulu bir yanının kalması mı gerekir mutlaka? İnsanlık bir gerçeği oydaşmayla kabul eder etmez, hakikat o gerçeğin içinden yok mu olur? Şimdiye dek, mantığın gelişmesinde güdülen en yüksek erek ve bundan beklenen en iyi sonuç önemli bütün hakikatleri kabul etme konusunda bütün insanlığı gittikçe da-

ha fazla birleştirmektir, diye düşünülmüştür; öyle ise mantık, yalnızca ereğine ulaşamadığı sürece mi sonsuzlaşır? Bu ereği ele geçirmenin meyveleri, yine bu utkunun tam oluşu ile mi ortadan kalkar?

Ben böyle bir şey söylemiyorum, insanlık ilerledikçe, artık üzerlerinde tartışma veya kuşku kalmayan kuramların sayısı sürekli artacaktır; insanlığın gönencini de, artık anlaşmazlığın kalmama noktasına ulaşmış olan hakikatlerin sayısı ve ağır basması ile ölçmek aşağı yukarı olanaklıdır. Sorunlarda art arda ciddi anlaşmazlığın ortadan kalması, düşünce sağlamlaşmasının zorunlu etkenlerinden biridir; bu sağlamlaşma yanlış düşüncelerde ne kadar tehlikeli ve zararlı ise, düşüncelerin doğruluğunun ölçümünde de o kadar yararlı bir şeydir. Ama düşünceler arasındaki ayrılıkların böyle giderek azalması, hem kaçınılmaz hem zorunlu olması bakımından, sözcüğün her iki anlamında bir zorunluluk ise de, bundan dolayı hemencecik onun bütün sonuçlarının yararlı olması gerektiği sonucuna varmamızı gerektirmez. Bir gerçeğin akıllıca ve canlı biçimde anlaşılmasında –onu muhaliflere açıklama ya da onlara karşı savunma gereksiniminin sağladığı– bunca önemli bir yardımcının yitirilmesi, o hakikatin genel olanca kabulündeki yarardan daha ağır basabilecek kadar zararlı olamazsa da, o yararın daha çoğunu geri verdiren bir şeydir. İtiraf edeyim ki, insanlığın kılavuzlarını, o yardımcının artık sağlaması olası olmayan durumlarda bunun yerini tutacak bir şey bulmaya; izdeşlerin bilincinde sorunun zorluklarını –sanki bunlar onu kendi yanına çelmeye uğraşan bir muhalefet kahramanınca üstelenerek aşılanıyormuşçasına– taze tutmak için bir çare bulmaya çalışır görmek isterdim.

Ama bunun için çareler arayacaklarına, onlar, ellerinde önceden bulunanları da yitirmişlerdir. Platon'un diyaloglarında pek güzel bir örneğini gördüğümüz Sokrat'a ait diyaloglar işte bu türden çarelerdendi. Bunlar felsefenin ve yaşamın bü-

yük sorunlarının doğruluk bakımından değilleyici bir tartışması olup, benzersiz bir ustalıkla şu ereğe, apaçık sayılan düşüncenin basmakalıp yorumlarını konuyu anlamadan sadece kabul ediveren ve kabul ettiği kuramlara belirgin hiçbir anlam bağlamamış olan her bireyi inandırma ereğine, yöneltmişti; amaç, onun, kendi bilisizliğinin ayrımına varıp, kuramların hem anlamlarını hem kanıtlarını açıkça kavrama temeli üzerine kurulmuş kararlı bir inanç sağlamaya yol açmaktı. Ortaçağ'ın medrese tartışmalarının da bir düzeye kadar böyle bir amacı vardı. Bu tartışmalarda güdülen amaç çömezin kendi düşüncesini ve (bununla zorunlu bir ilgisi olarak da) ona karşı ileri sürülen düşünceyi anlamasını, onun kendi düşüncesinin dayanaklarını güçlendirebilmesini ve öbürününkileri yadsıyabilmesini güvence altına almaktı. Anılan bu son tartışmaların gerçekten şöyle onulmaz bir kusuru vardı ki bunlarda başvurulan ilkeler (ilk önerme temelleri) akıldan değil inakdan alınır; akıl için birer sıkıdüzen kuralı olarak da, bunlar, «*Sokrat'ın çevresinde toplananlar*»ın akıllarını geliştirmiş olan güçlü tartışmalardan her bakımdan daha aşağıydılar; ama modern düşünce onların her ikisine de genellikle itiraf etmeye razı olduğundan çok daha fazla şey borçludur; şimdiki eğitim yöntemlerinde ise onların ne birinin, ne ötekinin yerini çok az da olsa tutan hiçbir şey yoktur. Bütün bilgisini hocalardan ve kitaplardan alan bir kimse –dahası çevresini saran o «kafaya bilgi tıkıştırmakla yetinme» yönelimden kendini kurtarsa bile– asla her iki tarafı dinlemek zorunda değildir; bu sebepten dolayı, bir meselenin iki yanını da bilmek, dahası düşünürler arasında bile, sık elde edilen bir başarı olmaktan çok uzaktır; gene onun içindir ki, herkesin kendi düşüncesini savunmak için söylediği sözlerin en zayıf bölümü de, karşı çıkanlara bir yanıt diye tasarladığı bölüm oluyor. Ortaya olumlu hakikatler koymaksızın kuramdaki güçsüzlükleri ya da uygulamadaki yanlışları gösteren olumlu

mantığı kötülemek, zamanın modası olmuştur. Son bir çıkarsama olarak böyle olumsuz bir eleştiri gerçekten çok yetersiz olurdu; ama olumlayıcı bir bilgiye ya da bu isme uygun bir yargıya ulaşma aracı olarak buna ne kadar değer verilse azdır; herkes buna sistemli biçimde tekrar alıştırılmadıkça da, düşüncelerin matematik ile fiziğe ait bölümlerinden başka, büyük düşünürler az yetişecek ve düşüncenin genel düzeyi düşük olacaktır. Hiç kimsenin, karşı çıkıcıları ile gerçekten tartışmaya girişmenin kendisinden isteyebilecek olduğu aynı anlak edimini, ister başkalarının zoru ile; ister kendiliğinden, göstermiş olmadıkça, matematik ile fizikten başka herhangi bir konudaki düşünceleri bilgi denmeye uygun değildir. Öyleyse, yok olduğu zaman bunca gerekli, ama bedenleştirilmesi de o kadar zor alan bu şeyden, kendiliğinden karşımıza çıktığı zaman vazgeçmek saçmalamaktan daha beter bir şey olur! Apaçık diye kabul edilen bir düşünceye karşı çıkan, yasa ya da kamuoyu izin verse karşı çıkacak olan kimseler varsa, onlara bu nedenle teşekkür edelim; onları dinlemek üzere kulaklarımızı açalım ve eğer yargılarımızın gerek şüpheden kurtulmuş oluşunun ve gerekse dirimselliğinin gözümüzde bir değeri var ise, böyle kimseler bulunmasaydı çok daha büyük bir emekle kendimizin yapmak zorunda kalacağını bildiğimiz bir şeyi bizim yerimize yapan biri var diye sevinelim.

Şimdi, düşüncelerin çeşitliliğini yararlı kılan, insanlık şimdilik pek uzak görünen bir düşünsel ilerleme dönemine girinceye dek de, yararlı kılmayı sürdürecek olan, başlıca nedenlerin birinden söz etmek kalıyor. Buraya kadar yalnızca iki olasılığı; tartışılamaz kabul edilen düşüncenin yanlış ve bunun sonucu olarak başka bir düşüncenin doğru olabileceğini ya da tartışılamaz sayılan düşüncenin doğruluğuna oranla, onun doğruluğunun açıkça anlaşılması ve derinden hissedilmesi için karşısındaki hata ile çarpışmasının koşul olduğunu

öngördük. Ama bunların ikisinden de daha sık karşılaşılan bir durum daha vardır ki, bu da çarpışan kuramlardan biri doğru, diğeri yanlış olacağına, hakikatin, kısmen bunların birinde, kısmen de öbüründe olması; tartışılmaz görülen kuramın içinde yalnızca bir kısmı bulunan hakikatin kalan öbür kısmını sağlamak için de karşı düşünceye gereksinilmesi durumudur. Duygularla kavranmayan konularda, yaygın olan düşünceler çoğunlukla doğrudurlar, ama bunların hakikatin tamamını oluşturduklarına ya az rastlanır ya hiç rastlanmaz. Bunlar hakikatin birer parçası; bazen daha büyük, bazen daha küçük bir parçası; ama abartılıp, çarpıtılmış, beraber bulunmaları ve onlarla çerçevelendirilmeleri gereken hakikatler ile olan bağları koparılmış bir parçasıdır. Diğer taraftan, Rafizî düşünceler de, genellikle, o baskı altında tutulan ve savsaklanan hakikatlerden bazılarıdır ki, bunlar, kendilerine başkaldırtmayan bağları koparıp atarak, ya geçerli düşüncenin içerdiği hakikat ile bir uzlaşma ararlar ya da onun karşısına düşman olarak çıkar ve benzer bir hakikat tekeli ile, kendilerini gerçeğin bütünü diye ortaya koyarlar. İnsanoğlunun anlağında tekyanlılık sürekli kural, çokyanlılık ise özgelik olagelmiş bulunduğundan, sözü geçen durumlardan ikincisi şimdiye dek en sık rastlanan durum olmuştur. Bundan ötürü, düşünce devrimlerinde bile, hakikatin bir kısmı doğarken bir kısmı da çoğu kez batar. Üste katılan bir şey olması gereken gelişme bile, çoğu zaman sadece, bölümsel ve eksik bir hakikatin yerine yine böyle bir diğerini koyar; yapılan iyileştirme başlıca şu kadar olur: Yeni hakikat parçacığı, yerini almakta olduğu parçadan daha çok istenen ve zamanın gereklerine daha çok uydurulmuş bir parçadır. Doğru bir temele dayandıklarında bile, üstünlük kazanmış düşüncelerin bölümsellik özelliği böyle olunca, geçerli düşüncenin boşladığı herhangi bir hakikat parçasını içeren her düşünce –bu hakikate hangi tutarda hata ve şaşırma payı karışmış olursa olsun– çok de-

ğerli sayılmalıdır. Gerçi bazıları, bizim başka türlü gözden kaçırabilecek olduğumuz hakikatleri dikkatimize zorla çarptırmaya uğraşırlar ama kendileri de bizim gördüğümüz hakikatlerin bazılarını gözden kaçırıyorlardır. Ama insan işlerini ölçümleyen aklı başında hiç kimsenin bundan dolayı onlara kızması gerekmez. Buna kızacağına, o, düşünecektir ki, işlerlik bulan hakikat tekyanlı kaldıkça, işlerlikte olmayan hakikatin de tekyanlı iddiacıları bulunacaktır ve böyle olması da başka türlü olmasından daha çok istenir bir şeydir; çünkü çoğu kez en canlı olanlar ve başkalarının isteksiz dikkatini, sanki sağsözün bütünü imiş gibi duyurdukları bir sağsöz parçasının üzerine zorla çekebilmeleri en çok olası bulunanlar, böyleleri arasından çıkar.

Hakçası, on sekizinci yüzyılda, bütün aydınlar ile bunların yol gösterdikleri aydın olmayanlar alttakımının hepsi, medeniyet denen şeyin ve çağdaş bilginin, edebiyatın ve felsefenin olağanüstülüğüne duydukları hayranlıkla kendilerini yitirmiş bulunur ve çağımızın insanları ile eski zamanların insanları arasındaki benzemezlik ölçüsünü gereğinden fazla önemseyip, kendilerini aradaki farkın hepsinin kendi yanlarında olduğu yargısına kaptırdıkları bir sırada; Rousseau'nun ortada birer bomba gibi patlayan aykırı düşünceleri, tekyanlı düşüncenin yoğun kitlesini paramparça edip öğelerini tekrar ve daha iyi bir biçimle birleşmeye zorlayan, ne kurtuluşlu ve hayırlı bir darbe olmuştur. Genel bakımdan geçerli düşünceler hakikate Rousseau'nunkilerden daha uzak değildi; tersine, ona daha yakındılar; onlarda olumlu daha çok gerçek ve çok daha az hata vardı. Böyle olmakla beraber, Rousseau'nun kuramında, işte kamuoyunda eksik olan ve bu kuramın düşünsel akıntısında yanı sıra sürükleyip götürdüğü pek çok hakikat bulunuyordu; sular çekildiğinde de, giden selden kum diye bunlar kalmıştır. Yalın yaşamın üstün değeri, yapay toplumun tuzaklarının ve ikiyüzlülüğünün sinirlendirici ve ah-

lak bozucu etkisi, Rousseau'nun yazılarını yazdığı zamandan beri, kültürlü kafalardan hiçbir zaman eksik olmamış düşüncelerdir ve kaçınılmaz etkilerini zamanla göstereceklerdir. Oysa şimdi bu düşünceleri her zamanki kadar çok, hem de eylemle, onaylamaya gerek vardır, çünkü sözlerin, bu konuda, artık neredeyse olanca gücü bitip tükenmiştir.

Bundan başka, politikada, bir düzen ya da kalımlı partisi ile bir ilerleme ya da iyileştirme partisinin her ikisinin, siyasi yaşamın sağlam durumda bulunması için zorunlu etkenler olduğu hemen hemen bir bilinendir; bu zorunluluk, ta bu partilerden biri ya da diğerinin kendi düşünsel kavrayışının –korunulmaya elverişli olanlar ile süpürülüp atılması gereken şeyleri bilen ve birbirinden ayırt eden, bir hem düzen hem ilerleme partisi durumuna gelecek düzeyde– genişletilmiş olacağı zamana dek, sürecektir. Bu düşünce biçimlerinin her biri kendi yararlılığını diğerinin eksikliklerinden alır; ama bunların her birini mantık ve sakatlık sınırları içinde tutan şey, büyük ölçüde, diğerinin muhalefetidir. Demokrasi ile aristokrasinin, mülkiyet ile eşitliğin, işbirliği ile rekabetin, lüks yaşama ile tutumun, toplumsallık ile bireyselliğin, özgürlük ile sıkıdüzenin her birine yandaş olan düşüncelerle kılgısal yaşamın varkalan diğer çelişkileri, eşit serbestlikle ifade edilmedikçe, aynı yetenek ve güç ile desteklenip savunulmadıkça, her iki öğenin de, hak ettikleri şeyi elde etmeleri olasılığı yoktur asla: Terazinin kefelerinden biri yukarı, diğeri aşağı gidecektir kesinlikle. Hakikat, yaşamın bütün kılgısal işlerinde, öyle bir karşıtları uzlaştırma ve tutarlılaştırma sorunudur ki, bu ayarlamayı dürüstlükle yapılabilecek kadar geniş ve yansız bir kafa pek az kimsede vardır; bu işin onun için, birbirine düşman bayraklar altında çarpışan savaşçılar arasında geçen bir boğuşmanın sert yöntemleriyle yapılması gerekmektedir. Az önce saydığımız son derece uzlaşmaz sorunların herhangi birinde, eğer iki düşünceden yalnızca hoşgörül-

meye değil, aynı zamanda özendirme ve destek görmeye öbüründen daha üstün hak iddia edebilecek biri varsa o da belirli bir zamanda ve mekânda azınlıkta kalma durumunda olan düşüncedir, boşlanmış çıkarları ve insan mutluluğundan kendi payını tam olarak alamamak tehlikesiyle karşılaşan yanın temsilcisi olan düşünce, şimdilik o düşüncedir. Biliyorum, bu ülkede bu konuların çoğunda düşünce ayrılıklarına karşı hiçbir hoşgörüsüzlük yoktur. Bunları, şu olayın evrenselliğini tartışılmaz nice örnekleriyle göstermek için diyorum ki, hakikat davasındaki bütün yanlar için dürüst ve eşit koşullarla savaşım olanağı, insanın bugünkü algı durumunda, ancak düşüncelerin çeşitliliğiyle varkalabilir. Herhangi bir konuda herkes oydaşlığa varmış görünürken, buna ayrallık oluşturan kişiler bulunduğu sürece, dahası genelin düşüncesi doğru bile olsa, şu olasılık her zaman vardır: Genel düşünceden ayrılanların da kendi yanlarına söyleyecekleri dinlenilmeye değer bir şeyleri olabilir ve bunların susmasıyla, hakikat bir şey yitirebilir.

Şöyle bir karşı çıkma gelebilir (öyle ama özellikle en yüksek ve yaşamsal konularda, doğru diye kabul edilen ilkelerin *bazıları* hiç de yarım hakikatler değildir. Sözgelimi, Hıristiyan törelliği bu konuda gerçeğin tamamıdır; her kim ondan başka türlü bir törellik öğretirse tamamıyla sapmıştır). Bütün durumlardan en önemlisi bu olduğundan, genel ölçütü denemek için bundan elverişlisi olamaz. Ama Hıristiyan törelliğinin ne olduğunu ya da olmadığını açıklamadan önce, Hıristiyan törelliğiyle neyin istendiğini kararlaştırmak arzuya değer. Eğer Yeni Ahit törelliği anlamına geliyorsa, bu bölümdeki bilgisini Kutsal Kitabın kendisinden edinmiş olan hiç kimse bunun eksiksiz bir törellik kuramı olarak duyurulmuş ya da böyle istenmiş olduğunu bilmem varsayabilir mi? İncil sürekli daha önce varkalmış bir törelliğe göndermede bulunur; buyruklarını bu törellikte daha geniş ve daha yüksek bir ahlak ile dü-

zeltilmesi ya da değiştirilmesi gereken belirgin noktalara tekelleştirir; üstelik İncil'in isteğini en genel deyimlerle anlatan bir ifadesi vardır; çoğunlukla harfiyen yorumlanması olanaksızdır; onda yasa belirginliğinden çok, yazınsal bir etkicilik veya akıcılık vardır. Ondan törel bir kuram dizgesi çıkarmak, eksiklerini Eski Ahit'ten –yani, gerçekten iyi düşünülmüş, ama birçok bakımdan ilkel olan ve ancak barbar (geri) bir halk için hazırlanmış bir sistemden– tamamlamadıkça, hiçbir zaman olanaklı olmamıştır, İsa'nın kuramının *Yahudivarî* yorumlama biçimine ve onun yapıtına tamamlayıcı şeyler katılmasına kesinlikle karşı olan St. Paul bile, aynı yönden, daha önceden var olan bir törellik varsayar –yani, Eski Yunanlıların ve Romalıların törelliğine gider; Hıristiyanlara öğüdü de büyük ölçüde bu törelliğe uyum sağlama sistemidir; dahası bunda kölelik sistemini açıkça onaylayacak kadar ileri gider. Hıristiyan törelliği denen, ama daha çok teolojik törellik denilmesi gereken şey, İsa'nın ya da Havarilerin yapıtı değildir, tersine çok daha geç kaynaklı, ilk beş yüzyıldaki Katolik Kilisesi'nce zamanla kurulmuştur; Protestanlarla bugünkü Katoliklerce kesin olarak kabul edilmekte olmamasına karşılık, onlar da bunu kendilerinden beklenebileceğinden çok daha az değiştirmişlerdir. Olan şudur ki onlar çoğu zaman, bu Hıristiyan törelliğine Ortaçağ'da yapılmış olan eklentileri kesip atmakla kalmamışlar; her mezhep bunların yerine kendi özyapı ve eğilimlerine uyan yeni şeyler eklemiştir. Bu törelliğe ve onun ilk öğreticilerine insanlığın çok şey borçlu olduğunu en son yadsıyacak biri varsa o da benimdir; ama şunu da umursamadan söylerim ki bu törellik, önemli birçok konularda eksiktir, tekyanlıdır ve eğer onun tarafından onaylanmayan düşünce ve duygular Avrupai hayat ve ırânın oluşumuna yardım etmemiş olsaydı, insanlığın işleri şimdi olduğundan daha kötü durumda olurdu. Hıristiyan törelliği (denilen şey) bir tepkinin bütün özelliklerini taşır; büyük bir bölümü bakı-

mından, Putperestliğe karşı bir protestodur. Ülküsü olumlu olmaktan çok, olumsuzdur; etkin olmaktan çok edilgendir; Soylu olmaktan çok Masumluktur; güçlü bir biçimde iyiliği Aramadan çok, Kötülükten kaçınmadır; buyruklarında, (gayet iyi açıklandığı gibi) «yapmayacaksın» sözü; böyle olmaması gerekirken, «yapacaksın» sözünden daha fazla geçer. Özvarlıkla ilgili hazlara dalmaya karşı duyduğu büyük korku yüzünden, besidüzeni putlaştırmıştır ki, bu da giderek kabasofuluk putu haline dönüşerek bozulup gitmiştir, insanları erdemli bir yaşama özendirmek için, belli ve uygun Güdüleyiciler diye, onlara tutup cennet umuduyla cehennem korkusunu gösterir; erdemli yaşama durumunda, eskilerdeki «en iyi örnek»in çok aşağısına düşer; her insanın görev duyguları ile türdeşlerinin çıkarları arasındaki bağları çözer, meğerki o insan için türdeşlerine danışmakta bencil bir çıkar nedeni gösterilmiş olsun; böylece Hıristiyan törelliği insanlığın törelliğine öz bakımından bencil bir özyapı vermek için elinden geleni yapar. O, öz bakımından edilgin bir boyun eğme kuramıdır; anlaklara, kurulmuş olarak buldukları bütün yetkelere boyun eğmeyi yerleştirir; gerçi dince yasaklanan şeyleri buyurduklarında, bu yetkelere etkin bir biçimde boyun eğilmez, ama bize ne kadar kötülük ederlerse etsinler, onlara direnilmez ve hiçbir zaman isyan da edilmez. En iyi Pagan uluslarının törelliğinde, devlete karşı olan göreve, dahası, bireyin erdemli özgürlüğüne saldırı yoluyla, oransız bir konum kapladığı halde, katışıksız Hıristiyan törelliğinde, bu büyük görev alanı hemen hemen işaret olunmamış ya da tanınmamış gibidir. «Resmi bir makam için kendi ülkesinde daha yeterli biri varken oraya başkasını atayan bir hükümdar Allaha ve Devlete karşı günah işlemiş olur» ölçütünü, Yeni Ahit'te değil Kuran'da okuyoruz. Çağdaş törellikte, kamuya karşı yükümlülük düşüncesinin kabul edilen kadarcığı da, Hıristiyan kaynaklarından değil, Eski Yunan ve Roma kaynaklarından geliyor;

bunun gibi, özel yaşamın törelliğinde bile, yüce ruhluluk, yüksek düşüncelilik, kişisel ağırbaşlılık ve dahası şeref duygusu, eğitimimizin dinsel bölümünden değil, ancak insani olan bölümünden çıkar; zaten, biricik değer olarak –açıkça kabul edildiği gibi– yalnızca boyun eğmeye değer veren tek ahlak ölçüsü böyle huyları geliştiremezdi de.

Bu kusurların Hıristiyan törelliğinin –tasarımı olanaklı olan her biçiminde– bünyesinde zorunlu olarak var olan kusurlar olduklarını; ya da tam bir törel kuramın gereklerinden olup da Hıristiyanlıkta bulunmayan birçok koşulun Hıristiyanlıkla uzlaşmaz oldukları savında bulunmaktan herkes kadar ben de uzağım. Hele kendiliğinden İsa'nın kuramı ile buyrukları hakkında böyle bir anıştırmada bulunmam da az gelir. Şuna inanırım ki İsa'nın sözleri, bunlarla amaçlanan şeyler oldukları-na ilişkin herhangi bir kanıt, görebildiklerimden oluşuyor; bunlar yaygın bir törelliğin istediği hiçbir şeyle uyuşmaz değillerdir; törellik kurallarınca kusursuz olan her şey bunlara sokulabilir; hem de bu sözlerin açıklamasına, bunlardan herhangi bir kılgısal törellik sistemi çıkarmaya kalkışmış olan herkesçe yapılmış olanlardan daha büyük bir zorlama yoluna gidilmeden, sokulabilir. Ancak şunlara da inanmakta yukarıdaki yargıya uymayan hiçbir yön yoktur: İsa'nın sözleri hakikatin yalnızca bir bölümünü içerir ve onun bir bölümünü içermesi istenmiştir. En yüksek törelliğin temel birçok öğesi, Hıristiyanlığın Kurucusu'nun tutulmuş bildirilerinde anılmamış –anılması istenmemiş de– şeyler arasında ve Hıristiyan Kilisesi tarafından bu bildiriler temel alınarak kurulan törellik dizgesinde tamamen bir kenara atılmış olan şeyler arasında bulunuyor. Bu böyle olunca, kural koyanın, onaylamakla beraber, anmayı ancak kısmen istediği ve bize yol gösterecek o eksiksiz kuralı Hıristiyan kuramında bulmaya uğraşmakta ısrar etmenin büyük bir hata olacağını düşünüyorum. Gene böylece şuna da inanıyorum ki, bu dar kuram, en sonunda

şimdi iyi niyetli bunca kimsenin ilerletmek için epeyce didindikleri törel eğitim ve terbiyeyi değerinden çok düşürmek yoluyla, edimde tehlikeli bir kötülük halini alıyor. Korkarım ki, düşünce ve duyguları yalnızca dinsel olan bir örneğe göre kalıba dökmeye kalkışmakla ve şimdiye kadar Hıristiyan törelliği ile yan yana yaşamış olup bir yandan onun ruhunun bir bölümünü almak ve diğer yandan da ona kendi ruhundan bazı şeyler aşılamak yoluyla onun eksiklerini tamamlamış bulunan (bunlara verilecek daha iyi bir isim bulunmadığı için din dışı ölçüler diyeceğim) ölçüleri bir kenara atmakla, sonuçta, aşağı, bulandırıcı, kölelere yaraşır bir özyapı örneği oluşacaktır ve zaten şimdiden oluşuyor da; bu öyle bir özyapı örneğidir ki, Allahın Yüce İstemi saydığı şeye karşı dilediğince boyun eğici olsun, yine de, Tanrının Yüce iyiliği kavramına yükselmek ya da ona tanış olmak becerisinden yoksundur. Ancak Hıristiyan kaynaklarından çıkıp gelişebilenlerden başka törelliklerin de, insanlığın yeniden içsel kurtuluşa kavuşmasını sağlamak için Hıristiyan törelliği ile beraber yaşaması gerektiğine inanıyorum; Hıristiyan sisteminin kurala asla bir ayrallık oluşturmadığına, insan beyninin olgunlaşmamış durumunda hakikatin çıkarlarının düşüncelerde bir çeşitliliği gerektirdiğine inanıyorum. Hıristiyanlıkta bulunmayan törel gerçekleri görmemezlikten gelmekten vazgeçmekle, insanların, mutlaka, Hıristiyanlığın içerdiği etik gerçeklerden herhangi birini unutması gerekmez. Böyle bir boşinan ya da ilgisizlik, başgösterirse, tam anlamıyla bir kötülüktür; ama her zaman katışıksız bulunmayı umut edemeyeceğimiz bir kötülüktür; buna, paha biçilmez bir iyilik karşılığında ödenen bir bedel gözü ile bakılmalıdır. Gerçeğin bir bölümünce gelen ve onun tamamı olduğu yolunda bulunulan tekelci savı protesto etmek hem gerekli hem de koşuldur. Protesto edenler eğer, karşılık verişlerindeki tepkinin gücüne kapılarak, bu kez de kendileri haksızlık etme durumuna düşecek olurlarsa,

bu tekyanlılık da diğeri gibi yazıklanılmaya değer olabilir, ama bunu katlanmak gerektir. Eğer Hıristiyanlar Hıristiyanlığa karşı haksever olmayı yadsıyanlara öğretmek isterlerse, kendileri de yadsımacılığa karşı haksever olmalıdırlar. Akıl tarihinde en sıradan bilgileri bulunanların hepsince açık olan şu olaya, yani, en soylu ve en değerli törel öğretimin büyük bir bölümünün, yalnızca Hıristiyan inancını bilmeyenlerin değil, tersine, onu bilip de karşı çıkmış olan kimselerin eseri olduğu olgusuna gözlerimizi kapatmanın hakikate hiçbir yararı olamaz.

Mümkün olan bütün düşüncelerin söylenmesinde, özgürlüğün en sınırsız biçimde kullanılması ile, dinsel ya da felsefi dar mezhepçilik çabasının kötülüklerine son verilmiş olacağı savında bulunmuyorum. Kısıtlı yetenekli insanların ciddiye aldıkları her hakikatin, dünyada başka hakikat yokmuş gibi ya da her durum ve koşulda onu kısıtlayacak ya da değiştirebilecek hiçbir gerçek yokmuşçasına savlanacağı, kafalara sokulacağı, dahası birçok biçimde ona göre devindirilebileceği de kesindir. Bütün düşüncelerin mezhepçi olma eğilimlerinin en serbest tartışmayla iyileştirilmediklerini, tersine, çoğunlukla bununla daha da alevlenip şiddetlendiklerini teslim ederim; çünkü, görülmüş olması gereken, ama görülmemiş olan, hakikat, salt karşıtçı olarak adlanan kimselerce duyurulduğu için daha şiddetle reddedilir. Ama bu düşünce çarpışması iyileştirici etkisini, tutkulu partizanlar üzerinde değil, kenardaki daha çalkantısız ve daha yansız izleyicilerin üzerinde gösterir. Korkunç olan kötülük, hakikatin tikeleri arasındaki şiddetli çarpışma değildir, ancak, hakikatin yarısının sessiz sedasız ortadan kaldırılmasıdır; insanlar her iki yanı dinlemeye zorunlu bırakıldıkça sürekli ümit vardır; onlar yalnızca bir yana kulak verdikleri zamandır ki hatalar birer önyargıya dönüşüp katılaşır; hakikat de, abartıla abartıla bozukluk durumuna gelerek, artık hakikat etkisini taşımaktan

çıkar. Mademki huzurunda yanlardan yalnızca birinin bir avukat ile temsil edildiği bir davada iki yan arasında akıllıca hâkimlik edebilecek o yargıçlık özelliğinden daha az bulunan akılsal yeti az bulunur, öyleyse, hakikat için tek ümit, ancak, onda yan olanlardan her birinin, yapısında gerçeğin herhangi bir tikesini içeren her düşüncenin, yalnızca savunucular bulması değil, aynı zamanda kendini dinletecek biçimde savunulması oranında, vardır.

Düşünce özgürlüğü ile düşündüğünü söyleme özgürlüğünün, insanlığın düşünsel mutluluğu için (ki insanların diğer bütün mutlulukları buna bağlıdır) zorunlu olduğunu dört ayrı nedene dayanarak teslim etmiş bulunuyoruz; şimdi bunları kısaca ele alacağız.

Birincisi; herhangi bir düşünce susturulmak zorunda bırakılırsa, bu düşünce, bizim kesin olarak bilebileceğimiz şeylere rağmen, doğru olabilir. Bunu kabul etmemek kendimizin yanılmaz olduğunu sanmak olur.

İkincisi; susturulan düşünce yanlış bile olsa, bunda biraz hakikat bulunması olasıdır. Gerçekten pek çok kez bulunur da ve mademki herhangi bir konuda genel olan ya da üstün gelen düşünce seyrekçe hakikatin tamamı olur ya da asla olmaz; öyleyse, hakikatin kalan bölümünün tamamlanması olasılığı ancak karşıt düşüncelerin çarpışmasındadır.

Üçüncüsü; tartışılamaz sayılan düşünce yalnızca doğru değil, aynı zamanda gerçeğin bütünü bile olsa; ona kuvvetle ve ciddi olarak karşı çıkılmasına katlanılmadıkça ve edimle karşı çıkılmadıkça, o düşünceye, onu tartışılamaz diye alanların çoğunca, geçerli nedenleri pek az anlaşılıp hissedilerek, bir önyargı tarzında inanılır. Sorun sadece bunlar değil, dördüncüsü de var.

Dördüncüsü; asıl kuramın kendi anlamı da, yitmek, güçten düşmek, insan özyapısı ile edimi üzerindeki yaşamsal etkisinden yoksun olmak tehlikesine düşer: İnak (dogma), bü-

tün bütün etkisiz, boşuna yer kaplayan, ama herhangi hakiki ve yürekten duyulan bir yargının akıl veya kişisel deneyim yolundan açındırılmasını yasaklayan, biçimsel bir söyleyişe dönüşür sadece.

Düşünce özgürlüğü konusunu terk etmeden önce; bütün düşüncelerin kısıtsız açıklanmasına, ılımlı olmak ve dürüst bir tartışmanın sınırlarını aşmamak koşuluyla izin verilmelidir diyenleri de biraz olsun dikkate almamız yerinde olur. Bu soyut sınırların konulacağı yeri belirlemenin olanaksızlığına ilişkin çok şey söylenebilir; çünkü eğer düşüncelerine saldırılanlara karşı suç işlenmesi bu bölümde ayıraç olsun denirse, deneyimler göstermiştir ki, sanırım, saldırı ne zaman dokunaklı ve zorlu olsa bu suç durumu hemencecik elde bir oluyor; kendilerini çok sıkıştıran ve yanıt verilmesini güç buldukları her karşı çıkıcı da, hele konuda herhangi bir öfke belirtisi de gösterirse, onların gözüne hemen taşkın bir hasım olarak görünüyor. Ama bu, kılgısal bakımdan önemli bir düşünce olmakla beraber, daha özlü bir karşı çıkmanın içinde kaynayıp gider. Bir düşüncenin açıklama tarzı, dahası bu düşüncenin kendisi doğru bile olsa, pek çirkin olabilir ve gerçekten şiddetli kınamayla karşılaşabilir. Ama bu türden suçların başlıcaları öyle olur ki, tesadüfen suçlunun kendisinden bir açıklama gelmedikçe, mahkûmiyete kanıklık vermeleri çoğunlukla imkânsızdır. Bunların en ağır olanları, tartışmayı ikiyüzlüce yapmak, olay ya da kanıtları çıkarmak, davanın öğelerini yanlış söylemek ya da karşıt düşünceyi saptırmaktır. Ama bütün bunlar, dahası en tehlikeli düzeyine getirilmiş olarak, bilisiz ya da yetersiz sayılmayan –diğer birçok bakımdan bilisiz ve yetersiz bulunmaları da uygun olmayan– kimselerce öyle sürekli ve tam bir iyi niyetle, yapılıyor ki, bu saptırmaya vicdanen, uygun nedenlere dayanarak, etik suçluluk damgasını vurmak, pek az olasıdır; yasa ise tartışma ile ilgili bu türden kötü davranışlara karışmaya daha az cesaret edebilir.

Taşkın tartışmadan –yani, hakaret, acı söz, kişicilik yapmak ve benzerleri gibi şeylerden– genellikle istenen konuya gelince, en azından bunların her iki yan için de aynı biçimde yasaklanması önerilseydi, o zaman bu silahların kötü gözle görülmesi daha hoş karşılanmaya layık olurdu; ama onların yalnızca egemen olan düşünceye karşı kullanılmalarının sınırlanması isteniyor: Egemen olmayan düşünceye karşı ise yalnızca genel onamasızlığa uğramadan kullanılmaları mümkün olmakla kalmayıp, aynı zamanda, bunları kullanan kimseye, namuslu çaba sahiplerindendir ve hıncında haklıdır gibi övgüler kazandırması da olasıdır. Bununla beraber, bunların kullanılmasıyla oluşan zarar her ne olursa olsun, bundan gelecek en büyük zarar görece savunmasız olanlara karşı kullanılmaları durumundadır; sonra, herhangi bir düşünceyi savunmanın böylesi –o düşünceye sağlayabileceği yarar ne olursa olsun– neredeyse yalnızca tartışılamaz bulunan düşüncelerin sayısını ve yalnızca bunları çoğaltır. Bir tartışmacı tarafından işlenebilecek en ağır suç, bu karşıt düşünceyi tutanlara kötü ve ahlaksız adamlar damgasını yapıştırmaktır. Çoğunluk tarafından tutulmayan herhangi bir düşünceyi savunanlar böyle bir kara çalınmasıyla özellikle karşı karşıyadırlar, çünkü bunlar genellikle az; etkisizdir ve onlara haklı davranılmasına kendilerinden başka kimse fazla ilgi göstermez; ama sorunun önemi gereği, bu silah, üstünlük kurmuş olan bir düşünceye saldıranlara tanınmamaktadır: Onlar bunu ne kendileri güvenle kullanabilir ve ne de, eğer kullanabilselerdi, bu silah geri tepip onların kendi davalarını vurmaktan başka bir işe yarardı. Genel olarak, hemen herkesçe tartışılmaz bulunan düşüncelere aykırı olan düşünceler kendilerini, ancak çok ölçülü ve ılımlı bir dil kullanıp, gereksiz saldırıdan en çok önlemle kaçınarak dinletebilirler ve bundan en ufacık bir sapma bile onlara zarar ettirir; oysa egemen olan düşüncenin yandaşlarınca ölçüsüz şiddetli dil kullanılması,

insanların karşıt düşünceleri söylemelerine ve söyleyenleri dinlemelerine gerçekten engel olur. Böyle olunca, hakikat ve adaletin çıkarı adına, öbüründen çok bu yanın şiddetli dil kullanmasına kısıtlar koymak çok daha önemlidir; sözgelimi, birinden birini seçmek gerekseydi, dinden çok yadsıyıcılığa karşı olan saldırıları yıldırmaya daha çok gereksinim duyulurdu. Böyle olmakla beraber, apaçıktır ki bunların ne birini, ne de diğerini kısıtlamak yasa ve yetke işidir; kamuoyu ise, her olayda kararını, tek tek her olayın durum ve koşullarına uygun saptamalıdır; tartışmanın hangi yanını tutmuş olursa olsun, savunma tarzında ya ikiyüzlülük ya alçaklık, tutuculuk ya da hoşgörüsüzlük görülen her bireyi mahkûm etmeli; ama bu kusurları, bir kimsenin tuttuğu yana bakarak ondan –bu yan bizimkine karşı da olsa– çıkarsanmamalı; kendisi hangi düşüncede olursa olsun, hasımlarını ve onların düşüncelerini –karşıtları olan hiçbir şeyi abartmadan, onların yararına etkisi olan ya da olması umulabilen hiçbir şeyi saklamadan– dikkate almak ve doğruca söylemek durgunluğunda bulunan her bireye, hak ettiği şerefi vermelidir. Gerçek genel tartışma etiği budur. Gerçi bu çoğu kez çiğneniyorsa da, düşünmekle mutluyum ki, buna büyük ölçüde uyan birçok tartışmacı olduğu gibi, bu yönde katışıksız çabalayan daha da çokları vardır.

3

MUTLULUK ÖĞELERİNDEN BİRİ OLARAK, BİREYSELLİK

İnsanların düşünmekte ve düşündüklerini çekinmeden söylemekte özgür olmalarını gerekli kılan nedenleri ve yasağa rağmen bu özgürlüğü kabulünde ya da onaylanmadığında, bunun insanın düşünsel ve dolayısıyla etik yapısına zarar verecek sonuçlarını böylece gördükten sonra; şimdi de aynı nedenlerin, insanların kendi düşüncelerine uygun davranmakta –yarar veya zararı ancak kendilerine kaldığı sürece, bunları, diğer insanlardan gelen maddi ya da manevi bir engellemeye uğramaksızın, kendi yaşantılarında eyleme geçirmekte– özgür olmalarını da gerektirip gerektirmediğini inceleyelim. Yarar ya da zararının ancak kendilerine kalması durumu, kuşkusuz, olmazsa olmaz bir koşuldur. Eylemlerinin de düşünceleri kadar serbest olması gerektiğini hiç kimse söyleyemez. Düşünceler hele de, açıklanışlarındaki durum ve koşullara göre, zararlı bir eylemi kışkırtır nitelikteyse, bağışıklıklarını da yitirirler. Tahıl satıcıları yoksulları açlıktan öldüren kimselerdir ya da özel mülkiyet hırsızlıktır gibi düşüncelere, sadece yayınlandıkları sürece, dokunulmamalıdır; ama bunlar bir tahıl satıcısının evinin önünde toplanıp kaynaşan bir kalabalığa karşı söylev olarak verilir ya da aynı kalabalıkta bir yafta halinde dolaştırılırsa gereğince cezayla karşılaşabilir. Başkalarına haklı bir neden olmaksızın zarar veren eylemler, hangi türden olursa olsun, bunları desteklemeyen duygularca ve gerektiğinde, insanlığın eylemli karışmasıyla denetim altına alınabi-

lir; daha önemli durumlarda ise mutlaka denetim altına alınmaları gerekir. Birey özgürlüğünün bu kadarlık kısıtlanmasına ihtiyaç vardır; birey kendini başkalarının başına bela etmemelidir. Ama birey, başkalarını kendi işlerinde rahatsız etmekten geri durur ve kendine ait işlerde sadece kendi eğilim ve akıl yürütmesine göre davranırsa, düşüncenin özgür olması gerektiğini kanıtlayan aynı nedenler, aynı bireyin, kendi düşüncelerini, rahatsız edilmeden, yarar ya da zararı kendisine ait olmak üzere, uygulamaya koymasına izin verilmesi gerektiğini de kanıtlar. İnsanların yanılmaz olmadıkları; onların hakikatlerinin, üstelik en çoğunun, sadece yarı hakikatler olduğu; karşıt düşüncelerin tam ve serbestçe birbiriyle karşılaştırılmasından kaynaklanmadıkça, düşünce birliğinin istenirliğe değmediği; insanlar hakikatin her cephesini tanıma konusunda şimdikinden çok daha üstün bir yeteneğe erinceye dek, düşünce çeşitliliğinin bir kötülük değil, tersine, bir iyilik olduğu niteliği, insanların –düşüncelerine olduğundan daha az olmamak üzere– davranış tarzlarına da uygulanabilir ilkelerdir. İnsanlarda olgunlaşma olmadığı sürece, başka düşüncelerin var olması nasıl mutlaka yararlı ise, ayrı yaşantı denemelerinin var olması da öyledir; başkalarına zarar vermemek koşuluyla, türlü yaradılışlara serbest yapıp etme alanı verilmeli; herhangi bir kimse çeşitli yaşama tarzlarını denemeyi kendince uygun bulursa, bunların değerini deneyimlemesine de imkân tanınmalıdır. Özetle, başkalarını öncelikle ilgilendirmeyen konularda, bireysellik, ben varım demelidir. Kişinin kendi özyapısının değil de başkalarının gelenek ve göreneklerinin devinim kuralı olduğu bir yerde, insan mutluluğunun bileşimine giren başlıca öğelerden biri, hem de bireysel ve toplumsal ilerlemenin asıl öğesi, eksik olur.

Bu ilkeyi savunurken karşılaşılacak en büyük güçlük, kabul edilmiş bir ereğe ileten araçların değerlendirilmesinde değil, kişilerin genellikle ereğin kendisine olan kayıtsızlıkların-

dandır. Bireyselliğin serbest gelişmesinin mutluluğun başta gelen koşullarından biri olduğu; bunun, medeniyet, öğretim, eğitim, kültür sözcükleriyle açıklanan bütün şeyler ile sadece aynı değerde bir öğe olmayıp, gerçekte bütün bu şeylerin zorunlu bir parçası ve koşulu olduğu algılanırsa; özgürlüğe değerinden az değer verilmesi tehlikesi var olmaz ve özgürlük ile toplumsal denetim arasındaki sınırların ayarlanması olağanüstü hiçbir güçlük sunmazdı. Ancak, kötülük şu ki, bireyin kendiliğinden eyleme yeteneğinin kişisel herhangi bir değeri olduğu ya da kendi başına herhangi bir saygıya layık olduğu, alışılmış düşünce tarzlarınca neredeyse kabul de edilmiyor gibidir. Çoğunluk, insanlığın şimdiki durumu üzere gidişinden memnun olduğundan (çünkü o gidişe bu durumu veren çoğunluktur), bu gidiş neden herkes için yeterince hayırlı olmasın, onun aklı bunu almaz ve dahası kendiliğinden eyleme yeteneği, etik ve toplumsal iyileştirmecilerin çoğunluğun ülkesinde hiç yer tutmaz; tersine, ona daha çok, bu iyileştirmecilerin, kendi usa vurmalarına göre, insanlık hakkında en hayırlı olacağını düşündükleri şeyin genel eliyle kabul olunuvermesini zorlaştıran ve belki de karşı gelen bir engel diye, bunu çekemeyen bir gözle bakılıyor. Dahası, aynı zamanda hem bir bilgin hem bir politikacı olarak o kadar yüksek bir kişilik olan Wilhelm von Humboldt'un bir kitabında uzun uzun anlattığı şu kuramın anlamını bile, Almanya dışında, çok az kişi anlıyordur: «İnsanın ereği ya da –belirsiz ve geçici arzuların aşıladıkları değil de– aklın öncesiz ya da değişmez yapmalarını emrettiği erek, insanın güçlerini o tam, birbirini tutan bir bütüne doğru en yüksek ve en uyumlu gelişmesi»dir; buna dayanarak «her insanın çabalarını sürekli ona doğru yöneltmesi gereken ve özellikle insan kardeşleri üzerinde etkili olmaya niyetli olanların gözlerini üstünden ayırmamaları gereken hedef, güç ve gelişmenin bireyselliği»dir; bunun da iki koşulu «özgürlük ile durumların çeşitliliği» olup bunların birleşmesin-

den «bireysel güç ve çeşit çeşit başkalıklar» oluşur ki bunlar da bir diğeriyle kaynaşarak «özgünlük»ü oluştururlar(7).

Bununla beraber, insanlar von Humboldt'unki gibi bir kurama az alışık olduklarından, bireyselliğe bu kadar yüksek bir değer biçildiğini görmek onları şaşırtan bir şey gibi olsa da, bir kimse gene düşünmelidir ki sorun, sadece bir düzey sorunu olabilir. Hiç kimsenin davranış (hal ve tavır) konusundaki kusursuzluk düşüncesi, asla insanların birbirlerine öykünmekten başka bir şey yapmamaları değildir. Hiç kimse insanların kendi yaşama tarzlarına ve kendi işlerinin yönetim ve yönlendirmesine kişinin kendi düşünüşünden ya da bireysel özyapısından ne türden olursa olsun bir özellik katmaması gerektiği savında bulunamaz. Öbür yandan, insanların kendileri dünyaya gelmeden önce, sözde, dünyada bilinen hiçbir şey yokmuş gibi; ya da bir yaşayış ya da eyleme tarzının bir diğerine yeğlenir olduğunu kanıtlama yolunda sanki deneyim henüz ortaya hiçbir şey koymamış gibi yaşamaları gerektiğini söylemek de, saçma olur. İnsanların, insancıl deneyimin doğruluğu değişmezleşmiş sonuçlarını bilecek ve bunlardan yararlanacak biçimde, gençlikte öğretim görmeleri ve yetiştirilmeleri gerektiğini hiç kimse yok sayamaz. Ama bir insanın ayrıcalığı ve ona yakışan tavrı, yetileri olgunlaşınca, denemeyi kendi bildiğince kullanmak ve yorumlamaktadır. Kendi durum ve şartları ne kendi özyapısına eskiden deneyimlenmiş olduğu bilinenin ne kadarının hakkıyla uygulanmasının mümkün olduğunu bulmak ona aittir. Diğer insanların gelenek ve alışkanlıkları, onların kendi denemelerini *onlara* öğretmiş olduğu şeyleri gösterir; bu, ipuçlarına dayanan bir kanıttır ve bu nitemiyle, bireyce uyulmaya hak savında bulunur; bulunur ama, öncelikle, onların deneyimleri çok sınırlı olabilir ya da onlar onu doğru yorumlamamış olabilirler. İkincisi, onların denemeyi yorum-

(7) *Hükümetin Alanı ve Görevleri*, Baron Wilhelm von Humboldt; İngilizce çevirisi «The Sphere and Duties of Goverment» sayfa 11-13.

lamaları doğru olur da bireye uygun gelmeyebilir. Görenekler; alışılmış durum, koşullar ve alışılmış özyapılar için yapılmıştır; bireyin durum ve koşulları ya da karakteri ise alışılmış olmayabilir. Üçüncüsü, görenekler hem görenek olarak iyi hem de bireye uygun olurlar da, âdeta yalnızca *görenek olduğu için* uymak, yine de bireye hiçbir şey öğretmez ya da onda bir insan yaradılmışı diğer yaradılmışlardan ayırt eden Allah vergisi özelliklerden hiçbirini geliştirmez; algı, akıl yürütme, her şeyi birbirinden ayırt etme duygusu, anlaksal çalışmayı ve dahası etik yeğleme gibi insana özgü olan yetiler ancak bir yeğlemede kullanılırlar. Herhangi bir şeyi görenektir diye yapan kimse, hiçbir yeğlemede bulunmuş olmaz, o kimse en iyi olanı ne ayırt etmekte ve ne de istemekle hiçbir yeti elde etmez. Kas gücü gibi, akılsal ve içsel güçler de sadece kullanılmakla geliştirilebilir. Bir şeyi ne yalnızca başkaları yapıyor diye yapmakla, ne de sadece ona başkaları inanıyor diye inanmakla yetiler hiçbir işe koşulmuş olmaz. Eğer bir düşüncenin dayanakları kişinin kendi mantığını kandırmıyorsa, o kişinin onu kabul etmekle mantığı güçlenmiş olamaz, ancak zayıflaması olasıdır; bunu gibi, kişiyi bir devinime yönelten nedenler eğer onun kendi duygularına ve özyapısına uyar soydan değillerse (sevgi ile ya da başkalarının hakları ile ilgili olmayan durumlarda), onun duygularını veya özyapısını etkinleştirip zindeleştireceğine, devinimsiz ya da uyuşuk duruma getirmeye çok hizmet etmiş olurlar.

Kendi yaşama planını seçmeyi dünyaya ya da kendi çevresinde bulunanlara bırakan kimsenin, maymun gibi öykünme yetisinden başka hiçbir yetiye ihtiyacı yoktur. Kendi planını kendi seçen kimse bütün yetilerini kullanır. Bu insanın görmek için gözlemi, ileriyi görmek için düşünce ve akıl yürütmeyi, karara malzeme toplamak için edimleri, karar vermek için bu malzeme arasında ayırmalar yapmayı ve kararını verince de düşüne taşına verdiği bu karara bağlı kalmak için kararlı-

lık ve özbenliğine egemenliği kullanması gerektir. Bireyin eylemlerinin kendi kendisince ve kendi akıl yürütmesi ve duygularına göre belirlenen bölümü büyüdükçe, demin sayılan özelliklere tam da o oranda gereksinim duyar ve onları kullanır; olasılık, bu şeylerin hiçbiri olmadan da, bireyin iyi bir yola yöneltilmesi, zarardan korunması mümkün olabilir. Ama o zaman onun bir insan olarak, diğer duruma kıyasla, değeri ne olur? İnsanların yalnızca yaptıkları değil, onu yapanların ne tür insanlar oldukları da gerçekten önemlidir. Mükemmelleştirilmelerine ve güzelleştirilmelerine insan ömrünün hakçası harcandığı insan yapıtları arasında, önemce ilk sıradaki, kesin ki, inşanın kendisidir, Makinelere –insan biçimli otomatlara– evleri inşa ettirmenin, ekinleri yetiştirmenin, savaşları yaptırmanın, davaları gördürmenin ve dahası kiliseleri yaptırıp dualar ettirmenin mümkün olduğu düşünüldüğünde, bu otomatları, bugün dünyanın medeni yerlerinde oturan, ve kesin ki doğanın yaratabilir ve yaratacak olduğu insanlara oranla bunların sadece açlık sıkıntısı çeken birer örneğinden başka bir şey olmayan kadınlı erkekli insanlara bile değişmek, çok büyük bir zarar olurdu. İnsan bünyesi, bir modele göre üretilip kendisine buyrulacak işi harfiyen görmeye oturtulacak bir makine değildir, kendisi canlı bir şey yapan iç güçlerin eğilimine göre enine boyuna gelişmek ve büyümek isteyen bir ağaçtır.

İnsanların anlayışlarını kullanmalarının istemeye değer olduğu ve göreneğe akıllıca uymanın ya da görenekten ara sıra akıllıca ayrılmanın bile, ona körü körüne ve sadece bilinçsizce bir bağlanmadan daha iyi olduğu, ihtimal, kabul edilecektir. Anlayışımızın kendi kendimizin olması gerektiği, bir kerteye kadar kabul olunuyor; ama arzularımızın ve doğal eğilimlerimizin de gene öyle kendimizin olmasını; ya da kendimize özgü, hem de ne güçte olursa olsun, doğal eğlimlerde olmamızın hiçbir biçimde bir tehlike ve bir tuzak olmadığını

kabul etmeye aynı isteklilik yoktur. Böyle olmakla beraber, istekler ve doğal eğlimler de, inançlar ve çekinişler kadar, olgun bir insanın cezasındandır; güçlü doğal eğilimler, ancak hakkıyla denkleştirilmediğinde; birtakım amaç ve eğilimler gelişip güçlendiği halde onlarla bir arada olması gereken diğerleri zayıf ve eylemsiz kalırsa, tehlikelidir, insanlar kötülüğü, arzuları güçlü olduğundan dolayı değil, vicdanları zayıf olduğundan dolayı yaparlar. Güçlü bir doğal eğilim ile zayıf bir vicdan arasında doğal hiçbir bağlantı yoktur. Doğal bağlantı farklıdır. Bir kimsenin arzularının ve duygularının bir diğerininkinden daha güçlü ve daha çeşitli olması demek, sadece, o kişide insan doğasının hammaddesinin daha çok miktarda bulunması ve buna dayanarak onun, ihtimal daha fazla kötülüğe, fakat kesin ki daha fazla iyiliğe yetenekli olması demektir. Güçlü doğal eğilimler gücün diğer bir adından başka bir şey değildirler. Güç kötü kullanışlara yöneltilebilir; ama uyuşuk ve heyecansız bir doğadan çok, enerjik bir alışkanlıkla sürekli daha fazla iyilik edilebilir. İşlenmemiş doğal duyguları en çok olan kişiler, her zaman, işlenmiş duyguları en fazla güçlendirilebilir kimselerdir. Kişinin doğal eğilimlerini canlı ve güçlü kılan aynı duygulanım yetenekleri öyle bir kaynaktır ki, en tutkulu erdem sevgisi ile en sert özbenlik denetimi de oradan çıkar. Bunların işlenmesi iledir ki toplum hem görevini yapmış, hem de çıkarlarını korumuş olur; yoksa, kahramanlar nasıl yaratılır bunu bilmiyor diye, kahramanların yoğurduğu hamuru bir yana atmakla değil. Arzuları ve doğal eğilimleri kendinin olan bir kimsenin bu duyguları, kendi kültürü ile geliştirilmiş ve değişikliklere uğramış olması bakımından, kendi doğasının birer açıklamasıdır, ve böyle birine özyapısı var denir. Buharla çalışan bir makinenin özyapısı olmazsa, arzuları ve doğal eğilimleri kendinin olmayan birinin de özyapısı olmaz. Eğer, kişinin doğal eğilimleri hem kendi kendinin hem de üstelik güçlü olup da güçlü bir istemin de güdümünde bulunuyorsa, o kişi-

nin özyapısı güçlü bir özyapı olur. Arzuların ve doğal eğilimlerin bireyselliğinin serpilip büyümesi özendirilmemelidir diye düşünen bir kimsenin şu kafada olması, yani; Toplumun güçlü özyapılara ihtiyacı yoktur –bir toplum çok özyapılı ve çok sayıda insana sahip olmakla daha iyi bir toplum olmaz– ve yüksek bir genel güç ortalaması istemeye değer değildir, savında bulunan bir insan olması gerektir.

Toplumun ilk dönemlerinde bu güçler, toplumun bunları disiplin ve denetim altına almak konusunda o zaman sahip olduğu güçten pek fazla aşkın olabilirdi ve olmuştur da. Bir dönem olmuştur ki onda kendiliğinden eylem ve bireysellik öğesi aşırılık durumundaydı ve toplumsal ilke onunla çetin bir dalaşa girmek zorundaydı. O zaman güçlük, gövdece ya da kafaca güçlü olan insanları, onların doğal eğilimlerini denetim altına almak isteyen herhangi bir kurala boyun eğmeye kandırıyordu. Bu güçlüğü aşmak için yasa ile disiplin, imparatorlara karşı savaşım veren Papalar gibi, bireyin bütün varlığı üzerinde bir yetkili ilan ederek, bireyin özyapısını denetimine almak üzere –ki toplum özyapıyı kayıt altına almak, için diğer herhangi bir yeterli çare bulamamıştı– onun bütün yaşantısını denetlemeye hakkı olduğu savında bulundu. Ama şimdi toplum bireyselliği adamakıllı yenmiştir; artık insansal yapıyı tehdit eden tehlike, kişisel doğal eğilim ve seçmelerin taşkınlığı değil, yetersizliğidir. Konumca ya da doğuştan aracılarca güçlü olanların ihtiraslarının yasa ve buyruklara karşı alışılmış bir isyan durumunda bulunduğu ve bunların etki çevresi içindeki insanların herhangi küçücük bir güven yüzü görmelerini mümkün kılmak için o ihtirasları sıkıca dizginlemeleri gerektiği zamanlardan bu yana durum, epeyce değişmiştir. Çağımızda, toplumun en yüksek sınıfından tutun da, en alt katmanına kadar her birey, insana kötü kötü bakan bir sansürün gözetlemesi altında yaşıyor gibidir. Yalnızca başkalarını ilgilendiren şeylerde değil, salt kendilerini ilgilendiren konularda

da bireyin ya da ailenin kendi kendine sorduğu sorular –Neyi seçiyorum? Ya da Benim özyapı ve yaradılışıma uyabilecek olan şey nedir? Veya, Bendeki en iyi ve en yüksek alışkanlıkları dürüstlük ilkelerine bağlı tutup, onların büyümesini ve serpilmesini mümkün kılabilecek olan şeyler nelerdir? soruları değildir. Onlar kendilerine şunları soruyorlar: Benim konumuma yakışan nedir? Benim durumumda ve ekonomik koşullarımdaki kimseler alışkanlıkları üzere ne yapıyorlar? Ya da (daha kötüsü), Benimkinden daha üstün bir durumda bulunan kimseler alışkanlıkları üzere ne yapıyorlar? Bu sözlerimle, insanlar görenek olan şeyi kendi eğilimlerine uyan şeyle ölçüştürdükten sonra yine görenek ne ise onu yaparlar demek istemiyorum. Onların, görenek olan şeyden başka bir şeye eğilim duydukları olmamıştır hiç. Böylece düşünme gücünün kendisi boynunu boyunduruğa uzatmış oluyor; insanların zevk için yaptıkları şeylerde bile, göreneğe uygunluk ilk akla gelen şey olur; bunların zevklerinde artık bireysellik yoktur, sürü halinde eyleyiş vardır; sadece, herkesçe yapılan şeyler arasından birini seçerler; zevk özelliğinden, herkesten başka türlü eylemekten tıpkı bir cinayetten kaçar gibi kaçınılır; kendi doğalarına uymaya uymaya, sonunda onlarda uyacak doğa kalmaz; insansal yetenekleri solar, ölür; kendilerinde her türlü güçlü arzuya ya da doğuştan zevklere beceri kalmaz ve genellikle kendi besledikleri düşünce veya duyguları yiter, kalırsa da bunlar onların kendi düşünce ya da duyguları olmaz, buna göre, insan doğasının arzuya değer durumu bu mudur, bu değil midir?

Kalvinizm kuramına göre, böyledir. Bu kurama oranla, insanın büyük suçu özel istemdedir. İnsanlığın elinden gelen bütün iyilik boyun eğmede içerilmiştir. Sizin hiçbir seçmeniz yoktur; başka hiçbir türlüsünü değil, ancak size buyurulanı yapmakla yükümlüsünüz; «farz olmayan her şey bir günahtır», insan doğası temelinden bozulmuş olduğundan, insanın

içindeki insan doğası öldürülmedikçe kimseye kurtuluş yoktur. Bu yaşayış kuramına inanan bir kimse için, insanal yetilerin, yetenek ve duyarlılıkların herhangi birini kırıp atıvermekte hiç de kötülük bulunmaz; insanın kendini Allahın istemine bırakmaktan başka hiçbir yeteneğe gereksinimi yoktur; eğer insan, yetilerinden herhangi birini bu varsayılan istemi daha etkilice yerine getirmekten başka bir erek için kullanıyorsa, onun böyle yetileri olmasın daha iyi. Kalvinizm kuramı budur ve buna, biraz yumuşatılmış olmak üzere, kendilerini Kalvinist saymayan birçok kimselerce de saygı duyulur; yumuşatma da: Allahın iddia olunan istemini daha az sofu bir yorumlamaya bağlı tutmaktan; insanların heveslerinden bazılarını doyurmalarının Allahın istemi olduğunu söylemekten oluşur; bu doyuruş kuşkusuz insanların kendilerinin yeğ tuttukları gibi değil, aksine, boyun eğme tarzında, yani, onlara yetkece buyrulan yolda ve buna dayanarak, durumun zorunlu gereği olarak, herkes için aynı olacaktır.

Bugün de böyle sinsi bir biçimde, bu dar hayat kuramına, ve onun kayırması olan kısıtlı ve geri türdeki insan özyapısına doğru güçlü bir eğilim vardır. Birçok kimse, kuşkusuz içtenlikle, böyle cendereye sokulmuş ve cüceleştirilmiş insanların durumunu, Yaradanın onların öyle olmalarını istemiş olduğu bir durum olarak görmektedir; nasıl ki birçok insan ağaçların budanıp kütük haline getirilince ya da onlardan hayvan suretleri yapılınca, doğanın yarattığı ağaçlardan çok daha güzel bir şey olacaklarını düşünmüştür. Ancak insanın iyi bir Varlıkça yaratıldığına inanmanın dinde herhangi bir yeri varsa, bu Varlığın, bütün insani yetileri, çürüyüp yok olsunlar diye değil, işlenip geliştirilebilsinler diye vermiş olduğuna ve yaradılmışların kendilerinde gizil olan ideal insanlık anlayışına her seferinde biraz daha yaklaşmalarından, onların algı, edim ya da nimetlerden yararlanma yeteneklerinin herhangi birindeki her artıştan Allahın hoşnut kaldığına inanmak, o imana daha uy-

gun düşer. Kalvinistlerinkinden farklı bir insanal kusursuzluk örneği vardır: Bu da insana, insan doğasının sadece yadsınmaktan apayrı ereklemelerle bağışlanmış olduğu yolunda bir insanlık anlayışıdır. «Hıristiyanlıktaki özbenlik yadsınması» kadar, «Putperestlikteki özbenlik savı» da insani değerin öğelerindendir(8).

Bir Eski Yunan kendi kendini geliştirme ideali vardır, Platon'un ve Hıristiyanlığın kendi kendini yönetme ideali bununla karışır, ama bunun yerine geçirilemez. Bir John Knox olmak bir Alcibiades olmaktan daha iyi olabilir, ama bir Perikles olmak ikisinden de iyidir; bir Perikles de, eğer zamanımızda bizim de bir Perikles'imiz olsaydı, John Knox'un sahip olduğu iyi şeylersiz zaten olamazdı.

İnsanlar, kendilerinde bireysel olan her şeyi yıprata yıprata tekdüzeliğe düşürmekle değil, ancak onu işleyerek ve, başkalarının hak ve çıkarlarının zorunlulaştırdığı sınırlar içinde, ortaya koyarak, soylu ve güzel bir inceleme konusu olurlar ve eserler onları yapanların özyapılarını aldığı gibi, böyle bir insanın yaşayışı da zengin, bol çeşitli ve canlandırıcı olur, yüksek düşüncelere ve yükseltici duygulara daha bol besin sağlar, her bireyi insan türüne bağlayan bağları sağlamlaştırır ve insanlığı insanların gözünde alabildiğine şerefli kılar. Kişiliğinin gelişkinliği oranında her birey kendisi için daha değerli olmakla başkaları için de daha değerli olmak yeteneğine ulaşır. Onun kendi varlığında daha büyük bir canlılık olur ve birimlerde daha çok dirim olunca da onlardan oluşan kitlede daha fazla hayat olur. İnsanların daha güçlü olanlarını başkalarının haklarına saldırmaktan alıkoymak için baskıdan gerektiği kadar vazgeçmesi olası değildir; ama insanın gelişimi bakımından bile, bunun bolca giderilme yolları vardır. Bireyin kendi eğilimini başkalarının zararına doyurmaktan yasaklanarak yi-

(8) Sterling'in "Denemeleri".

tirdiği gelişim araçları, başlıca, diğer insanların gelişiminin zararına sağlananlardır, insan doğasının bencil bölümüne konan sınırlamada bireyin kendisi için bile tam bir ödün vardır ki, bu da kendi doğasının toplumsal bölümünün daha iyi gelişebilme imkânına kavuşmasıdır. Başkalarının hatırına sert adalet kurallarına bağlı tutulma, başkalarının iyiliğini amaç edinen duygu ve becerileri geliştirir. Ama onların iyiliğini ilgilendirmeyen şeylerde, salt onlar bu şeyden hoşlanmıyorlar diye öbür insanların özgürlüğünü kısıtlamak, insanda kısıtlamaya karşı direnmek biçiminde kendini gösterebilecek türden bir özyapı gücünden başka hiçbir şey geliştirmez. Böyle bir kısıtlamaya boyun eğmek insanın bütün doğasını uyuşturup, köreltir. Her bireyin doğasına haklı bir olanak vermek için, çeşitli kimselerin ayrı tarzda yaşamalarına izin verilmesi koşuldur. Bu serbestlik hangi çağda ne kadar uygulamaya konulmuş ise o çağ, geçmişin dikkatine, o oranda uygun bir dönem olmuştur, zorbalık bile, egemen olduğu yerde kişilik sonsuz kaldıkça, en kötü etkilerini oluşturmaz ve bireyselliği çökerten, ezen her şey, zorbalıktır, adı ne olursa olsun, ve ister Allahın istemini yerine getiriyorum desin, isterse insanların buyruklarını.

Gelişmenin bireysellikle aynı şey olduğunu ve iyi gelişmiş insanları ancak bireyselliğin işlenmesinin oluşturduğunu ya da oluşturabileceğini söylemiş bulunmakla, konuyu burada noktalayabilirdim: Çünkü insan ile ilgili olan herhangi bir durum hakkında, bu durum bizzat insanları olabilecekleri en iyi şeye en çok yaklaştırır bir durumdur dedikten sonra daha fazla ya da daha iyi ne söylenebilir ki? Ya da iyiliği engelleyen herhangi bir şey hakkında, iyiliğe engel olur demekten daha kötü ne denebilir? Böyle olmakla beraber, kuşkusuz, bu düşünceler, inandırılmaya en çok gereksinenleri, inandırmaya yetmez; özgürlüğü ve ondan yararlanmayı istemeyenlere, başkalarının onu rahatça kullanmalarına izin vermekle bunun ödülünü kendilerinin de göreceklerini anlaşılır biçimde göster-

mek için, bu gelişmiş insanların gelişmemişlere bir yararı dokunduğunu da kanıtlamak gerektir.

Öyleyse; öncelikle: bunların onlardan bir şey öğrenmeleri olasıdır, ilkin bunu anımsatmak isterim. Özgünlüğün (başkalarına benzemeyişin) insan işlerinde değerli bir öğe olduğunu kimse yadsıyamaz. Ama ortaya yeni hakikatler çıkaracak ve bir zamanlar hakikat olan şeyler artık hakikat olmaktan çıkınca bunları bize gösterecek olan kimselere değil, aynı zamanda yeni görgülere çığır açacak ve insan yaşamında daha ışıklı bir eylemenin daha iyi bir zevk ve anlayışının örneğini verecek kimselere de sürekli gereksinim vardır. Bütün biçim ve görgülerinde dünyanın artık zaten olgunlaşmış olduğuna inanmayan hiç kimse bunu pek yadsıyamaz. Gerçi bu, herkesçe aynı yolda verilebilecek bir hizmet değildir: Deneyimlerinin başkalarınca kabulü halinde, kurulu görgüde herhangi bir iyileşme oluşturmaları ihtimali olan kimseler, insanlığın bütününe oranla, çok azdır. Ama sayıları az olan bu insanlar toprağın (yeryüzünün) tuzudur; onlar olmasa insanın yaşamı durgun bir havuza dönüşürdü. Onlar önceden var olmayan iyi şeyleri sadece ilk ortaya çıkaranlar değillerdir, var olanlardaki canlılığı sürdürenler de zaten onlardır. Yapılacak yeni bir şey olmasaydı acaba tüm zekâsına artık gerek kalır mıydı?

Bu, eski şeyleri yapanların bunların neden yapıldığını unutmaları; bunları, insan gibi değil de, hayvanlar gibi yapmaları için bir neden oluşturur muydu? En iyi inançlarda ve göreneklerde mekanikleşmeye doğru zaten pek büyük bir yozlaşıp soysuzlaşma yeteneği vardır; eğer birbiri ardına gelen ve özgünlükleriyle o inanç ve göreneklerin dayanaklarını ancak gelenekçi bir konum almaktan uzak tutan o kimseler olmasaydı, böyle cansız bir şey, sahiden canlı herhangi bir şeyden gelecek küçücük bir darbeye direnemez; medeniyetin de, Bizans İmparatorluğu'ndaki gibi, mahvolup gitmemesi için neden kalmazdı. Dehalı olanlar gerçi küçük bir azınlıktır ve hep de böy-

le olmaları muhtemeldir; fakat, bunlara sahip olmak için, onları yetiştiren toprağı korumak gerekir. Deha ancak bir *özgürlük ikliminde* rahat soluk alabilir. Dehalı insanlar, bu deyimin kendisinden de anlaşılacağı üzere, diğer herkesten daha bireyseldirler –sonuç olarak, bunlar, toplumun kendi mensuplarını kendi özyapılarını kendileri oluşturmak zahmetinden kurtulmak üzere, onlara verdiği sınırlı sayıdaki kalıplardan herhangi birine incinecekleri bir zorlama olmadan, uydurma becerisine daha az sahiptirler. Eğer onlar korku yüzünden bu kalıplardan birine zorla sokulmaya ve benliklerinin baskı altında serpilemeyen bütün o bölümünün kavruk kalmasına teslim olurlar ise, onların dehalarının toplumun iyileştirmesine çok az yararı dokunur, özyapıca sağlam olur ve kelepçelerini kırarlarsa, onlar, kendilerini sıradanlığa indirmeyi başaramamış olan toplumun, «yaban», «kaçık» ve benzeri ciddi uyarılarla üzerlerine herkesin dikkatini çektiği birer insan haline gelirler: Bu tıpkı bir kimsenin, Niyagara Şelalesi, yatağının içinde, neden bir Hollanda kanalı gibi uslu uslu akmıyor diye yakınmasına benzer.

Durumu kuramsal olarak kimsenin yadsıyamayacağı apaçık olmakla birlikte, aynı zamanda gerçekte hemen hemen herkesin buna karşı tamamen ilgisiz olduğunu da bildiğimden, dehanın önemi ve ona hem düşüncede hem uygulamada serbestçe gelişme imkânının verilmesi üzerinde bu kadar ısrar ediyorum. İnsanlar dehayı, birine coşturucu bir şiir yazmak ya da bir yağlıboya resim yapmak gücünü verirse güzel bir şey olarak görüyorlar. Ama gerçek anlamıyla dehaya, düşünce ve edimde özgünlük dehasına gelince, her ne kadar hiç kimse bunun hayran olunacak bir şey olmadığını söylemiyorsa da, neredeyse hepsi, içlerinden, onsuz da edebiliriz elbette diye düşünüyor. Bu ne yazık ki, şaşılamayacak kadar olağandır. Özgünlük, özgün olamayan kafaların, yararını anlayamayacakları bir şeydir. Onlar bunun kendilerinin neyine yarayacağını göremezler: Nasıl görsünler? Onlar eğer bunun

yararını görebilselerdi, o, özgünlük olmazdı. Özgünlüğün onlara vereceği ilk hizmet, onların gözlerini açmasıdır ki, bu bir kez tam yapıldı mı, onların kendi kendileri de özgün olmak fırsatını bulmuş olacaklardır. Bu oluncaya kadar da, henüz hiçbir şeyin hiçbir zaman, biri çıkıp önayak olmadan yapılmamış olduğunu ve var olan bütün iyi şeylerin özgünlüğün ürünü olduğunu anımsayarak, hâlâ özgünlüğünün yapacağı bir şey kalmış olduğuna inanacak kadar kibirsiz olsunlar ve özgünlüğe, kendileri bu gereksinimin ne kadar az farkında iseler, aynı oranda gereksindiklerine emin olsunlar.

Duygusallıktan uzak gerçek şudur ki, hakikat ya da varsayılan akıl üstünlüğüne karşı sözle, dahası edimle, gösterilen saygı ne olursa olsun, bütün dünyada eşyanın genel eğilimi, insanlar arasında sıradanlığı üstün güç kılmaya doğrudur. Eski tarihte, Ortaçağ'da ve gittikçe azalan düzeyde olmak üzere, derebeylikten şimdiki zamana dek süren uzun geçiş sırasında, birey başlı başına bir güç idi; hele kendisi ya büyük yeteneklere ya da yüksek bir toplumsal konuma sahipse, koskocaman bir güçtü. Şimdi bireyler kalabalıkta kaybolmuşlardır. Siyasette dünyayı şimdi kamuoyunun yönetmekte olduğunu söylemek hemen hemen bir saçmalıktır. Güç denemeye değer tek güç, kitlelerin yığınların gücüdür ve kendilerini o yığınların eğilim ve içgüdülerinin yerine getirme aracı kıldıkları sürece de, hükümetlerin gücüdür. Bu durum, kamu işlerinde doğru olduğunca, özel hayatın etik ve toplumsal ilişkilerinde de doğrudur. Düşünceleri halk düşüncesi diye anılan kimseler sürekli aynı soy halk değildir; Amerika'da bütün beyaz nüfustur; İngiltere'de başlıca orta sınıftır. Ama sürekli, bir kitledir –yani, ortaklaşmacı sıradanlıktır, yaygın ve yığın halinde bir sıradanlık. Hem, işin daha da büyük bir yenilik olan tarafı şudur ki, şimdi kitle, düşüncelerini, Kilisenin ya da Devletin seçkin kişilerinden, önderlerinden ya da kitaplardan da almıyor. Onların düşüncesini onların yerine yine onlara çok benzeyen

adamlar, o andaki etkenlere göre, gazetelerle, onlara seslenerek ya da onlar adına konuşarak, oluşturuyorlar. Bütün bunlardan yakınmıyorum. İnsan düşüncesinin şimdiki aşağı düzeyine, genel bakımından, bundan daha iyi herhangi bir şeyin uygun olabileceğini söylemiyorum. Ama bu, sıradanlık hükümetinin sıradan hükümet olmasını önlemez. Demokrasi ile ya da kalabalık bir aristokrasiyle yönetilen hiçbir hükümet, gerek siyasi hareketlerinde olsun, gerekse beslediği düşüncelerde, özelliklerde ve düşünce tonunda olsun, sıradanlığın üzerine hiçbir zaman çıkmamıştır ya da çıkamamıştır, meğerki egemen olan çokluk (en parlak dönemlerinde sürekli yapmış oldukları gibi) kendilerinden daha yüksek yaradılışlı ve daha kültürlü olan bir Tek Adamın ya da bir Azınlığın öğütlerinin ve sözügeçerliğin kendilerine rehberlik etmesini kabul etmiş olurlar. Akılcı ya da soylu olan her şeyde ilk adımı bireyler atar, ve onlar atmalıdır da; genellikle önce bireylerden birinden gelir. Ortalama insanın şerefi ve övülmeye değer yanı, onun bu ilk girişiminin arkasından gidebilme yeteneğinde olmasında; akılcı ve soylu şeylere içsel anlamda uyabilmesinde, gözleri açık olarak bunlara doğru yönlenebilmesindedir. Dehalı bir güçlü adamın genelin yönetimini zorla eline almasını ve ona rağmen kendi emirlerini ona uygulatmasını alkışlayan soydan bir «kahramana tapma»dan söz etmiyorum. O güçlü adamın hak savında bulunabileceği olanca şey, yol göstermekte özgür olmaktır. Başkalarını o yola zorla götürme yetkisi, yalnızca bütün diğer insanların özgürlük ve gelişimine aykırı değil, aynı zamanda, o güçlü adamın kendisi için de ahlak bozucudur. Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, her yerde sadece ortalama insanlardan oluşmuş kitlelerin düşüncelerinin egemen güç haline geldiği ya da gelmekte olduğu zaman, bu eğilime karşı bir denge ve iyileştirme etkeni olacak olan şey, ancak, düşüncenin daha yüksek zirvelerinde yer alanların giderek daha belirginleşen bireyselliği olabilir. En çok özel-

likle de bu durum ve koşullar içindedir ki ayral bireyler, kitleden başka türlü devinmekten yasaklanacaklarına, buna özendirilmelidirler. Zamanımızdan çok önceki çağlarda onların başka türlü yapıp etmelerinde, yalnızca başka türlü değil, aynı zamanda daha iyi yapıp eylemedikleri sürece, hiçbir yarar olamazdı. Zamanımızda ise, sadece «herkese uymamak» konusunda bir örnek oluşturmak, sadece görenek önünde diz çökmemek, kendi başına bir hizmettir, işte asıl bir düşünce baskısının eksantrikliği bir ayıp haline getirir önemde olmasından dolayıdır ki, bu baskıyı yıkmak için, insanların eksantrik olmaları istenmeye değer. Ne zaman ve nerede özyapı bolluğu olmuşsa, eksantriklik de aynı ölçüde çok olmuştur ve bir toplumda eksantrikliğin düzeyi, genellikle, o toplumun içindeki zekâ, düşünce gücü ve içsel cesaret düzeyi ile oranlıdır. Şimdilerde bu kadar az kimsenin eksantrik olmaya cesaret etmesi, zamanımızın başlıca tehlikesini oluşturuyor.

Alışkanlık olmayan şeylere, zamanla bunların hangilerinin birer görenek haline dönüşmeye elverişli bulunduklarının belirlenebilmesi için, mümkün olan en serbest alanın verilmesinin önemine değindim. Ama bağımsız devingenliği ve göreneği önemsememenin özendirmeye değer olmaları, yalnızca daha iyi devingenlik tarzlarının ve genelin kabulüne daha iyi göreneklerin kök salmasına imkân verdiklerinden dolayı değildir; gerçekten kendi beğendikleri gibi yaşamayı istemekte haklı olanlar da yalnızca düşünsel üstünlükleri kuşkusuz olan kimseler değillerdir. Bütün insan varlığının yapıca mutlaka herhangi bir örneğe ya da daha az sayıda örneklere göre oluşturulması için hiçbir neden yoktur. Bir kimsenin, alabildiğine sağduyusu ve deneyimi bulunması koşuluyla, kendi yaşayışını kendince düzenleyişi, gerçekte en iyi olduğundan dolayı değil, ama onun kendi tarzı olduğu için en iyisidir. İnsanlar koyunlara benzemez; koyunlar bile birbirinden ayırt edilmez ve birbirinin tıpkısı değillerdir. Bir adamın kendisine uy-

gun bir palto ya da bir çift kundura edinebilmesi için bile, ya bunlar onun ölçeklerine göre yapılmış olmalı ya da aralarından kendine uyanı seçmek üzere, onun elinde bunlardan bir depo dolusu bulunmalıdır; acaba ona bir yaşamı uydurmak bir paltoyu uydurmaktan daha mı kolaydır, yoksa insanlar bütün bedensel ve ruhsal uygunluklarında ayaklarının biçiminde olduğundan daha fazla mı birbirlerine benzerler? İnsanların yalnız ayrı ayrı yerlerde olmaları bile, onların hepsine bir tek modele göre biçimlendirmeye kalkışmamaya yetecek bir nedendir. Oysa başka başka kimseler ruhsal gelişmeleri için böylece başka başka koşulları da gereksinirler ve nasıl bütün bitki türleri aynı hava ve iklimde yaşayamazsa, onlar da aynı içsel hava ve iklimde sağlıklı yaşayamazlar. Bir kimseye doğasının yüksek yanlarının geliştirilmesinde birer yardım olan şeyler bir başkası için engel olabilir. Aynı yaşam biçimi biri için esen bir yaşantı olur, onun bütün edim ve zevk alma duygularını en kusursuz durumda tutar; oysa bir diğerine, bütün iç yaşantıyı kesintiye uğratan ya da ezen, rahatsız edici bir yük olur. İnsanlar arasında, hazlarının kaynakları, acı duyma yetenekleri, çeşitli ve içsel etkenlerin onlara etki edişi bakımlarından, var olan farklar öyledir ki, onların yaşam biçimlerinde buna karşılık gelen bir çeşitlilik olmadıkça, onlar ne mutluluktan paylarını tam alırlar, ne de doğalarının yetenekli bulunduğu çapta bir düşünsel, etik ve estetik boylanmaya erişebilirler. Öyleyse, kamunun duygularıyla ilgili olan konularda, hoşgörü, neden yalnızca girdilerinin çokluğu yardımıyla kendini herkese zorla kabul ettiren zevk çeşnilerini ve yaşama biçimlerini kapsasın? Bazı manastır kuruluşları hariç, hiçbir yerde zevk çeşitliliği tamamen reddedilmez; bir kimse kürek çekmeyi ya da sigara içmeyi, müziği, atletik sporları, satranç, iskambil oyunlarını ya da çalışmayı, kabahat sayılmaksızın, sevebilir ya da sevmeyebilir; çünkü bu şeylerin her birini sevenler olsun sevmeyenler olsun, baskı altına alınamayacak kadar

çokturlar. Ama «hiç kimsenin yapmadığı şeyler»i yapmakla ya da «herkesin yaptığı»nı yapmamakla suçlanabilen bir adam, hele bir kadın, sanki ağır ahlaki suç işlemişlermişçesine, çevreden gelen aşağılayıcı birçok sözle karşı karşıya kalırlar. İnsanların kendi saygınlıklarına zararı dokunmadan beğendikleri gibi eylemeyi kendilerine biraz sakıncasız görebilmeleri için, ya bir unvanları, ya paye gösteren başka bir imleri olmalıdır ya da büyüklerin gözüne girmiş kişilerden olmaları gerekir. Biraz sakıncasız görebilmeleri sözünü tekrarlıyorum; çünkü bu sakıncasız görmede çok ileri gidenler kötüleyici sözlerden de kötü bir şeye uğrama tehlikesiyle karşılaşırlar –bunlar, haklarında *delilik* belgesinin çıkarılması ve malları ellerinden alınıp akrabalarına verilme tehlikesiyle yüz yüze olmasıdır[9].

---

[9] Son senelerde, bazı kanıtlar üzerine, herhangi bir şahıs, adli yoldan, kendi işlerini yönetmeye yetersiz ilan ediliyor ve ölümünden sonra, onun kendi mülkündeki tasarrufu bertaraf olunabiliyor, elverir ki bu bölümdeki dava, masraflarını ödemeye yeter mal bulunsun; masraflar da mülke yükleniyor. Bu kanıt tarzında hem rezilce hem korkunç bir şey vardır. O şahsın günlük yaşamının en küçük ayrıntısı merakla gözetlenir ve aşağının aşağısı bir düşünce düzeyinde bulunan insanların anlayış ve anlatış özelliğinin gözlüğüyle bakıldığında mutlaka basmakalıp örneklere benzemez görünüşlü ne bulunursa, deliliğin kanıtı olarak ve çoğunlukla başarıyla, jürinin önüne konur; çünkü jüri üyeleri, eğer tanıklardan daha rastgele ve daha cahil değillerse bile, küçük insanlardır; hâkimlere gelince onlar da, İngiliz hukukçularında bizi sürekli şaşırtan o insan doğası ve yaşamı hakkındaki şaşılacak bilgi azlığı ile, jürileri yanlış yola yöneltmeye yardım ederler. Bu davalar, böyle rastgele insanlar arasında insan özgürlüğüne ilişkin beslenen düşünce ve duygunun ne halde olduğu hakkında, ciltlerle kitap dolduracak kadar, anlamlıdır. Hâkimlerle jüriler bireyselliğe herhangi bir değer vermek şöyle dursun, –her bireyin önemsiz şeylerde, kendi akıl yürütmesine ve eğilimlerine göre beğendiği gibi eyleme hakkına saygı göstermek bir yana, aklı henüz başında olan bir kimsenin böyle bir özgürlük isteyebileceğini bile akıllarına sığdıramazlar. Eskiden, zındıkların yakılmaları önerildiğinde, merhametli insanlar onları yakacaklarına, timarhaneye atmayı aşılardı. Bugün aynı şeyin yapıldığını ve yapanların da, din adına zulmetmek yerine, bu bahtsızlara, bu kadar insancıl ve Hıristiyanlığa yakışır bir davranış gösterdiklerinden dolayı kendilerini alkışladıklarını ve bu davranışla onların hak ettiklerini bulduklarına içlerinden sevindiklerini görürsek hiç de şaşırmamalıyız.

Kamuoyunun şimdiki yönünde, bireyselliğin her belirmesine karşı hoşgörüsüz olmayı özellikle istemek gibi ayırıcı bir nitelik var. İnsanların genel ortalaması yalnızca düşüncede ılımlı değil, aynı zamanda eğilimlerde de ılımlıdır: Onlarda kendilerini alışılmışın dışında herhangi bir şeyi yapmaya yöneltecek kadar güçlü zevk ve arzular yoktur asla ve bu yüzden de böyle zevk ve arzuları olanları anlamayıp, böyle kimselerin hepsini, tepeden bakmaya alışık oldukları yabanlar ve taşkınlar sınıfına sokuyorlar. Şimdi, genel olan bu duruma ek olarak, bir de ahlakın iyileştirilmesine doğru güçlü bir eylemin başladığını düşünelim yeter; ne ile karşılaşacağımız bellidir. Bugünlerde böyle bir akım başlamıştır bile; derli toplu eylemleri çoğaltıp aşırılıkları bezdirmek vadisinde çok şey yapılmıştır; yabancı diyarlarda ise öyle bir insanlık severlik ruhu esiyor ki bunun uygulamaya konması için bir insana, insan kardeşlerimizin ahlak ve akıl iyileştirilmesi alanından daha çok imrendirici ve çekici gelen bir alan bulunmaz. Zamanenin bu eğilimleri, halkı, genel davranış kuralları koymaya ve her bireyi geçerli ölçüye uydurmaya girişmeye en eski zamanlarda olduğundan daha çok yetenekli kılıyor. Açık ya da örtülü olabilen bu ölçü ise, hiçbir şeyi şiddetle istememekten oluşuyor. Bu ölçüye göre ideal özyapı, belirli hiçbir özyapıda olmamaktır; insan doğasının belirgince göze çarpan ve kişinin kendisine çizgice basmakalıp insanlıktan belirgin bir başkalık vermek anıklığında olan tarafını, tıpkı bir Çinli kadının ayağı gibi, cendereye koyup sakatlamaktır.

İstenmeye değer olan şeyi yarım kavrayan ideallerde neredeyse sürekli rastlanan bir durumda olmak üzere, işbu geçerlilik ölçüsü de dışarıda bıraktığı öbür yarımın sadece aşağı bir taklidi oluyor. Bu ölçünün vereceği sonuçlar, güçlü bir aklın yol gösterdiği büyük enerjiler ve bilinçli bir istemin dizginlerini elinde sıkıca tuttuğu kuvvetli duygular olacağına, zayıf duygular ve zayıf enerjiler olur; zayıf olunca da bunları, ne

istem ve ne akıl gücü olmaksızın, kurala görünüşte uygunluk halinde tutmak olanaklıdır. Bolca miktardaki enerjik insanlar daha şimdiden maziye karışıyor, iş alanı ayrı, halen bu memlekette enerji için açık bir kapı hemen hemen yoktur. Bunda harcanan enerji yine çok büyük sayılabilir. Bu kullanıştan artan azıcığı da herhangi bir meraka harcanır ki bu da yararlı, dahası hayır işleriyle ilgili bir merak olabilir ise de, sürekli herhangi bir tek şey ve genellikle, küçük çapta bir şeydir. Şimdi İngiltere'nin büyüklüğü hep kolektiftir: Bireyce küçük olan bizler herhangi bir şeye ancak bir araya gelme göreneğimiz sayesinde yetenekli görünüyoruzdur; bundan da törelci ve dinci insanlık severlerimiz hoşnut mu hoşnutturlar. Ama İngiltere'yi bugünkü İngiltere yapmış olanlar bundan başka türden adamlardı; onun batmasını önlemek için de gene başka soydan insanlara gereksinim duyulacaktır.

Göreneğin baskısı her yerde insanın ilerlemesinin karşısına dikilen bir engeldir; çünkü görenek olandan daha iyi olan, ve «zemine, zamana göre bazen özgürlük ruhu, bazen ilerleme ya da iyileştirme ruhu denen, bir şeye göz dikmek, o baskı eğilimi ile durup dinlenmeyen bir düşmanlık durumundadır. İyileştirme ruhu sürekli bir özgürlük ruhu olmaz, çünkü iyileşmeyi, istemeyen bir halka, zorla kabul ettirmek hedefini güdebilir özgürlük ruhu da, böyle girişimlere direndiği oranda, iyileştirme karşıtları ile yerel ve geçici biçimde anlaşabilir; ama iyileştirmenin tek şaşmaz ve sürekli kaynağı özgürlüktür, çünkü özgürlük yardımıyla, ne kadar birey varsa o oranda alabildiğine çok sayıda bağımsız iyileştirme merkezleri oluşur. Bununla birlikte, ilerlemeci ilke ister özgürlük sevgisi, ister ilerleme sevgisi olarak, her iki durumunda da, hiç olmazsa bu boyunduruktan kurtulmayı içerdiğinden, Göreneğin erkine düşmandır ve bu ikisi arasındaki savaşım insanlık tarihinin başlıca ilgi konusunu oluşturur. Aslını söylemek gerekirse, Göreneğin baskısı oralarda tam olduğundan, dünyanın büyük bö-

lümünün tarihi yoktur. Bütün Doğu'da durum böyledir. Orada Görenek, her şeyde, başvurulacak son yerdir; adalet ve hak göreneğe uyma anlamına gelir; erk ile sarhoş olmuş bir zorba olmadıkça hiç kimse göreneğin kanıtına karşı durmayı aklından geçirmez. Sonucunu da görüyoruz. Bu uluslarda bir zamanlar özgünlük var olmuş olmalıdır; onlar kalabalık nüfuslu, ilim irfanlı ve yaşam sanatlarının birçoğunda kısmetli olarak yerden bitivermemişlerdir; bütün bunları kendileri yapmışlardır ve o zaman dünyanın en büyük ve en güçlü uluslarıydılar. Şimdi nedirler? Kendi ataları debdebeli saraylara ve görkemli tapınaklara sahip iken, ecdadı ormanlarda dolaşmakta olan kabilelerin uyruğu veya bağımlısıdırlar. Ama onların atalarının üzerinde göreneğin etkisi mutlak değildi, sadece özgürlük ve ilerleme ile paylaştığı bir erki vardı. Görünüşe oranla, bir ulus belli bir süre için ileri bir ulus olabilir ve sonra durur: Ne zaman durur? Bireyselliğe sahip olmaktan çıktığında. Böylesi bir değişiklik eğer Avrupa uluslarının başına gelirse, bu bütünüyle aynı biçimde olmayacaktır: Bu ulusları zorbalığıyla tehdit eden görenek, duraklama değildir. O, ayrılaşmayı yasaklar ama değişikliği yansızlaştırmaz, elverir ki hepsi birden değişsinler. Atalarımızın değişmez elbiselerini bir kenara attık: Hâlâ her birey diğer kimselerin giyindiği gibi giyinmeye zorunludur, ama moda yılda bir iki kez değişebilir. Böylece biz, bir değişiklik olduğunda, bunun herhangi bir güzellik ya da elverişlilik düşüncesinden kaynaklanmasına değil de, salt değişiklik için değişiklik olmasına dikkat ediyoruz; çünkü aynı güzellik veya uyarlık düşüncesi herkese birden aynı zamanda gelemez; bir başka zamanda da yine öyle herkesçe aynı zamanda bir kenara atılamaz. Hem biz, değişebilir olduğumuz ölçüde ilerlemeciyizdir de: Mekanikte sürekli yeni buluşlar yapıyoruz ve yerlerine daha iyileri geçinceye kadar onları koruyoruz; her ne kadar ahlaktaki başlıca iyileştirme düşüncemiz başkalarını kendimiz kadar iyi olmaya kandırmaktan ya

da zorlamaktan oluşuyorsa da, siyasette, eğitimde, dahası ahlakta bile iyileştirme için can atıyoruz, karşı koyduğumuz şey ilerleme değil; tersine, dünyaya gelen insanların en ileri-leri olmakla övünüyoruz. Savaş açtığımız şey bireyselliktir: Eğer hepimizi birbirimizin tıpkısı haline getirebilsek bununla harikalar yarattık sanacağız; oysa unutuyoruz ki bir kimsenin bir diğerine benzememesi, genellikle bunlardan birinden birinin kendi örneğinde bir eksiklik ve öbürününkinde bir üstünlük var olduğuna ya da her ikisinin iyi yanları birbirine karıştırılırsa ortaya daha yeni bir şey çıkması olasılığı bulunduğuna onların dikkatini çeken ilk şeydir. Uyarıcı bir örneği de Çin'de görüyoruz –Çinliler çok yetenekli ve bazı bakımlardan, çok kuralcı bir ulustur, bunun nedeni onların çok eski bir dönemde özellikle iyi olan birtakım göreneklere sahip olmuş olmaları gibi bir mutluluktur ki bu da, en aydın Avrupalıların bile, bazı kayıtlarla, kendilerine bilge ve filozof unvanını vermesi gereken bazı insanların eseridir. Onlar, aynı zamanda, sahip oldukları en iyi kuralı topluluğun içinde her beyne, imkânlar elverdiğince, nakşetmek; şeref ve iktidar konumlarına bu kuralı en çok elde edenlerin gelmelerini sağlama konularında kullandıkları araçların mükemmelliği ile de dikkate değerdirler. Elbette ki bunu yapanlar insanal ilerleyiciliğin sırrını keşfetmişlerdir; öyle olunca da kendileri dünya devingenliğinin sürekli öncüleri olarak kalmalıydılar. Oysa tersine, Çinliler duraklamaya başlamış; binlerce yıl böyle yerlerinde saymışlardır; eğer günün birinde daha iyi bir duruma gelecekleri varsa bile, bu, yabancıların eli ile olsa gerektir. Şimdi İngiliz insanseverlerinin o harıl harıl başarmaya çalıştıkları şeyle –bütün bir ulusun hepsini birbirinin aynı yapmaya ve hepsinin, düşünce ve yapıp etmelerini aynı ölçüt ve kurallarla yönetmelerine– Çinliler her türlü beklentinin üzerine çıkarak başarılı olmuşlardır; meyveleri de meydandadır. Modern kamuoyu yönetimi, bir zamanlar Çin eğitim ve siyaset sistemlerinin örgüt-

lü olan biçiminin bir örgütsüzlüğünden oluşur; bireysellik ileride bu boyunduruğa karşı varlığını başarıyla korumasını bilemezse, Avrupa, geçmişteki soylu şeylerine ve söz götürmez Hıristiyanlığına rağmen, ikinci bir Çin olmaya doğru gidecektir.

Şimdiye kadar Avrupa'yı böyle bir yazgıdan korumuş olan şey nedir? Avrupa uluslar ailesini insanlığın, duraklayan bir parçası olmak yerine, kurtuluşa doğru giden bir parçası yapmış olan şey nedir? Bunu yapan şey, onlardaki herhangi bir üstün mükemmellik değildir (böyle bir mükemmellik, eğer var olsa, neden olarak değil sonuç olarak var olur), onların dikkate değer olan yanı özyapı ve kültür çeşitliliğidir. Avrupa'daki bireyler, sınıflar, uluslar, birbirlerine son derece benzemez olagelmişlerdir; onlar kendilerine, her biri değerli bir şeye ileten çeşit çeşit yollar açmışlardır; her ne kadar her dönemde ayrı ayrı yollardan gidenler birbirlerine karşı hoşgörüsüz olmuşlar ve biri, eğer bütün ötekiler de kendisinin yolundan yürümeye zorlanabilseler ne nefis bir şey olurdu diye düşünmüş ise de, bunların birbirlerinin gelişmelerini baltalama girişimleri nadiren sürekli bir başarılı sağlamıştır; zamanla, her biri, diğerlerinin önerdiği iyi şeyleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Avrupa, kanımca, ilerleyici ve çok cepheli gelişmesini tamamen yolların bu çokluğuna borçludur. Ama eskilere oranla Avrupa daha şimdiden bu yararı büyük ölçüde yitirmeye başlamıştır ve Çinlilerin o herkesi birbirinin aynı kılmak idealine doğru, kararlı adımlarla ilerliyor. M. de Tocqueville, son önemli eserinde, bugünkü Fransızların birbirlerine, dahası son kuşak Fransızların birbirlerine hatta son kuşak Fransızların birbirlerine benzeyişinden bile, ne kadar çok benzediklerine dikkati çekiyor. Aynı düşünce, daha büyük ölçüde, İngilizler hakkında da ileri sürülebilir. Eserinin daha önce alıntıladığımız bir parçasında, Wilhelm von Humboldt, insanları birbirine benzemez kılmak için mutlaka gerektiğinden dolayı, insanal geliş-

menin zorunlu koşulları olarak iki şeyi; yani, özgürlük ve durumların çeşitliğini gösteriyor. Bu iki koşuldan ikincisi bu ülkede her gün azalıyor. Çeşitli sınıfların ve bireylerin çevresini saran ve onların eylemlerini biçimlendiren durum ve koşullar birbirine giderek daha çok benziyor. Eskiden, çeşitli katman ve çevrelerin, çeşitli ticaret ve mesleklerin mensupları, başka başka dünyalar denebilecek olan ayrı âlemlerde yaşarlardı; şimdi, büyük ölçüde aynı âlemde yaşıyorlar. Eskisine oranla, deniliyor, aynı şeyleri görüp, aynı yerlere gidiyorlar, ümitleri, korkuları aynı şeylere yönelmiştir, sahip oldukları hak ve özgürlükler aynı, bunları ileri sürmek için ellerindeki araçlar da gene aynıdır. Geriye kalan durum başkalıkları yine büyük olmakla beraber, bugün artık ortadan kalkmış olanlara oranla, hiçtir. Tıpkılaştırma da hâlâ ilerliyor. Çağımızın bütün siyasi değişiklikleri, hepsi de aşağıda olanları yükseltmeye ya da yukarıda olanları aşağı indirmeye çalışır oldukları için, onu ilerletiyor. Eğitim insanları ortak etkiler altına aldığı ve onlara olayların ve duyguların genel yığını içine girme olanağını verdiği için, eğitimin her genişletilmesi onu ilerletiyor. Birbirinden uzak yerlerin ahalisini birbirleriyle ilişkiye geçirmek ve bir yer ile diğer yer arasında hızlı bir mekân değiştirme akını sürdürme yoluyla, ulaşım araçlarındaki her düzelme onu ilerletiyor. Ticaretin ve üretimin artışı onu ilerletiyor; çünkü kolaylıkların yararlarını daha genişleyerek çevreye yayıyor; çok istenir şeyleri, dahası en yükseklerini bile, genelin rekabetine açıyor; böylelikle de, yükselme arzusu artık belirli bir sınıfın özelliği olmaktan çıkıp bütün sınıfların özelliği oluyor, insanlar arasında genel bir benzerlik oluşturmakta bütün bunlardan bile daha güçlü olan bu etken, bu memlekette ve diğer özgür memleketlerde, kamuoyu erkinin Devlet içinde tam kurulmasıdır. Buralarda siperlenen kimselere eskiden kalabalığın düşüncesini umursamama olanağı veren çeşitli toplumsal yüksek konumlar azar azar tesviye edildikçe; halkın istemi bir sorunda

varlığını olumlu biçimde belli ettiğinde hâlâ onun istemine karşı durmak düşüncesi, siyasetle edimsel olarak uğraşanların zihinlerinde giderek silindikçe; düşüncede genelden ayrılmanın dayanabileceği hiçbir toplumsal destek kalmıyor; toplumda sayıca çok olanların *erkine* karşı duracak, *genelin* düşünce ve yönelimlerine uymayan düşünce ve eğilimleri korumasına almakla ilgilenecek dişe dokunur hiçbir güç, kalmıyor. Bütün bu nedenlerin birleşmesi bireyselliğe düşman öyle büyük bir etki yığını oluşturuyor ki, bunun karşısında bireyselliğin nasıl tutunabileceğini kestirmek zordur. Bireyselliğin değeri, halkın aklı işleyen bölümünü anlatılamadıkça, bireysellik, konumunu gittikçe artan bir güçlükle koruyacaktır. Bireyselliğin tutunabilmesi için halkın bu bölümüne, düşünceler arasında farklar bulunmasının, bunlar daha iyi için olmasa ve dahası bu farkların bir kısmı onların kendi düşüncelerine göre daha kötüye işaret de olsa, yine hayırlı olduğunu anlatmak gerekir. Eğer bireysellik istekleri bir dava olarak ortaya sürülecekse, bunun zamanı, hazır henüz insanları zorla birbirine benzetmenin tamamlanması için, daha çok şey isterken, şimdidir. Saldırıya karşı herhangi bir savunmanın başarılabilmesi ancak ilk aşamalarda olur. Bütün başka kimselerin hepsinin bize benzemeleri gerektiği savı, beslendiği şeyle büyür. Eğer insanlar buna zamanında direnmeyip de ta hayatın *hemen hemen* tekdüze bir tipe uygulanmasına kadar elleri böğürlerinde beklerlerse, bir zaman gelir ki, bu tipten ayrılmaların hepsi kâfirce, ahlaksızca, dahası canavarca ve doğaya karşı bir şey sayılır, insanoğulları bir süre çeşitlilik görmemeye alıştılar mı, çarçabuk, onu artık bir daha akıl bile edemez olurlar.

4

TOPLUMUN BİREY ÜZERİNDEKİ YETKİ SINIRLARI

Öyleyse, bireyin kendi üzerindeki egemenliğinin uygun sınırı neresidir? Toplumun yetkesi nerede başlar? İnsan yaşamının ne kadarlık bölümü bireye ne kadarı topluma ayrılmalıdır?

Eğer birey ile toplumdan her biri kendisini özellikle daha çok ilgilendiren bölüme sahip olursa, her biri kendine düşen uygun payı almış olur. Yaşamın bireyi başlıca ilgilendiren bölümü bireye ait olmalıdır, toplumu ilgilendiren bölümü de topluma.

Toplum gerçi bir sözleşme üzerine kurulmamıştır ve toplumsal ödevleri bunun hükümlerinden çıkarmak üzere bir sözleşme icat etmekle de her ne kadar hayırlı hiçbir amaç elde edilmiş olamaz ise de, toplumun korumasına kavuşan her birey bu yarar karşılığında bir şey borçludur ve toplum halinde yaşama olayı, her bireyin o toplumdaki diğer bireylere karşı; belirli bir eylem çizgisine uyarak yükümlü olmasını gerektirir. Bu eylem, öncelikle, bir diğerinin çıkarlarına, daha doğrusu ya belirtik yasa hükümleri ile ya da örtülü sözleşme ile birer hak sayılması gereken bazı çıkarlarına zarar vermemekten; ikincisi, toplum ya da üyelerini zarardan ve hırpalanmaktan korumak için seçilen çalışmalardan ve özverilerden her bireyin kendi payına (hakkaniyete uygun bir esasa göre belirlenecek payına) düşene katlanmasından oluşur. Bu koşulları tamamen yerine getirmekten kaçınmaya kalkışanlara toplum ne pahasına olursa olsun bunları zorla yaptırmakta haklıdır. Kaldı ki, toplumun bütün yapabileceği bu kadar da

değildir. Bir bireyin edimleri, başkalarının kurulu haklarından herhangi birini çiğnemeye varmaksızın da, o kişilere gene zarar verici olabilir ya da onların mutluluğunu gereğince gözetmeyebilir. Öyleyse zararı dokunan kimse, yasaca değilse bile, kamuoyunca gereğince cezalandırılabilir. Bir kimsenin eylemesinin herhangi bir bölümünün, başkalarının çıkarlarına zararı dokununca, toplumun buna karışma yetkisi vardır; o buna karışmakla genelin mutluluğu korunmuş olur mu olmaz mı sorunu ise tartışmaya açık hale gelir. Ama bir kimsenin eylediği kendinden başkasının çıkarına dokunmadığı ya da başkaları bunu istemeden dokunması gerekmediğinde (ilgili kimselerin hepsi yetişkin ve olağan bir bilinç düzeyine sahip olmaları bakımından), böyle bir sorunla ilgilenmeye asla gerek yoktur. Böylesi bütün durumlarda o eylemi yapmak ve sonuçlarına katlanmak konusunda, yasal ve toplumsal, tam özgürlük olmalıdır. Bu kuramın bencil bir kayıtsızlık kuramı olduğunu sanmak ve bunun, insanoğullarının, işin içine kendi çıkarları girmedikçe, hayatta birbirlerinin hareketlerine hiç karışmamaları gerektiğini ve bir diğerinin iyiliği ya da mutluluğu ile ilgilenmemeleri gerektiği savında bulunan bir kuram olduğunu sanmak, onu yanlış anlamak olur, Başkalarının iyiliğini korumak için, özverili çabanın, herhangi bir biçimde azalacağına, artmasına gerek vardır. Ama bu özverili iyilik, insanları kendi iyiliklerine inandırmak için, kamçı ile kırbacın gerek hakikisinden gerekse mecazisinden başka araçlar bulabilir: Herkesin kendisine ait olan erdemlerin değerini küçümsemekte en son gelecek biri varsa benim: Bunlar önemce toplumsal erdemlerden, sonra gelseler bile, hemen sonra gelirler. Bunların her ikisini de geliştirmek aynı derecede eğitimin işidir. Fakat eğitim bile zor ile olduğunca yetinme ve inandırmayla iş görür ve eğitim dönemi geçince, herkesin kendisine ait erdemleri ancak yetinme ve inandırmayla akıllara sokulmalıdır, insanlar iyiyi kötüden ayırt etmek için birbir-

lerine yardım etmekle ve iyiyi seçip kötüden kaçınmaya birbirlerini özendirmekle yükümlüdür. Birbirlerini sürekli yüksek huylarını gittikçe daha çok kullanmaya, duyguları ile amaçlarını, akılsızca ve aşağılatıcı konular yerine, bunların akılcı ve yükseltici olanlarına gittikçe daha fazla yöneltmeye özendirmelidir. Ama ne bir kişinin ve ne de herhangi bir sayıdaki kişilerin, olgunluk çağında bulunan bir başka insana, hayatını –iyiliği kötülüğü kendine ait olmak üzere– beğendiği gibi düzenlemeyeceğini söyleme yetkisi yoktur. Bizzat kendi mutluluğuyla en çok ilgili olan, o kimsenin kendisidir; güçlü kişisel sevgi durumları dışta, başka herhangi bir kimsenin onun mutluluğuna duyabileceği ilgi, onu bundaki kendi ilgisi ile ölçüştürüldüğünde, hiç düzeyinde kalır; toplumun bir birey olarak ona duyduğu ilgi (onun başkalarına karşı olan devinim durumu ayrı) bölümseldir ve tamamen dolaylıdır. Oysa bizzat kendi duygularını, kendi durum ve koşullarını bilme konusunda en rastgele adam ya da kadın, başka herhangi bir kimsenin bu bölümde sahip olabileceği imkânları ölçüye gelmeyecek düzeyde aşan imkânlara sahiptir. Bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren konularda, toplumun, o kimsenin düşünüşünü ve isteklerini geçersizleştirmek üzere işe karışmasının, genel varsayımlara dayanması gerekir, bunlar ise tamamen yanlış olabilir; hem doğru olsalar bile, bunların tekil durumlara, bu durumların sadece dış yüzünü görüp içyüzünü hiç bilmeyen kimselerce, yanlış uygulanmaları da uygulanmamaları kadar olasıdır. Buna dayanarak, bireyselliğin uygun edim alanı, insan işlerinin işte bu bölümüdür, insanların birbirlerine karşı olan tavırlarında, herkesin gelecekte ne ile karşılaşacağını bilmesi için, genel kurallara çoğunlukça uyulması zorunludur; ama her bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren işlere gelince, bunlarda bireyin kendi göbeğini kendisinin kesmeye hakkı vardır. Bireyin bir şeyi akla vurmasına yardım olsun diye ona salt öneri niteliğinde bazı düşünceler söylenebilir;

ama son kararı verecek olan gene kendisidir. Onun bu öğüt ve uyarmalara rağmen işlemesi olasılığı bulunan bütün hatalar, başkalarının, kendi kafalarınca onun iyiliğine olduğuna karar verdikleri şeye onu zorlamalarına izin vermekten gelecek kötülüğün yanında çok hafif kalır.

Başkaları bir kimseyi ele alırken, ona ne gözle ve hangi duygularla bakacaklarsa, bunda o kimsenin kendine ait erdem ve kusurların hiçbir yönden etkisi olmamalıdır demek istemiyorum. Bu ne olasıdır, ne de istenesi. Eğer o kimsenin kendi iyiliğini gerektirir, huyların herhangi birinde seçkinlik varsa, kendisi, bir hayranlık konusu olur. İnsan doğasının ideal olgunluğuna o kadar daha yaklaşmış olur. Ama bir de onun bu huylarda fena halde eksikliklerinin var olduğunu düşünelim, o zaman hayranlığın tersi bir duygu oluşur. Aymazlığın ve (deyim kusursuz olmamakla beraber) zevk aşağılığı ya da bozukluğu denilebilecek olan şeyin bir düzeyi vardır ki, bunu ortaya koyan kimseye kötülük etmeyi haklı göstermez ise de, o kimseyi zorunlu olarak ve gereğince hoşlanılmamaya ve aşırılıklarda, dahası horgörülmekle karşılaştırır. Bir kimsenin kendi üzerine bu duyguları çağırmadan bunlara karşıt özgülüklere, gereğince güçlü biçimde, sahip olabilmesi imkânsızdır. Kimseye zarar vermemekle beraber, bir kimse öyle davranabilir ki, bizi, kendisini bir aymaz ya da aşağılık bir insan olarak düşünmeye ya da kendisine karşı böyle bir his beslemeye zorunlu bırakır. Bu düşünme ve duygu kendisinin sakınmayı seçebileceği bir olay olduğuna göre de, buna karşı kendisini önceden uyarmak, ona, kendisini yüze bıraktığı diğer herhangi sevimsiz sonu duyurmak kadar, bir hizmette bulunmak olur. Eğer bu iyi aracılık bugünkü alışılmış nezaket anlayışlarının uygun bulunduğundan çok daha fazla bir serbestlikle yapılabilse ve bir kimse, nezaketsiz ya da haddini bilmez görülmeden, bir diğerine onun hatalı yolda olduğunu açıkça söyleyebilse, gerçekten iyi olurdu. Böylece bizim, çeşitli yollarla bir kimse hakkın-

daki iyi olmayan düşüncemize uygun gelen biçimde davranmaya da, onun bireyselliğine baskı yapmak için değil, ama kendi bireyselliğimizi kullanma konusunda, hakkımız vardır. Sözgelişi, onun dostluğunu aramak zorunda değiliz. Bundan geri durmak (bu kaçınmaya bir gösteri havası vermeme koşuluyla) hakkımızdır, çünkü bize en akıllıca gelen arkadaşlık çevresini seçmeye hakkımız vardır. Onun durumu ve konuşmasının arkadaşlık ettiği kimselere zararlı bir etkisinin dokunmasının olası bulunduğuna inanırsak, başkalarını ona karşı dikkatli olmaya davet etmek hakkımızdır, görevimiz de olabilir. Onun iyileşmesine yönelik olanları hariç, yapıp yapmaması bizim elimizde olan iyiliğine aracılıkta başkalarını ona tercih edebiliriz. Böylesi çeşitli yollarla bir insan doğrudan doğruya yalnızca kendini ilgilendiren konulardan dolayı başkalarının elinden pek ağır cezalar çekebilir; ama o bu cezaları, bunlara özellikle ve ceza olsun diye çarptırıldığı için değil de, sadece, kusurlarının olağan ve kendiliğinden beliren sonuçları olduklarından dolayı çeker. Kabalık, dikkatsizlik ve kendini beğenmişlik eden –ılımlılık sınırları içinde kalamayan– zararlı dadanmalardan kendini alamayan– duygulu ve düşünceli insanların zararına olarak hayvanca zevkler peşinde koşan bir kimse, başkalarının katında aşağılanmayı ve onların iyi duygularından daha *az* nasiplenmeyi beklemelidir; onun bundan yakınmaya hiç hakkı yoktur, meğerki toplumsal ilişkilerinde özel bir mükemmellik ile onların sevgilerini hak etmiş olsun ve böylece onların hayırlı yardımlarına layık olduğunu kanıtlasın; o kimsenin kendine karşı olan kusurları buna zarar vermez.

Söylediğim şudur ki, başkalarının bir kimse hakkındaki uygunsuz düşüncesinden tamamen ayrılması mümkün olmayan bu gibi soğuk davranışlara, bir insan sürekli, ancak kendi yapıp etme ya da özyapısının yalnızca kendi çıkarını ilgilendiren ve başkalarının kendisi ile olan ilişkilerindeki çıkarlarına dokunmayan bölümü için bağlı tutulmalıdır. Başkalarına zarar ve-

rici edimler ise tamamen başka türlü bir davranışı gerektirir. Başkalarının haklarına saldırı; bir kimsenin kendi haklarının haklı göstermediği şekilde başkalarını bir kayba ya da zarara uğratması; onlarla olan ilişkilerinde yalana dolana başvurması; üstünlüklerin onlar üzerinde dürüst ve cömertçe olmayan şekilde kullanılması; dahası onları zarardan korumaktan bencil bir kaçınma; bunlar karşı çıkılmaya ve tehlikeli durumlarda, ahlaki eğitim ve cezaya elverişli konulardır. Yalnızca edimler değil, sonu bunlara varan yönelmeler de, tam anlamıyla ahlaksızcadır ve onaylanamaz şeylerdir, dahası bu onaylamayış nefrete kadar varabilir. Acımasızlık eğilimi, kötücüllük ve kötü huyluluk; ihtirasların o en antisosyali ve iğrenç olanı, çekememezlik; ikiyüzlülük ve içtenliksizlik; yeterli neden yokken hemen parlayıp öfkeleniverme ve kışkırtma sonucu uygun olmayan bir gazaba kapılma, başkalarını egemenliği altına almayı sevme; birinin nimetlerden kendi payına düşenden fazlasını kapmak istemesi (Yunanca tabiri ile; başkalarını aşağılamaktan haz duyan kibirlilik; kendini ve kendisinin ilgili olduğu şeyleri başka her şeyden daha önemli sayan ve kuşkulu olan bütün sorunlarda sürekli kendine yontarak karar veren bencillik... bunlar birer etik eksiklik olup kötü, iğrenç birer ahlaki özyapı taşırlar: bunlar, önceden anılmış olup sonuncunda ahlaksızlık olmayan ve hangi düzeye vardırırsa vardırılsın, kötülük oluşturmayan ve her bireyin kendine ait bulunan kusurlara benzemezler. Bunlar az ya da çok bir aymazlığa ya da kişisel ağırbaşlılık ve onur yoksunluğuna tanıklık edebilirler; ama ancak başkalarına karşı bir görev ihlali niteliğini aldıkları zaman bir etik onaysızlık konusu olurlar, çünkü birey başkalarının hatırına kendine dikkat etmekle yükümlüdür. Kendimize karşı görevlerimiz denen şeyler, durum ve koşullar bunları aynı zamanda başkalarına karşı da birer görevimiz durumuna getirmedikçe, toplumsal bakımdan zorunlu değillerdir. Bir kimsenin kendisine karşı olan görevi deyimi, sağgörüden fazla bir şey açıkladığında, kişinin ken-

dine saygısı ya da kendini geliştirmesi demektir; hiç kimse bunların hiçbiri için türdeşlerine hesap vermekle yükümlü değildir, çünkü bunların hiçbiri için onun başkalarına hesap vermeye zorunlu tutulması insanlığın iyiliğine değildir.

Sağgörüsüz ya da kişisel ağırbaşlılıktaki kusurundan dolayı bir kimsenin gereğince karşı karşıya kalabileceği saygınlık yitimiyle başkalarının haklarına saldırıdan dolayı hak ettiği lanet arasındaki fark sadece sözden oluşan bir fark değildir. Sözügeçen kişiye karşı hem duygularımız hem davranışlarımızda büyük bir fark oluşur, aynı kimse ister bizim kendisini denetlemeye hakkımız olduğu düşüncesinde olduğumuz şeylerde bizim hoşumuza gitmesin, isterse denetlemeye hakkımız olmadığını bildiğimiz şeylerde. Eğer hoşumuza gitmiyorsa, bunu açıklayabiliriz ve hoşumuza gitmeyen bir şeyden olduğunca, hoşumuza gitmeyen bir kimseden de uzak durabiliriz; ama böyledir diye kendimizi ona hayatını zehir etmekle görevlendirmiş de saymamalıyız. Düşünmeliyiz ki, o, hatasının bütün cezasını zaten çekiyor ya da çekecektir de; o, yaşamını kötü kullanarak boşa harcıyorsa, biz de o yaşamı daha boşuna harcama sevdasına düşmemeliyiz; onu cezalandırmak isteyeceğimize, daha çok, yapıp etmelerinin onun başına getireceği kötülüklerden nasıl sakınıp kurtulabileceğini göstererek, çektiği cezayı azaltmaya çalışalım. O bizim için bir acıma konusu ya da bir hoşlanmama konusu olabilir, ama bir öfke ya da kin konusu değil; biz ona toplum düşmanıymış gibi davranmayacağız. Eğer onunla ilgilenerek iyicil bir karışmada bulunmuyorsak, kendimizi etmekte haklı göreceğimiz en kötü şey onu sonunda kendi haline bırakmak olacaktır. Ama o, insan kardeşlerini, tek tek ya da toplu halde, korumak için zorunlu olan kuralları çiğnemişse durum çok daha başkadır. Öyleyse onun yaptıklarının kötü sonuçları kendi kendisine değil, başkalarınadır ve toplum, bütün kendi üyelerinin koruyucusu olma özelliğiyle, ona misillemede bulunup; açıkça cezalandır-

mak için ceza vermeli, bunun yeterince şiddetli olmasına özenmelidir. Bu durumların birinde, söz konusu olan kimse, mahkememiz huzurunda bir suçludur ve biz onu yalnızca yargılamaya değil, vardığımız yargıyı da, öyle ya da böyle, yerine getirmekle görevliyiz; diğer durumdaysa, aynı kimseye herhangi bir acı vermek bizim işimiz değildir; ancak eklemeliyim ki, ona kendi işlerinde tanıdığımız serbestlikten, biz de kendi işlerimizi düzenlemede yararlanırken, ona geçici olarak verebileceğimiz acı bundan ayrıdır.

Bir kimsenin yaşamının yalnızca kendisini ilgilendiren bölümü ile başkalarına bağlanan bölümü arasında burada imlenen ayrımı pek çokları kabul etmeyeceklerdir. Bir toplum üyesinin hareketinin herhangi bir bölümü diğer üyeler için nasıl önemsiz bir sorun olabilir? diye sorulabilir. Hiç kimse ayrılanmış bir yaradılmış değildir; zararı hiç değilse yakın akrabalarına ve çoğu kez onların çok daha ötesine de bulaşmaksızın bir kimsenin kendine ağırbaşlı ve sürekli bir biçimde zararlı herhangi bir şey yapması olanaksızdır. Eğer malına zarar verirse, bu maldan doğrudan doğruya ya da dolayısıyla yararlanan kimselere zarar verir ve hemen sürekli, toplumun genel kaynaklarını az çok azaltır. Eğer kendi bedensel ya da düşünsel yetilerini bozarsa, yalnızca kendi sevinçlerinin herhangi bir bölümü için onun eline bakan herkesin başına kötülük getirmez, bununla birlikte, kendisini genellikle türdeşlerine borçlu olduğu hizmetleri veremeyecek duruma getirir; olasılık onların sevgi ve kayralarına da yük olur ve eğer bu tarzda hareket etmek sık sık gerçekleşseydi, işlenen suçlar içinde genel mutluluk toplamını bundan daha çok azaltanı hemen hemen olmazdı. Sonuç olarak, denebilir ki, bir kimse, kötülükleri ve aymazlıklarıyla ile başkalarına doğrudan doğruya bir zarar vermese de, onlara kötü örnek olur ki, yine zarar vericidir; onun hareketini görmek ya da öğrenmekle ahlaklarının bozulması veya yanlış yola sapmaları olasılığı bulunanlarına hatı-

rına da aynı kimsenin kendisini denetlemeye zorunlu tutulması gerekir.

Ve (gene denecektir ki) eğer kötü hareketin sonunun o kötü halli ya da düşüncesiz kimseye özgü kalması mümkün olsaydı bile, toplum; buna yeterli olmadıkları apaçık olan böyle kimseleri kendi kendilerini yönetmede serbest bırakmalı mıdır? Çocuklar ile yetişkin olmayan kimseleri kendilerine karşı koruma gereği belli olunca, toplum, aynı bakımdan kendi kendilerini yönetecek gücü olmayan erginlik çağındaki kimselere de aynı korumayı sağlamakla yükümlü olmaz mı? Kumarbazlık, sarhoşluk, iffetsizlik, tembellik ve pislik yasa tarafından yasaklanmış birçok edim kadar ya da bu edimlerin çoğu kadar mutluluğa zararlı ve insanların daha iyi bir duruma gelmesine büyük birer engel olduklarına göre, (şu da sorulabilir ki) yasa neden, uygulanabilir ve toplumsal bakımdan da uygun bulundukça, bunları da yasaklamaya kalkışmasın? Yasanın kaçınılmaz yetersizliklerini doldurmak için de, kamuoyu hiç değilse bu kötülüklere karşı güçlü bir denetim kurmamalı ve bu kötülükleri yaptıkları bilinenlere sert toplumsal cezalar koymamalı mı? Burada (denebilir ki) bireyselliği amacı içine alma ya da yaşayışta yeni ve özgün denemeleri önleme sorunu söz konusu değildir asla. Önlenmeye çalışılan şeyler ancak, dünyanın kuruluşundan bugüne dek denenip de mahkûm edilmiş olan ve denemenin hiç kimsenin bireyselliğine yararlı ya da uygun olmadığını göstermiş olduğu şeylerdir. Belli bir zaman ve deneme düzeyi olmalı ki artık ondan sonra etik ya da sağgörüyle ilgili bir hakikat yerleşmiş sayılsın ve istenen şey, sadece, kuşakların art arda, kendilerinden öncekilerin düşüp öldükleri uçuruma düşmelerini önlemektir.

Tam olarak kabul ederim ki, bir kimsenin kendine verdiği zarar ciddi ciddi, onların hem duygudaşlıkları hem çıkarları yolundan, o kimseyle aralarında yakınlık bulunanları ve daha az bir düzeyde olmak üzere de, bütün toplumu etkiler. Bu türden bir

edimle, bir kimse başka herhangi bir kimseye ya da kimselere karşı ayrı ve belirlenmesi olası bir ödevi yapmama yoluna gitti mi, bu durum artık her bireyin kendine ait olan işlerinden çıkar ve sözcüğün eksiksiz anlamıyla etik onaysızlığa bağlı olabilir. Sorun eğer, bir kimse ılımsızlık ya da savurganlık yüzünden borçlarını ödeyemez duruma gelir ya da bir ailenin manevi sorumluluğunu yüklenip de aynı nedenlerden dolayı onları geçindiremez veya eğitim öğrenimlerine yetişemez duruma düşerse, eleştirilmeyi hak eder ve gereğince cezalandırılabilir de; ama bu onun ailesine ya da alacaklılarına karşı görevini yapmadığı içindir, savurganlığı için değil. Eğer onlara ayrılması gereken kaynaklar, en sağgörülü bir yatırım için onlardan başka yana kaydırılmış olsaydı, etik suç gene aynı etik suç olurdu. George Barnwell metresine para bulmak için amcasını öldürmüştür; ama bunu kendine bir iş kurmak için yapmış olsaydı, gene asılırdı. Yine bunun gibi, sık sık rastlanan bir durum olarak, kötü alışkanlıklara dadanmak yüzünden ailesine acı çektiren bir adam, nezaketsizliğinden ya da nankörlüğünden dolayı eleştirilmeyi hak eder; ancak o sonuçta kötü olmayan alışkanlıklarından dolayı da –bunlar eğer onun birlikte ömür sürdüğü ya da kişisel bağlardan dolayı huzurlarını ondan bekleyen kimselere acı verici ise– gene eleştirilebilir. Her kim, daha kaçınılmaz bir ödev gereğince zorunlu olmadan ya da görmezden gelinebilecek bir benciliğin haklı göstermediği şekilde, başkalarının çıkar ve duygularına genel olarak gereken saygıda kusur ederse, bu kusurundan dolayı ahlaken iyi karşılanmaz, ama ne o kusurun nedeni yüzünden, ne de yalnızca kendi kendisine ait olup da onu o kusura uzaktan uzağa yönlendirmiş olabilen hataları yüzünden böyle bir sona uğramaz. Gene bunun gibi, bir kimse, o yalnızca kendine ait olan ediminden dolayı, kendisine düşen belli bir toplum görevini yapamaz olursa, toplumsal bir suç işlemiş olur. Hiç kimsenin sadece sarhoşluktan dolayı cezalandırılması gerekmez; ama bir asker ya da polis memuru

görev sırasında sarhoş olduğu için, cezalandırılmalıdır. Özetle, her ne zaman ya bir bireye ya topluma belli bir zarar gelirse ya da belli bir zarar gelme tehlikesi olursa, bu durum özgürlük alanından çıkıp, etik ve yasanın alanına girer.

Ama bir kimsenin, ne topluma karşı belirli herhangi bir görevi yapmayan ve ne de kendisinden başka belirli hiçbir bireye gözle görünür zararı dokunan bir edimiyle topluma, yalnızca gelgeç ya da başka bir deyimle, dolaylı bir zarar vermesine gelince, bunun sakıncası, toplumun, insan özgürlüğünün daha büyük iyiliği hürmetine, katlanabileceği bir sakıncadır. Erginler eğer kendilerine gereğince dikkat etmediklerinden dolayı bir cezaya çarptırılacaklarsa bu cezanın onlara, toplumsal bir zararı önlemek bahanesiyle verilmesindense, doğrudan doğruya kendi kendilerinin iyiliği için verilmesini seçiyorum; bu cezaya, bireylerin topluma karşı sorumlu oldukları yararı verme yeteneklerini kendi edimleriyle eksiltmelerine engel olmak gibi toplumsal bir kulp takmak imkânsızdır, çünkü toplumun aslında bireyden zorla almaya hak iddia edemediği yararlardır söz konusu olan. Buna karşılık sorunu, sözde, toplumun, zayıf bireylerini kendi olağan sağduyulu eyleme ölçünleştirmesine göre yetiştirmek için, ta onlar akla uymaz bir şey yapıncaya dek beklemekten ve sonra bundan dolayı onları, elinde yasaca ya da ahlakça cezalandırmaktan başka hiçbir çaresi yokmuş gibi tartışmayı da kabul edemem. Toplumun, insanlar üzerinde yaşamlarının bütün ilk yılları boyunca kesin bir erki olmuştur; onların geçirdikleri bütün bir çocukluk ve erginlik öncesi dönemi vardır ki toplum bu süreçte hep, onları acaba hayatta sağduyulu devinmeye yetenekli kılabilir miyim diye uğraşmıştır. Şimdiki kuşak gelecek kuşağın hem yetişmesine hocalık eder, hem de onun bütün durum ve koşullarının egemenidir; gerçi onları kusursuzca bilge ve iyi kılamaz, çünkü kendisinin iyilikte ve bilgelikte acınacak kadar eksiği vardır; gerçekten, onun en iyi çabalarının, bireyler üzerindeki

etkilerine bakılınca, her zaman en başarılı sonuçları verdiği de söylenemez; ama o pekâlâ şimdi yetişmekte olan kuşağı, bir bütün olarak, kendisi kadar iyi ve kendisinden de biraz daha iyi yapabilir. Toplum eğer, üyelerinin önemli bir bölümünün, her işte o işin uzak etkenlerini de göz önünde bulundurup davranamayacak kadar güçsüz, saf çocuklar gibi büyümelerine izin verecek olursa bunun sonuçlarından da yine toplum sorumludur. Yalnızca bütün eğitim yetkileri ile değil, aynı zamanda, tartışılmaz kabul edilen bir düşüncenin yetkesinin kendiliğinden usa vurmaya en az yeteneği olanların kafaları üzerinde sürekli yerine getirdiği erkiyle de hazır bulunan ve kendilerini tanıyanların hoşlanmayış ya da horgörmeleriyle karşılaşanların üzerlerine çökmesini önlemesi mümkün olmayan doğal cezalardan da yardım gören toplum, artık bütün bunlardan ayrıca, bir de bireylerin, adalet ve siyaset ilkelerince, kararın onun sonuna katlanacak olanlara ait olması gereken kişisel işleri hakkında da emirler çıkarmak ve bunlara zorla boyun eğdirme yetkisine gereksinimi olduğunu söylemesin, insanın edimlerini etkilemenin iyi araçlarını, pek kötü araçlara başvurmaktan daha fazla saygınlıktan düşürüp, üzmeye yarayan bir şey de yoktur. Eğer zorla sağgörü ya da ılımlılığa yöneltilmeye kalkışılan kimseler arasında, sağlam ve bağımsız mayaların yoğrulduğu hamurdan yapılmış kimseler varsa, bunlar boyunduruğa karşı kesinlikle başkaldıracaklardır. Böyle bir kimse, başkalarının onu kendi işlerinde denetlemeye –başkalarını ilgilendiren işlerde onu başkalarına zarar vermekten alıkoyma konusunda sahip oldukları hak şeklinde– bir hakları bulunduğuna asla razı olmayacaktır; böyle gasp edilmiş bir yetkenin sözünü dinlememek ve onun buyurduğu şeyin gösteriyle tam tersini yapmak, kolaylıkla, bir yiğitlik ve cesaret imi sayılır olur; tıpkı, II. Charles zamanında, Püritenlerin tutucu etik hoşgörüsüzlüğünden sonra çıkan kabalık modasında olduğu gibi. Kötülerin ya da kendini özvarlık arzularına

kaptırmış kimselerin toplumu başkalarının göz önüne koyduğu kötü örneklerden koruma gereği hakkında söylenenler konusunda; kötü örneğin, özellikle kötülük yapanın ceza görmeksizin başkalarına kötülük etmesi örneğinin, zararlı bir etkisi olabileceği doğrudur. Ama bizim şimdi söz ettiğimiz şey, başkalarına hiç zararı olmadan bizzat öznenin kendisine büyük zarar verdiği varsayılan edimidir ve ben buna inananların, bu kötü örneğin, bütünü bakımından, zararlı olmaktan çok, yararlı olması gerektiğinden başka türlüsünü nasıl düşünebileceklerini anlamıyorum; çünkü kötü örnek yalnızca kötü edimi değil, onun acı verici ya da rezil edici sonuçlarını da göz önüne serer ki bu sonuçların, eğer edim haklı olarak eleştiriliyor ise, bütün durumlarda ya da durumların en çoğunda, o edimin yanı sıra, varlığını da varsaymak gerekir.

Ama kişini yapıp eyleme tarzının ancak kendine ait olan kısmına toplumun karışmasının karşısında olan bütün kanıtların en güçlüsü, toplum karıştığında, büyük bir olasılıkla, yanlış biçimde ve yerinde olmayarak karışması durumudur, toplumsal ahlak ve başkalarına karşı görev sorunlarında, toplumun –yani, egemen bir çoğunluğun– düşüncesi, çoğu kez yanlış da olsa, çoğunda yine doğru olması olasıdır; çünkü onlar böyle sorunlarda sadece kendi çıkarları hakkında; herhangi bir davranış tarzının, eğilim haline gelmesine izin verildiğinde, kendilerine nasıl bir etkisinin dokunabileceği hakkında yargıda bulunmakla görevlidirler. Ama bireyin kendine ait olan davranış sorunlarında böyle bir çoğunluk eliyle azınlığa dayatılan düşüncenin doğru olması kadar, yanlış olması da olasıdır; böylesi durumlarda çünkü kamuoyu demek, en iyi olasılıkla, bazı kimselerin «başkaları için iyi ya da kötü olan şey» hakkındaki düşüncesi demektir; oysa pek çok kez bu bile demek değildir; bu konuda halk büyük bir ilgisizlikle davranır, davranışlarını ayıpladıklarının zevkini ya da bir şeyin onlar için uygun olup olmadığını hiç dikkate almaz, yalnızca kendi

seçimlerini dikkate alır. Hoşlanmadıkları herhangi bir edimi kendilerine bir zarar gibi gören ve ona kendi duygularına bir saygısızlık diye kızan birçokları vardır; sözgelimi, tutucu bir dindarın, başkalarının dinsel duygularına saygısızlık etmekle suçlandığında: «Asıl onlar o iğrenç ibadet ve inanlarında üsteleyerek benim dinsel duygularıma saygısızlık ediyorlar» diye karşılık vermiş olduğu bilinir. Ama bir kimsenin kendi düşüncesi hakkındaki duygusu ile onun bu düşünceyi taşımasına kızan bir başkasının duygusu arasında eşdeğerlik yoktur; nasıl ki bir hırsızın bir para kesesini aşırmak isteği ile, kesenin sahibinin onun elinde bulundurmak isteği arasında da eşdeğerlik yoksa. Bir kimsenin zevk çeşnisi de, kendi düşüncesi ve kesesi kadar kendi özel işidir. Kesin olmayan bütün sorunlarda, bireylerin seçme ve özgürlüğünü rahat bırakan ve onlardan sadece evrensel denemenin mahkûm etmiş bulunduğu edim tarzlarından kaçınmalarını isteyen ideal bir halk düşlemek herkes için kolaydır. Ama kendi müdahalesine böyle bir sınır koymuş bir halk nerede görülmüştür? Ya da evrensel denemeyi halkın umursadığı var mıdır hiç? Kişisel edime karışmalarında, onun, kendisinden başka türlü davranmanın ya da duymanın büyük suç olmasından başka bir şey düşündüğüne az rastlanır ve bu akıl ölçüsü, iyice gizlenemeyen başka bir kılık altında bütün törelciler ile kuramcı yazarların onda dokuzu tarafından insanlığa, dinin ve felsefenin emri budur diye sunuluyor. Bunlar eleştirirken neden göstermiyorlar; var olan şeyler doğrudur, çünkü doğrudur diyorlar ve bizim o şeylerin doğru olduklarını hissettiğimiz için doğru olduklarını söylüyorlar. Zavallı halk kendisine verilen bu buyruğu uygulatmaktan ve iyi ile kötü hakkındaki kendi kişisel duygularını, hele bunlarda epeyce de anlaşmış iseler, bütün herkes için zorunlu kılmaktan başka ne yapabilirler?

Burada imlenen kötülük yalnızca kuramda var olan bir kötülük değildir; olasılık benden, bu zamanda bu ülke halkının

bizzat kendi eğilimlerine, ilgisiz bir biçimde, ahlak kuralları niteliğini verdikleri olayları birer birer yorumlamam beklenir. Ben şimdiki ahlak duygusunun sapmaları hakkında bir deneme yazmıyorum ki. Bu, öyle söz arasında açıklayıverilemeyecek ve tartışılamayacak kadar ağır bir konudur. Böyle olmakla beraber, benim soyut kötülüklere karşı setler kurmakla uğraşmadığımı ve savunduğum ilkenin ciddi ve kılgısal önemi olduğunu göstermek için, örnekler de gerekli. Törel zabıta denebilecek olan şeyin sınırlarını, ta bireyin en tartışma götürmez biçimde yasal olan özgürlüğüne saldırıncaya kadar, ölü yıkamanın, bütün insani eğilimlerinin en evrensellerinden biri olduğunu, tümen tümen örnekle kanıtlamak güç değildir.

İlk örnek olmak üzere, insanların dince yaptıkları ve özellikle dince kaçındıkları, şeyleri, salt dinsel düşünceleri kendilerininkinden ayrı olan kimselerin aynen yapmadıklarından ya da bunlardan kaçınmadıklarından dolayı ve bu kadarcık bir nedenle, besledikleri antipatileri bir düşününüz. Çok basit bir örnek olmak üzere, Hıristiyanların inan ve işlerinde, onların domuz eti yiyor olmalarından daha fazla Müslümanların nefretine zehir katan hiçbir şey olmadığını analım.

Avrupalılar ile Hıristiyanların, karın doyurmanın bu özel biçimine Müslümanların yapmacık olmayan bir nefretle bakışlarından daha içten bir nefretle baktıkları az şey vardır. Bu, ilk başta onların dinlerine aykırı bir suçtur; ama bu durum hiçbir yönden onların tiksintilerinin ne düzeyini, ne de türünü açıklayabilir; çünkü onların dinince şarap da haram olup onu içmek bütün Müslümanlarca günah sayılır, ama iğrenç bulunmaz. Onların «murdar hayvan» etinden iğrenmeleri, özellikle, pislik kavramına karşı içgüdüsel bir sevimsizliğe benzeyen o özel niteliktedir ki, duygularına bir kez tamamen sindi mi, kişisel alışkanlıkları bakımından titizcesine temizlikle hiçbir ilgileri olmayan kimselerde bile sürekli kışkırtır görünür; Hintlilerde o kadar yoğun olan dinsel katışıksız olmama duygusu bunun

dikkate değer bir örneğidir, buna göre, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ulusa, bu çoğunluğun, ülke sınırları içinde domuz eti yenmesine izin vermemekte direngen olduklarını varsayalım. Bu, Müslüman ülkelerinde hiç de yeni bir şey olmaz. Bu, kamuoyunun ahlaki yetkesinin yasal bir kullanılması mı olur? Ve olmazsa, neden olmasın? Domuz eti yeme göreneği böyle bir halk için hakikaten isyan ettirici bir şeydir. Onlar aynı zamanda bunun Allahın tiksindirici bulup yasakladığı bir şey olduğuna da içtenlikle razıdırlar. Ayrıca bu yasağın bir dinsel haksızlık diye yerilmesi de olanaksızdır. Başlangıcı dinsel nitelik taşıyabilir, ama din adına zulmedemez; çünkü kimsenin dini domuz eti yemeyi zorunlu kılmamıştır. Bu yasağı mahkûm etmek için savunması mümkün olan tek dayanak, bireylerin zevkleri ile kendilerine ait olan işlerine karışmanın asla toplumun işi olmadığıdır.

Bize doğru biraz daha yakınlara gelelim: İspanyolların çoğunluğu, Allaha Romen Kilisesi'ninkinden başka herhangi bir tarzda tapınmayı, Yüce Tanrıya karşı en büyük günah ve küfür sayar ve İspanya topraklarında başka hiçbir açık ibadet yasal değildir. Bütün Güney Avrupa halkı evli bir keşişe yalnızca dine aykırı davranmış değil, aynı zamanda iffetsiz, utanmaz, kaba ve iğrenç bir adam gözüyle bakar. Bu tamamen içten olan duygular ve bunları Katolik olmayan insanlara zorla kabul ettirme girişimi hakkında Protestanlar ne düşünürler? Hem, eğer insanlar başkalarının çıkarlarına yakınlaşmayan işlerde birbirlerinin özgürlüklerine karışmakta haklı iseler, bu durumları hangi ilkeye göre uygun biçimde yansızlaştırmaları mümkün olur? Ya da Allah veya ademoğlu katında bir rezalet saydıkları şeyleri ortadan kaldırmak istemelerinden dolayı insanlara kim kabahat bulabilir? Kişisel bir ahlaksızlık sayılan herhangi bir şeyi yasaklama konusunda, bunun, bu görenekleri onlara birer dinsizlik olarak bakanların gözlerinin önünden kaldırmak için yapıldığından daha güçlü bir kanıt gösterile-

mez; din adına işkence edenlerin mantığını kabul etmeye razı olarak, «biz başkalarına işkence edebiliriz, çünkü hak yolundayız, onlar bize zulmetmemelidirler, çünkü batıl yoldadırlar» demedikçe, bize uygulanmasına kaba bir haksızlık diye kızacağımız bir ilkeyi benimsemekten uzak durmalıyız.

Yukarıda verdiğim örneklere, gerçi mantıksız haliyle, bizim aramızda imkânsız olan olaylardan alınmışlardır diyerek karşı çıkılabilir. Bu ülkede kamuoyunun et yasakları koyması ya da ibadet konusunda insanlara karışması ya da onların inan ya da eğilimlerine göre evlenip evlenmemelerine karışması olasılığı dahilinde değildir denebilir. Bununla beraber bundan sonraki örnek, tehlikesini hiçbir yönden olgunca atlatmamış olduğumuz bir «özgürlüğe müdahale»den alınacaktır. Her nerede Püritenler, örneğin New England'da ya da Commonwealth zamanında Büyük Britanya'da olduğu gibi, yeterince güçlü olmuşlarsa, bütün genel ve hemen hemen bütün özel eğlenceleri; özellikle müziği, dansı, genel yarışma ve oyunları ya da diğer eğlence toplantılarını ve tiyatroyu yasaklamaya girişmiş, bunda çok başarılı da olmuşlardır. Bu ülkede hâlâ, kendi ahlak ve din anlayışlarına göre bu eğlenceleri yerilmiş sayan büyük insan kitleleri vardır ve bu kimseler, başlıca, İngiltere Krallığı'nın şimdiki toplumsal ve siyasi durumunda erkli bir güç olan orta sınıfa mensup olduklarından, bu duyguda olan kimselerin bir gün olup Parlamento'da çoğunluğa egemen olmaları hiç de imkânsız değildir. Toplumun geriye kalan bölümü, kendilerine izin verilecek eğlencelerin kendilerinden daha sofu olan Kalvinistler ile Metodistlerin dinsel ve etik duygularına göre düzenlenmesini nasıl karşılayacaktır? Toplumun bu davetsiz misafire benzeyen sofu üyelerine kesin olarak: «Siz yalnız kendi işlerinize bakınız» demek istemeyecek midir? Kendilerinin hata saydıkları hiçbir zevki hiç kimsenin tatmadığını söyleyen her Hükümete ve her halka söylenmesi gereken şey de işte budur. Ama söylenendeki öz kabul edilirse, çoğun-

luğun ya da ülkede daha ağır basan gücün anlayışı dahilinde edimleşmesine hiç kimse mantıklı bir biçimde karşı gelemez ve eğer çöküşte oldukları sanılan dinlerin o kadar çoklukla yaptıkları üzere, New England'a ilk kez göç edip yerleşmiş olan kimselerinkine benzer dinsel bir mezhep yitirdiği gücü tekrar kazanmayı başarırsa, herkes, o ilk New England göçmenlerinin anladıkları şekilde bir Hıristiyan toplumu düşüncesine uymaya şimdiden hazır olsun.

Son andığımızdan daha alışılmış bir olayı göz önüne getirmek için şunu da değineceğim. Günümüz dünyasında, siyasi halk kurumları ile dağınık ya da düzenlice olmak üzere, toplumun demokratik bir şekilde kurulmasına doğru açıktan açığa güçlü bir eğilim vardır. Hem toplumun hem hükümetin en demokratik oldukları ve bu eğilimin en bütünlüklü biçimde kurduğu bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, kendilerince keselerine elverdiğinden daha masraflı ya da gösterişli görülen her yaşama biçimini hoş karşılamayan çoğunluğun duyguları, diyorlar ki, hayli etkili bir savurganlık yasağı kanunu gibi etkiliyormuş ve Birliğin birçok taraflarında, çok büyük bir gelir sahibi olan biri için, bu istem, halk tarafından fena gözle görülmeyecek bir harcama tarzı bulmak gerçekten zor imiş. Gerçi bu gibi sözler var olan olayları gösterme bakımından kuşkusuz çok abartılı iseler de, bunların betimlediği eşya durumu, demokratik duygunun –hele bu duygu, bireylerin gelirlerini harcama tarzı hakkında toplumun bir veto hakkı bulunduğu anlayışı ile birleşince– yalnızca akla sığar ve olası değil, aynı zamanda, umulur bir sonucudur. Sosyalist düşüncelerin çok daha geniş ölçüde yayılmasının sadece daha fazlalaştığını düşünmemiz yeter; o zaman olasılıkla, pek küçük bir miktardan fazla mala ya da el emeği ile kazanılmış olmayan herhangi bir gelire sahip olmak, çoğunluğun gözünde ayıp bir şey durumuna gelebilir. İlkede buna benzer düşünceler daha şimdiden işçi sınıfı arasında yaygın bir biçimde egemenlik sürmek-

te ve başlıca bu sınıfın düşüncesine uysal olanların –yani, bu sınıfın kendi mensuplarının, üzerinde kuvvetle ağır basıyor. Kötü işçilerin, sanayinin birçok kolunda çoğunluğu oluşturduğu bilinir, kendilerinin de iyi işçiler kadar ücret almaları gerektiğini ve hiçbir işçinin, parça başına ya da diğer biçimlerde ve daha üstün beceri ya da çalışkanlık ile, usta ve çalışkan olmayan bankalarının kazanabileceklerinden daha fazla kazanmasına izin verilmemesi gerektiğini akıllarına iyice yerleştirmişlerdir. Onlar, daha yararlı bir hizmet karşılığında usta işçileri daha fazla bir ücret almaktan ve işverenleri de böyle bir ücreti ödemekten alıkoymak üzere, manevi bir zabıta kullanmakta ve zaman zaman da bu zabıta maddi zabıta haline gelmektedir. Toplumun eğer özel işler üzerinde herhangi bir yetkisi varsa, ben o işçileri ya da bireylerin herhangi bir grubunu, kendilerine mensup olanlar üzerinde, genellikle toplumun insanlar üzerinde iddia ettiği yetkenin aynısını iddia etmelerinden dolayı hatalı ve kabahatli tutmak imkânını göremiyorum.

Ama varsayımsal durumlar üzerinde durmaya gerek yok, bizim kendi zamanımızda özel hayat üzerinde edimli kaba özgürlük gaspları var; bazı düzeylerde başarı elde etme ümidi tehdidini gösteren daha büyük gasplar var; toplumun yasalar ile, yalnızca yanlış bulduğu her şeyi değil, aynı zamanda, yanlış saydığı şeye el uzatabilmek için, ortaya zararsız olduğunu kabul ettiği birçok şeyi de yasaklama konusunda sınırsızca hakkı olduğunu savlayan düşünceler konuyor.

Ayyaşlığı önlemek gerekçesiyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık yarısı büyüklüğünde bir İngiliz sömürgesinin halkı, mayalı içkileri, tıbbi amaçlar dışında herhangi bir amaçla kullanmaktan yasayla alıkonulmuşlardır; çünkü bu içkilerin satışının yasaklanması, edimle, bunların kullanımının yasaklanması demektir ve amaç da budur. Yasa, adını aldığı Devlet de içinde, onu önceden kabul etmiş olan birçok Devletlerde, uygulama becerisi olmayışı yüzünden, kaldırılmış olması-

na rağmen, gene de İngiltere'de buna benzer bir yasa yararına düşünceleri devindirmek üzere, insaniyetçi geçinen birçok kimsece bir girişim başlatılmıştır ve pek büyük bir çabayla ileri götürülmesine çalışılmaktadır. Bu amaçla kurulan dernek ya da takındığı isimle «Alliance-Birlik», kendi yazmanı ile, bir politikacının düşüncelerinin ilkelere dayanması gerektiğine inanan pek az İngiliz büyüklerinden biri arasında geçmiş olan bir mektuplaşmanın açığa çıkması üzerine, büyük bir ün kazanmıştır. Lord Stanley'nin genel hayatının bazı bölümlerinde göze çarpan kimi iyi özellikler görülmüştür; adı geçenin anlatılan çarpışmaya karıştırılması işte bu gibi özelliklerin siyasi hayatta boy gösterenler arasında ne yazık ki ne kadar az rastlanır olduğunu bilen kimselerin esasen Lord'a bağlamış oldukları ümitleri güçlendirme amacına yöneliktir. Alliance'ın –eğilip bükülerek, yobazlığı ve zulmü haklı göstermek için kullanılabilecek olan herhangi bir ilkenin kabulünden alabildiğine yazıklanacağını söyleyen– organı, böyle ilkeler ile derneğin ilkeleri arasında var olan geniş ve aşılmaz duvarı göstermeye uğraşıyor. «Bana öyle geliyor ki» diyor «düşünmeye, fikre ve vicdana bağlanan bütün işler yasamanın dışındadır ve bireye değil, sadece bizzat Devlete verilmiş olan bir değerlendirme yetkisine bağlı bulunan bütün toplumsal eylem, alışkanlık ve ilişkiye ait olan işler ise o alana girer.» Bu sözlerde grupların her ikisinden de ayrı olan bir üçüncü grup işin –yani, sosyal olmayıp bireysel olan edim ve alışkanlıkların– adı bile geçmiyor; oysa ispirtolu içkileri içmek, kesindir ki, bu gruba girer. Bununla beraber, alkollü içkileri satmak ticarettir, ticaret ise toplumsal bir edimdir. Ama yakınılan karışma, satıcının özgürlüğüne değil, alıcının ve müşterinin özgürlüğüne saldırılmasıdır; çünkü Devletin müşterinin şarap almasını özellikle imkânsızlaştırması ile onun şarap içmesini yasaklaması arasında hiçbir fark yoktur. Ama Yazman diyor ki: «Benim sosyal haklarım başkasının sosyal edimi ile saldırıya uğradığı anda, ben,

bir vatandaş olarak, bunda yaşamaya hakkım olduğunu söylüyorum.» Sonra bu «toplumsal haklar»ı tanımlamak için de şunları ekliyor: «Eğer benim toplumsal haklarıma saldıran bir şey varsa, kesindir ki, sert içki ticareti o haklarıma saldırıdır. Sürgit toplumsal karşılıklık yaratmakla ve bunu kamçılamakla, benim en başta gelen güvenlik hakkımı yok ediyor. O, benim giderilmesi için vergi ödediğim bir sefaletin yaratılmasından bir kâr sağlamakla, benim eşitlik hakkıma saldırıyor. O yolumu tehlikelerle çevirip, benim karşılıklı yardım ve ilişki iddia etmeye hakkım olan toplumu zayıf düşürmekle ve ahlakını bozmakla, benim ahlaksal ve düşünsel serbestçe gelişim hakkımı engelliyor.» Olasılık bir benzerinin şimdiye kadar hiçbir zaman kendine ayrı bir isim taktırmaya yol bulamamış olduğu bir «toplumsal haklar» kuramı.

Öyle ya, bu kuram şundan başka bir şey değildir: Bu, her bireyin, diğer herkesi her bakımdan tıpkı kendisi gibi davranmaya zorunlu tutmak konusunda mutlak bir toplumsal hakkının olması demektir; her kim bunda zerrece kusur ederse, benim sosyal hakkıma saldırmış olur ve beni yasama organımdan bu zararın giderilmesini istemekte haklı kılar. Böyle bir müthiş ilke, özgürlüğe karşı herhangi ayrı bir karışmadan çok daha tehlikelidir; bunun haklı gösteremeyeceği hiçbir özgürlük saldırısı yoktur. Bu, belki toplumsal düşünceleri asla açıklamadan gizli gizli beslemek özgürlüğü ayrı, ne özgürlüğü olursa olsun hiçbir özgürlüğe hiçbir hak tanımaz; çünkü benim zararlı saydığım bir düşünce bir kimsenin dudaklarından çıktı mı, Alliance tarafından bana katıştırılan bütün «toplumsal haklar»a saldırı oluşturur. Bu kuram bütün insanlara, birbirlerinin etik, düşünsel ve dahası bedensel mükemmelleşmesinde, her hak savında bulunanın kendi ölçüsüne göre belirlenecek, bir yasal çıkar yüklemektedir.

Bireyin hakkı olan özgürlüğü sadece tehdit eden bir tehlike niteliğinde kalmayıp tersine, bu özgürlüğe karşı başarılı bir bi-

çimde çoktan uygulanmaya konulmuş bulunan yasal olmayan karışmanın önemli diğer bir örneği de, Sabbatarian Yasası'dır. Kuşkusuz, yaşam koşulları uygun olduğu ölçüde haftada bir gün alışıldık günlük işlerden el çekmek, Yahudilerden başka hiç kimse için hiçbir bakımdan dinsel bir zorunluluk olmasa da, çok yararlı bir görenektir. Ancak, bu göreneğe, çalışan sınıflar arasında bu bölümde genel bir kabul olmaksızın uymak mümkün olmadığına ve buna dayanarak, bazıları çalışmakla başkalarını da aynı biçimde çalışma zorunda bırakabileceklerine göre, yasanın, belli bir günde çalışma yaşamında büyük işleri tatil edip, bu göreneğe başkalarınca uyulmasını her birey için sağlaması yerinde ve doğru olur. Ama her bireyin bu eğilimle uyumlu olmasında başkalarının doğrudan çıkarına dayanan bu haklılık, bir kimsenin boş zamanını geçirmek için oylanmayı uygun bulabileceği ve kendisinin seçeceği işlere uygulanması olası değildir; böylece eğlencelere konulan yasal sınırlamaları haklı gösterme konusunda da hiçbir değeri yoktur. Gerçi insanların bir bölümünün eğlenmesi, aynı gün diğer bir bölümünün çalışması ile olur; ama bir çoğunluğun –yararlı bir eğlencesi demeyelim de– sadece keyfetmesi bile, bir azınlığın çalışmasına değer, elverir ki çalışılan işler serbestçe seçilmiş olsun ve onlardan serbestçe vazgeçilebilsin. Haftalık ücretler altı günlük bir çalışmanın karşılığı olduğuna göre, işçilerin, aynı haftalık ücret karşılığında herkes pazar günleri de çalışacak olsa haftanın bir gününde bedava çalışmış olur diye düşünmekte tamamen haklıdırlar; ama işlerin en büyük bölümü tatil edildiği sürece, başkalarının eğlenmesi için yine çalışmak zorunluluğundaki az sayıdaki kimseler kazançlarında o oranda bir artış sağlar ve çalışmamayı ücrete tercih ederlerse o işleri sürdürmek zorunda değillerdir. Daha başka bir çare aranırsa, bu, haftanın bir başka gününü de o özel sınıflara giren kimselere ayrılmış bir tatil günü benimseme göreneğini koymakla bulunabilir. Şu halde, pazar günü eğlencelerine sınırlar konul-

masında savunması mümkün olan tek dayanak, o eğlencelerin dince yanlış oldukları olması gerekir ki bu, ciddi biçimde karşı çıkılması asla mümkün olmayan bir yasaklama nedeni olur. Oysa: «Tanrılara karşı işlenen suçlara Tanrılar karışır.» Öyleyse, Tanrı'ya karşı işlendiği varsayılan ve aynı zamanda insan kardeşlerimiz için de zarar oluşturmayan herhangi bir suçun öcünü almak için, toplumun ya da onun memurlarından herhangi birinin elinde gökten alınmış bir emir bulunduğunu kanıtlamayı gereksinir. Bir başkasının dindar olmasının bir insanın görevi olduğu anlayışı, din adına yapılagelmiş olan işkencelerin temeliydi ve eğer kabul edilse, onları tamamen haklı gösterebilirdi. Her ne kadar pazar günü tren seferlerinin durdurulmasına tekrar tekrar girişilmesinde, müzelerin o gün açık bulundurulmasına direnilmesinde vb. kendini açığa vuran duyguda eski haksızların gaddarlığı yok ise de, bunun gösterdiği zihin hali özü bakımından aynıdır. Bu, haksız olanın kendi dini izin vermiyor diye, başkalarının kendi dinlerince sakıncasız olan şeyleri yapmalarını hoşgörmeme kararlılığıdır. Biz bir imansızı rahat bıraktığımızda, Tanrının, yalnızca o imansızın davranışını tiksindirici görmekle kalmayıp, bizi de günahsız saymayacağına dair bir inançtır.

İnsan özgürlüğüne ne kadar az önem verilmesinin alışkanlık olduğunu gösteren bu örneklere, bu ülke basınının, ne zaman ünlü Mormonizm olayını imleme gereğini hissetse, ortaya döktüğü düpedüz işkence edebiyatını eklemekten kendimi alamıyorum. Açık bir sahtekârlığın ürünü olup, kurucusunun benzersiz niteliklerinden gelen saygınlığı bile ayakta duramayan, sözde yeni bir vahye ve onun üzerine kurulmuş olan bir dine yüz binlerce insanın inanması ve bu gazete, demiryolu ve elektrikli telgraf çağında bir toplumun temelini oluşturmuş olması gibi umulmaz ve ibret verici bir olay hakkında pek çok şey söylemek olasıdır. Ama burada bizi ilgilendiren konu, başka ve daha iyi dinlerin olduğu gibi, bu dinin de şehitleri olduğu;

onun peygamberinin ve kurucusunun bu dini öğretmesinden dolayı bir halk kalabalığınca öldürülmüş olduğu; onun girdilerinden, diğer bazılarının da aynı yasa dışı şiddet yoluyla yaşamlarını kaybetmiş oldukları; doğup büyüdükleri ülkeden takım takım zorla kapı dışarı edildikleri; şimdi de, onlar, çöl ortasında ıssız bir yere kovulup sürülmüşlerken, bu ülkede birçoklarının, onları zorla diğer insanların düşüncelerine uydurma amacı üzerlerine bir seferî heyet gönderilmesinin doğru olacağını (ancak elverişli olmadığını) açıktan açığa söylemiş olmalarıdır. Mormonit doktrinine karşı, alışılmış dinsel hoşgörü kayıtlarını böylece hiçe sayan bir antipatiyi başlıca devindiren şey, onun poligami'yi onaylıyor oluşudur; bu sistem, Müslümanlar ile Hintliler ve Çinliler için umulur görüldüğü halde, İngilizce konuşan ve kendilerinin şu ya da bu mezhepten birer Hıristiyan olduklarını söyleyen kimselerce yapıldığında, yatıştırılmaz bir hınç uyandırır gibidir. Şu Mormonluk kuruluşu, özgürlük ilkesince herhangi bir biçimde söylenmek şöyle dursun, topluluğun yarısının (kadınların) zincirlerini sadece bir perçinleme ve diğer yarısını (erkekleri), kadınlara karşı, borçların karşılıklı olması şartından bir azarlama olması bakımından, özgürlük ilkesine doğrudan doğruya bir saldırıdır; hem bu hem de başka nedenlerden dolayı, bu Mormonluk kurumunu benden daha derin biçimde onaylamayan kimse olmasın. Böyle olmakla beraber, şunu da akılda tutmak gerekir ki bu evlilik ilişkisi, onunla ilgili olan ve ona üzülecekleri varsayılan kadınlar cephesinden, evlilik kurumunun diğer herhangi bir biçiminde olduğunca, isteğe bağlı bir durumdur ve bu olay her ne kadar şaşılacak bir şey gibi görünse de, onu, çevrenin kadınlara evliliği gerekli bir şey diye düşünmeyi aşılayan geçerli düşünce ve görenekleri açıklar ve birçok kadının hiç kocaya varmamaktansa bir kocanın pek çok karısından biri olmayı tercih etmesini anlaşılır hale getirir. Mormonitlerin düşünceleri yüzünden diğer ülkelerden böyle evlilikleri tanımalarını ya da kendi

halkının herhangi bir bölümünü kendi yasalarına bağlı tutmaktan özveride bulunmalarını isteyen yoktur. Ama genelin düşüncesine katılmayan bu insanlar, başkalarının düşmanca duygularına, kendilerinden haklı bir biçimde istenebileceğinden çok daha fazlasıyla, teslimiyet gösterdikten; kuramlarını kabul etmesi imkânı olmayan ülkeleri terk ederek dünyanın –insanlar için oturulabilir duruma ilk kendilerinin getirdikleri– bir köşesine yerleştikten sonra; onların orada beğendikleri yasaların hükmü altında yaşamalarına, zulüm ilkelerinden başka hangi ilkelere dayanarak engel olunabileceğini anlamak güçtür; elverir ki başka uluslara saldırmasın ve kendilerinin yaşayış tarzından memnun kalmayanlara oradan ayrılmak konusunda tam bir serbesti versinler. Bazı bakımlardan olağanüstü erdemleri olan yeni bir yazar, kendisine medeniyette bir geri adım gibi görünen bu şeye bir son vermek üzere, bu çok kadın alma yanlısı topluma karşı bir Haçlı Seferi değil de, (kendi deyimleriyle) bir *Medeniyetçiler Seferi* açılmasını öneriyor. O görenek bana da öyle görünüyor ama hiçbir topluluğun bir diğerini medeni olmaya zorlama hakkı olduğunu bilmiyorum, o kötü yasadan dolayı üzülenler diğer topluluklardan yardım istemedikleri sürece, onlarla kendi aralarında hiçbir bağ bulunmayan kimselerin –salt binlerce mil uzakta oturan ve durumda ne rolleri ve ne de ilgileri olan kimselerin gözünde bir rezalet oluşturuyor diye– asıl doğrudan doğruya ilgili olanların memnun göründükleri bir duruma karışıp, buna bir son verilmesini istemeleri gerektiğini kabul edemem. Buna karşı vaazlar vermek için isterlerse misyonerler yollasınlar; böylesi kuramların kendi halkları arasında yayılmasına, her türlü dürüst araçla (öğreticileri susturmak bu dürüst araçlardan biri değildir), karşı koysunlar. Bir zamanlar bütün dünya barbarlığın elinde iken, medeniyet barbarlığa gene galip gelmiş olduğuna göre, barbarlık, tam olarak altolmuş iken, tekrar canlanıp medeniyeti kuşatmasından korkulduğunu söylemek çok abartılı olur.

Kendi yenilmiş düşmanının karşısında dayanamayarak böylece çökebilen bir medeniyet önce o kadar gerilemiş olmalıdır ki, ne onun görevlendirdiği papaz ya da öğretmenlerde, ne de başka herhangi bir kimsede, o medeniyeti savunmak için ne yetenek olur, ne de onlar böyle bir zahmete girerler. Eğer durum bu ise, böyle bir medeniyet bir an önce yıkılsın daha iyi. Öyle bir medeniyet yola gelmez; ancak, (Batı İmparatorluğu'nda olduğu gibi) ta güçlü barbarlar onu yok edip yerine yenisini kuruncaya kadar, yakasını bir beladan kurtarayım derken daha kötüsüne kaptırarak bocalar durur.

5

UYGULAMA

Bu sayfalarda açıklanan ilkelerin yönetim ve ahlakın bütün kollarına tutarlı bir biçimde uygulanmasına girişmekten herhangi bir yarar beklenebilmesi için, önce, ayrıntıların tartışılmasına temel olarak bu ilkelerin insanlarca daha yaygın bir kabulü gerektir. Ayrıntı sorunları hakkında öne sürmek istediği birkaç düşüncenin ereği, ilkeleri sonuçlarına kadar götürmekten çok, onları örneklerle açıklamak amacına yöneliktir. Uygulama örnekleri olarak fazla örnek vermiyorum. Bu denemede ortaya konan kuramın tamamı iki ölçüttür; vereceğim örnekler bu iki ölçütün anlam ve sınırlarını daha da belirginleştirmeye yardım edecektir; değinilen ölçütlerden hangisinin olaya uygulanabilir olduğu duraksamalı görünen durumlarda, sözü geçen ölçütler arasında dengeyi kollamak konusunda vereceğim bu örneklerin yardımı olabilir.

Ölçütler şunlardır; ilki: Birey, kendisinden başka hiç kimsenin çıkarlarını ilgilendirmediği sürece, topluma kendi edimlerinden dolayı sorumlu değildir. Başkaları bireye öğüt verebilir, uyarabilir, onu inandırabilirler, –eğer bunun kendi iyilikleri için gerektiğinden emin iseler– o bireyden uzak da durabilirler; toplumun bireyin edimine karşı hoşnutsuzluğunu ya da onun edimini onaylamadığını, haklı görülebilecek biçimde, açıklamak için başvurulabileceği biricik önlem budur. İkincisi: Başkalarının çıkarlarına zararlı olan edimlerden birey sorumludur; eğer toplum kendi korunması için bu cezalardan bir ya da diğerinin verilmesi gerektiği olduğu düşünce-

sinde ise, birey, aynı edimlerinden dolayı hem toplumsal hem de yasal cezaya bağlanabilir.

Öncelikle, başkalarının çıkarlarına zarar verme ya da zarar verme olasılığı nedenlerinin, tek başlarına, toplumun karışmasını haklı gösterebileceğini, buna dayanarak böyle bir karışmayı sürekli haklı kıldığını hiçbir cepheden düşünmemek gerekir. Birey birçok durumda yasal bir ereği izlerken, zorunlu olarak ve bundan dolayı yasal olarak, başkalarının acı ya da zararını gerektirir ya da onların elde etmeyi sağduyulu biçimde umdukları bir iyiliğe ket vurur. Bireyler arasında böyle çıkar karşıtlıkları, çoğunlukla, toplumsal kurumların kötülüğünden kaynaklanır, ama aynı kurumlar sonsuz kaldıkça bu kaçınılmaz bir şeydir; bazıları da toplumsal kurumlar iyi de olsa, kötü de olsa gene sakınılması mümkün olmayacak şeylerdir. Gereğinden fazla kalabalık bir meslekte ya da rakipler arasında yapılan bir sınavda başarılı olan kimse; iki kişi arasında her ikisinin de istedikleri bir şey için yapılan herhangi bir yarışmada diğerlerine tercih olunan kişi, başkalarının kaybetmesinden, onların havaya giden emeğinden, boşa çıkan ümidinden kendine çıkar devşirir.

Ama herkes kabul eder ki insanların kendi ereklerini böylesi sonuçlardan dolayı hiç arızaya uğramadan kovalamaları, insanlığın genel çıkarı bakımından daha iyidir. Başka bir söyleyişle, toplum başarısızlığa uğramış yarışmacılara, böylesi acılardan özerk olma konusunda, ne yasal ne de törel, hiçbir hak tanımaz; kendisini işe karışmaya, ancak, izin verilmesi genel çıkara aykırı olan- başarı çarelerine başvurulmuşsa; yani hile ya da düzen ve zor kullanılmışsa, o zaman zorunlu hisseder.

Ayrıca, ticaret toplumsal bir işlemdir. Halka herhangi bir malı satmaya kalkışan her kimse, diğerlerinin ve genellikle toplumun, çıkarına etkisi dokunan bir şey yapmış olur ve onun davranışı böylece, ilke bakımından, toplumun yetki çer-

çevesine girer; buna uygun olarak, bir zamanlar, önemli görünen bütün durumlarda, fiyatları belirleyip üretimi düzenlemenin hükümetlerin görevi olduğu söylenirdi. Ama şimdi, gerçi ancak uzun bir savaşımdan sonra olmakla beraber, malların hem ucuzluğunu hem kalite albenisini en etkili haliyle sağlamanın, üretici ve satıcıları –ancak, müşterilerin de istediklerini başka yerden sağlamakta aynı yönden serbest olmalarından oluşan tek bir denetimle– tamamen serbest bırakmakla elde edildiği kabul ediliyor. Buna Serbest Ticaret Kuramı derler ki o da her ne kadar bu Deneme'de ileri sürülen bireyin özgürlüğü ilkesiyle birleşir ise de, ayrı temellere dayanır. Ticarete ya da ticari amaçlar için yapılan üretime konulan kısıtlamalar hakikaten birer kısıttır ve bir kısıt, kısıt olmak *niteliğiyle* kötü bir şeydir; ama söz konusu olan kısıtlar ancak, insanların davranış tarzlarında toplumun kayıt altına almaya yetkili bulunduğu bölüme yakınlaşır ve ancak, bu kayıtlamalarla sağlanmak istenen sonuçları hakikatte vermediklerinden dolayı yanlıştırlar. Bireyin özgürlüğü ilkesi Serbest Ticaret kuramına karışmadığı gibi, ayrıca bu kuramın sınırları hakkında çıkan, sözgelişi, mallarda karıştırma yoluyla yapılan hilenin önüne geçecek için halk denetiminin ne kadarına izin vardır ya da tehlikeli işlerde çalıştırılan işçileri korumak üzere işverenleri hangi düzeye kadar sağlık önlemleri ya da örgenleri almaya zorunlu bırakmak gerekir sorunları gibi sorunların çoğuyla da ilgilenmez. Böyle sorunlar özgürlük düşüncelerini, ancak, insanları kendi hallerine bırakmanın, *koşullarda eşitlik olması kaydıyla,* onları denetlemekten sürekli daha iyi olması oranında, ilgilendirir; ama onların bu amaçlar için yasal olarak denetim alabilmeleri durumu, ilke olarak, yadsınamaz bir şeydir. Diğer taraftan, ticarete karışma ile ilgili olup da öz bakımından özgürlük sorunu olan sorunlar da vardır; örneğin, önceden değindiğimiz Maine Yasası; Çin'e afyon dışalım yasağı; zehir satışının sınırlanması;

özetle, belirli bir malın elde edilmesini imkânsız kılmak ya da güçleştirmek amacına yönelik olarak yapılan bütün karışmalar gibi. Bu karışmalara, üretici ya da satıcının özgürlüğüne saldırı olarak değil, ama satın alıcının özgürlüğüne saldırı diye karşı çıkılabilir.

Bu örneklerden biri, yani zehir satışı, ortaya yeni bir sorun çıkarıyor; zabıtanın görevleri denebilecek olan şeyin uygun sınırları sorunu; suç ya da kazanın önlenmesi için, özgürlüğe yasal bir biçimde hangi düzeye kadar saldırılabilir sorunu. Suçu sonradan izleyip cezalandırmak kadar, suç işlenmeden önce ona karşı önlemler almak da hükümetin karşı çıkılamayan görevlerinden biridir. Bununla beraber, hükümetin önleme görevi, özgürlüğün zararına olarak kötüye kullanılmaya, cezalandırma görevinden çok daha fazla uygundur; çünkü bir insanın yasal yapıp etme serbestliğinin hemen hemen hiçbir bölümü yoktur ki şu ya da bu türden bir suçu işleme kolaylıklarını artırıyor gibi gösterilmesi, hem de dürüstlükle gösterilmesi, mümkün olmasın. Bu böyle olmakla beraber, bir resmi makam ya da özel bir kişi bile, herhangi bir kimsenin bir suç işlemeye hazırlandığını gördüklerinde, ta suç işlenince dek kollarını kavuşturup bakmak zorunda değillerdir, tersine, onu önlemek için karışabilirler. Eğer adam öldürmekten başka hiçbir amaçla satın alınmasa ya da kullanılmasa idiler, zehirlerin yapılmasını ve satışını yasaklamak doğru olurdu. Oysa zehirlere yalnızca zararsız değil, yararlı amaçlar için de gereksinim duyulabilir. Bu durumlardan birine dokunmadan öbürüne kısıtlamalar koymak da olası değildir. Ayrıca insanları kazalara karşı uyarmak toplumun birincil görevlerindendir. Eğer ya resmi bir memur ya da herhangi başka biri, bir kimsenin, geçilmesi çekinceli olduğu kesin olarak saptanmış ama kendisine buna önceden haber vermeye zaman bulunamamış olan bir köprüden geçmeye kalkıştığını görürlerse, onu tutup geri çevirebilirler; bunda o kimsenin öz-

gürlüğüne gerçek hiçbir saldırı yoktur; çünkü özgürlük, bir kimsenin istediğini yapmasıdır, o adamın ise nehre düşmek istediği yoktur. Bununla beraber, ortada kesin değil de sadece olası bir zarar tehlikesi varsa, kendisine bu tehlikeyi göze aldırtabilecek olan etkenin yeterlik düzeyini başkası değil, ancak o kişinin kendisi değerlendirebilir. Öyle ise bence o zaman o kimse (bir çocuk ya da çılgın olmadıkça ya da aklını, başından alan bir coşkunluk ya da bunalma halinde bulunmadıkça), tehlikeye karşı uyarılmalı, ama kendisini onunla karşılaştırmaktan zorla alıkonulmamalıdır. Böylesi düşünceler, zehirlerin satışı gibi bir soruna uygulanınca, bize mümkün düzenleme biçimleri arasında hangilerinin ilkeye aykırı olup olmadıklarına karar vermek imkânını verir. Örneğin, eczanın üzerine tehlikeli olduğunu bildiren bir etiket yapıştırılması gibi bir yedek önlem, özgürlüğe saldırı oluşturmadan, zorunlu kılınabilir; müşteri aldığı şeyin zehirli yanları olduğunu bilmemek isteyemez. Ama bütün hallerde bir doktor reçetesi istemek, o eczanın yasal bir kullanımı için sağlanmasını bazen imkânsız, sürekli de masraflı kılar. Bu araçlarla suç işlenmesini, zehirli maddeyi başka amaçlar için isteyenlerin özgürlüklerine önemli herhangi bir saldırı oluşturmadan, zorlaştırmanın bence tek yolu, Bentham'ın yerinde bir deyimi ile «önceden kurulan kanıt» denilen şeyi koşullaştırmaktan oluşur. Bu koşul, sözleşmeler konusunda herkesin alışık olduğu bir şeydir. Yasanın, bir sözleşme yapıldığında, onun yerine getirmesinin zorunlu olmasının bir koşulu olarak, sözgelimi, imza, tanık açıklamaları vs. gibi bazı törenlere uyulmasına gereksinim duyulması yerleşik ve doğrudur; bununla amaçlanan, sonradan bir anlaşmazlık çıktığında, sözleşmenin imzalanmış olduğunu, durum ve koşullarda onu yasaca hükümsüz kılacak hiçbir şeyin var olmadığını kanıtlamak üzere, elde bir kanıt bulundurmaktır: Bunun sonucu ise, düzmece sözleşmeler ya da önceden bilinir olmalarının değerlendi-

rilmesinde sözleşmelerin geçerliliğini giderebilecek nitelikte olan bazı durum ve koşullar altında adlanan sözleşmeler yapılmasının önüne büyük engeller koymaktır. Suç işlemeye de yarayabilecek olan maddelerin satışına buna benzer özellikte bazı zorunlu yedek önlemler alınabilir. Örneğin, satıcının satış işleminin yapıldığı zamanı, alıcının isim ve adresini, satılan malın belirgin özellik ve miktarını bir deftere yazması; alıcıya o maddeye ne için gereksinimi olduğunu sorması ve aldığı yanıtı da oraya yazması istenebilir. Reçetesiz satışlarda, sonradan o maddenin suç işlemek amacıyla kullanılmasından kuşkulandıracak bir neden varsa durumu, alıcıya anlatmak üzere tanık olarak üçüncü bir kimsenin hazır bulundurulmasına lüzum gösterilebilir. Böylesi düzenlemeler genellikle, bir maddenin elde edilmesine maddi bir engel oluşturmaz, ancak onun uygunsuz kullanılmasına çok büyük bir set çeker, üstelik suçun ardından koşma gereği duyulmadan.

Toplumun kendisine karşı işlenen suçları aldığı önlemlerle önlemesi, onun doğasındaki haklarındandır; toplumun bu hakkı, «bireyin ancak kendisini ilgilendiren kötü eylemlerini, önleme ya da cezalandırma yoluyla, karışması uygunsuzdur» ölçütüne karşı kabulü açık olan sınırları akla getirir. Örneğin sarhoşluk, olağan durumlarda, yasal karışmaya elverişli bir konu değildir; ama içkinin etkisiyle başkalarına herhangi bir saldırıdan dolayı önceden bir kez mahkûm olmuş bir kimsenin, kendisine özgü olmak üzere, özel bir yasal kayıt altına alınmasını ve sonra bir daha sarhoş olarak görüldüğünde cezaya çaptırılmasını ve bu durumdayken başka bir suç işlerse bu suçtan dolayı alacağı cezanın şiddetlendirilmesini kusursuz yasallık sayarım. Sarhoşluk bir kimseyi başkalarına kötülük etmeye kışkırtıyorsa o kimsenin isteyerek sarhoş olması, başkalarına karşı suçtur. Bunun gibi –toplum yardımı ile geçinen bir kimsenin tembelliği ile, tembelliğin bir sözleşmeye aykırılık oluşturduğu durumlar ayrı–tembellik de

ayrıca yasal bir cezalandırma konusu edilemez, edilirse zulüm olur; ama gerek tembelliğinden dolayı ve gerekse kaçınılması mümkün olan bir nedenle, eğer bir adam, örneğin çocuklarını geçindirmek gibi, başkalarına karşı olan yasal yükümlülüklerini yerine getiremezse bu borcunu, başka çare yoksa onu zorunlu çalışmaya bağlı tutarak, zorla yaptırmakta hiçbir zulüm yoktur.

Bundan başka, pek çok eyleyiş vardır ki, doğrudan doğruya yalnızca yapanların kendilerine zararlı olduğu için, kanunca yasaklanmamaları gerekir; ama açık açık yapıldıklarında ise, genel erteme bir saldırı oluşturur ve böylece de, başkalarına karşı işlenen suçlar sınıfına girerler ki bunlar da haklı olarak yasaklanabilir. Erteme aykırı eyleyişler bu türdendir; bunlar konumuzla ancak daha çok dolayısıyla ilgili oldukları için üzerlerinde durmak gereksiz, çünkü kendi başına ne bağlantılı olan, ne de bağlantılı sayılan birçok eyleyiş vardır ki onların da; herkesin gözü önünde yapılmalarına aynı şiddetle karşı çıkılır.

Başka bir soru daha vardır ki buna da, getirmiş olduğumuz ilkelere uygun düşen bir yanıt bulmak gerekir. Çirkin görülmeye değer sayılan, ama onlardan doğrudan doğruya doğan kötülük; tümden onları yapanların başına geldiği için özgürlük saygısının önlemekten ya da cezalandırmaktan toplumu alıkoyduğu kişisel eyleyiş durumlarında, öznenin yapmakta özgür olduğu şey konusunda, diğerleri de öğüt vermekte ya da özendirmekte aynı biçimde özgür olmalı mıdırlar? Bu sorun çözülmez değildir. Bir başkasını bir iş yapmaya davet eden kimsenin bu durumu, bir insanın salt kendine ait olan eyleyişlerinden değildir. Birine öğüt vermek ya da kandırmak için öneride bulunmak toplumsal bir eyleyiştir ve bundan ötürü, tıpkı –kime olursa olsun– başkalarına dokunan diğer eylemler gibi, bunun da toplumsal denetime bağlı tutulabileceği sanılabilir. Ama bu bölümde biraz düşünmek o

ilk izlenimi düzeltir ve her ne kadar bu durum bireysel özgürlük tanımına tam anlamıyla girmez ise de, bireysel özgürlük ilkesinin dayanaklarının yine de ona uygulanabilir olduklarını gösterir. İnsanların yalnızca kendileriyle ilgili işlerde, sonuçlarına yine kendileri katlanmaları koşuluyla, kendilerine en iyi gelen biçimde eylemelerine izin verilmesi gerektiğine göre, onların bu bölümde yapılması uygun olan şey hakkında birbirlerine danışmakta; düşünce alışverişinde bulunmakta, aşılanıp aşılanmamakta da öylece serbest olmaları gerektir. Yapılmasına izin verilen şeyin, yapılmasını önermek de olanaklı olmalı. Sorun yalnız, özendirmede bulunan kimsenin kendi önerisinden kişisel bir çıkar sağlaması durumunda duraksamayı gerektirir; sözgelimi, bir kimsenin, geçimi ya da para kazanması amacıyla, toplum ile Devletin kötülük olarak gördüğü bir şeyi yürütmeyi kendisine meslek edinmesinde olduğu gibi. O zaman işe cidden yeni bir güçleştirici öğe karışıyor ki, o da toplumun huzur ve mutluluğu sayılan şeye karşıt bir çıkarı olan ve yaşayış tarzları genel çıkarın karşıtına eyleme esasına dayanan kimselerden oluşan altakımların varlığıdır. Buna karışmak gerekir mi, gerekmez mi? Sözgelimi zamparalığı da, kumar oynanmasını da hoşgörmeli ama bir kimse pezevenklik etmekte ya da bir kumarhane işletmekte de özgür olmalı mı? Bu durum iki ilke arasındaki sınır çizgisinin tam üstüne rastlayan durumlardan biridir ve iki ilkeden bütünüyle hangisine ait olduğu ilk anda belli değildir. İki tarafın da kanıtları var. Hoşgörü yanlısı olanlar diyebilirler ki, herhangi bir şeyi meslek olarak yapmak ve onu yaparak geçinmek ya da yarar sağlamak, amatörce yapıldığında hoşgörülen o şeye suç niteliğini veremez; eyleyiş sürekli ya umulur olmalı ya da sürekli yasak olmalıdır; eğer şimdiye dek savunduğumuz ilkeler doğru ise, yalnızca bireyi ilgilendiren herhangi bir şeyin kusur olduğuna hükmetmek

toplumun, *toplum niteliğiyle,* karışacağı bir iş değildir; toplum tartışmadan öteye gidemez, bir kimse inandırmakta ne kadar özgür ise başkası da vazgeçirmekte o kadar özgür olmalı. Buna karşı denebilir ki, her ne kadar halk ya da Devlet, uslandırma ya da cezalandırma amacıyla, yalnızca bireyin çıkarını ilgilendiren şu veya bu eyleyişin iyi ya da kötü olduğunu kendi yetkesine dayanarak kestirip atmaya yetkili değil iseler de, eğer o eyleyişi kötü görüyorlarsa, onun kötü olup olmadığını hiç değilse tartışma götürür bir sorun saymakta tamamen haklıdırlar: Bu böyle görülünce, kışkırtıcıların karşılıksız olmayan propagandalarının etkisini yansızlaştırmaya girişmekle halk ya da Devlet haksız iş görmüş olamazlar; o kışkırtıcılar ki tarafsız olmamaları olasıdır ve doğrudan doğruya kişisel çıkarları bir tarafta; Devletin hatalı olduğuna inanmış olduğu taraftadır ve onlar bu tarafı açıktan açığa salt kişisel amaçlarını yürütmek için tutarlar, işleri, insanların eğilimlerini kendi çıkarları için ayartan kimselerin düzenbazlıklarından mümkün olduğunca özgür kılacak ve insanların kendi beğendiklerini, ister akıllıca ister sersemce olsun, kendi içlerinden geldiği gibi yapmalarına imkân verecek biçimde bir düzenceye koymakla, kesin ki, hiçbir şey kaybedilmiş ve hiçbir iyilik uğruna verilmiş olmayacağı ileri sürülebilir. Hakçası (denilebilir), yasak kumar oyunları hakkındaki düzenlemeler savunulması pek mümkün olmayan şeyler olmakla beraber –herkesin kendi evinde, birbirlerinin evlerinde ya da kendi ödenekleriyle kurdukları ve yalnızca üyelere ya da onların konuklarına açık olan herhangi bir toplantı yerine kumar oynamakta serbest olmaları gerekmekle beraber–, yine de genel kumarhanelere izin verilmemelidir. Yasağın hiçbir zaman etkili olmadığı ve polise ne kadar geniş ve eli sopalı bir yetki verilirse verilsin, kumarhanelerin başka kılıklar altında sürekli sürdürülebilecekleri gerçektir; ama bunlar işlerini

bir düzey gizlilikle ve örtülü yürütmek zorunda bırakılabilir, öyle ki meraklılarından başkası onlar hakkında hiçbir şey bilmesin ve toplum bundan fazlasını amaç edinsin. Bu kanıtlar çok güçlüdür. Ben bunların, asıl suçlu serbest bırakılırken (ve bırakılmalıdır) suçortağını cezalandırmaktaki –zamparalık edeni para cezası ile ya da hapisle cezalandırmayıp da buna aracılık edeni bu cezalara çarptırmaktaki– kumarhaneciyi cezalandırıp da kumarcıyı cezalandırmamaktaki törel olağandışılığı haklı göstermeye yetip yetmediklerini yargılamaya kalkışmayacağım. Rastgele alım satım işlemlerine buna benzer nedenlerle daha da az karışmak gerekir. Hemen hemen alınıp satılan her malın kullanılması aşırılığa varabilir ve satıcıların bu aşırılığı özendirmekte parasal bir çıkarı vardır; ama örneğin, Maine Yasası lehinde, hiçbir kanıt buna dayandırılamaz; çünkü sert içkileri satan tacirlerin bu içkilerin aşırı kullanılmasında çıkarları bulunmakla beraber, o içkilerin dengeli kullanılmaları yönünden o tacirlere mutlaka gereksinim vardır. Ama bu tacirlerin aşırılığı özendirmekteki çıkarı gerçek bir kötülüktür ve Devlet tarafından sınırlamalar konulmasını ve garantiler istenmesini haklı kılar ki, bunlar, bu haklı neden olmasa, yasal özgürlüğe birer saldırı anlamına gelirdi.

Diğer bir sorun da, acaba Devletin, herhangi bir eyleyiş tarzına izin verdiği halde, onu eyleyicisinin gerçek çıkarlarına aykırı saydığı zaman dolaylı birtakım önlemlerle engellenmesi gerekip gerekmediğidir; sözgelimi, sarhoşluk araçlarını pahalılaştırmak ya da bunların satış yerlerinin sayısını sınırlamak yoluyla onların sağlanışlarındaki zorlukları artırmak gibi. Bunda, uygulamaya ait sorunların çoğunda olduğu gibi, birçok ayrım yapmak gerekir. Uyarıcı maddeleri sadece sağlanmalarını zorlaştırmak amacıyla vergiye bağlamak, onların tamamen yasaklanmalarından yalnızca düzey farkı gösteren bir önlem olup, ancak bu yasaklayış doğru olduğu zaman ye-

rinde olabilir. Her fiyat artırılması bu zamlı fiyatı vermeye durumları uygun olmayanlar için, bir yasak demektir; bunu verebilenler için ise özel bir zevki tatmin ettiklerinden dolayı onlara yükletilen bir ceza olur. Onların, Devlete ve bireylere karşı yasal ve törel borçlarını yerine getirdikten sonra, gelirlerini harcama biçimleri ve zevklerini seçmeleri yalnızca kendilerinin bileceği bir iştir ve kendi değerlendirmelerine bırakılmalıdır. Bu düşünceler ilk bakışta, uyarıcı, maddelerin gelir amacı ile vergi konusu olarak seçilmesini mahkûm eder gibi görünür. Ama unutulmamalıdır ki parasal amaçlar için vergi çıkarmak kesin olarak kaçınılmaz bir şeydir; ülkelerin çoğunda bu önerinin pek büyük bir bölümünün dolaylı olması gerekir; Devlet bu yüzden bu vergileri koymamazlık edemez, ama bunlar bazı tüketim maddelerine bazı kimselerin yaklaşmalarına imkân vermeyecek kadar olağanüstü de olabilir. Bundan dolayı, Devlet, vergi koyarken, alıcıların en iyi hangi maddeleri kullanmadan edebileceklerini dikkate almakla yükümlüdür ve tercihen, pek ölçülü bir miktardan fazla kullanılmalarını kesin olarak zararlı saydığı maddeleri seçmek de Devletin *öncelikli* görevidir. Buna dayanarak uyarıcı maddelere en fazla gelir getireceği noktaya kadar vergi koymak (verginin getirdiği gelirin hepsine Devletin ihtiyacı olması koşuluyla) yalnızca olası değil, aynı zamanda onaylanması da gereken bir şeydir.

Bu maddelerin satışının az çok bir tekel haline getirilmesi sorununa gelince, buna verilmesi gereken yanıt, sınırlamanın konulmasında güdülen amaca göre değişir. Bütün genel eğlence yerleri ve özellikle bu türden yerler için bir zabıta sınırlamasına gerek vardır, çünkü topluma karşı işlenen suçlar özellikle oralarda çıkmaya uygundur. Onun için, bu maddeleri (hiç değilse hemen oracıkta tüketilmek üzere) satma yetkisini iyi olarak tanınmış veya düzgün ahlaklı olduklarına güvence verilmiş kimselere bağlamak; genel gözetim ve gü-

venliğin gerek gösterebileceği açılış ve kapanış saatleri hakkında düzenceler koymak; o yeri işletenin katılımı ya da ehliyetsizliği yüzünden orada huzuru bozan olaylar çıkar ve tekrarlarsa ya da o yer yasaya karşı eylemler düzenlemek ve hazırlamak için bir buluşma yeri haline gelirse, ruhsatnameyi geri almak uygun olur. Bundan öte herhangi bir sınırlamanın, ilke bakımından, doğru olacağını düşünmüyorum. Salt oralara gidilmesini güçleştirmek ve gitme hevesi uyandıran fırsatları azaltmak amacıyla, örneğin, birahane ve meyhanelerin sayılarını sınırlamak, bazı kimseler içkide aşırıya gidecekler diye sadece herkese eziyet etmek olmayıp, böyle bir önlem aynı zamanda ancak, çalışan sınıflara açıkça çocuk ya da vahşi gibi davranan ve onları gelecekte özgürlüğün nimetlerinden yararlanacak hale gelebilmeleri için, şimdilik bir sınırlama terbiyesi altına koyan bir topluma yakışan bir durum olur. Özgür hiçbir ülkede, işçi sınıflarının bu ilkeye göre yönetildikleri söylenemez; özgürlüğe gereği gibi değer veren hiç kimse de onların böyle yönetilmelerini kabul etmez, meğerki onları özgürlüğe alıştırmak ve özgür adamlar gibi yönetmek için bütün çabalar harcandıktan sonra onların ancak çocuklar gibi yönetilmelerinin mümkün olduğu kesin olarak saptanmış olsun. Yukarıdaki iki seçeneğin çıplak açıklaması bile, burada değinilmesi gerekecek herhangi bir olayda, böyle çabaların harcanmış bulunduğunu varsaymanın saçma olduğunu kanıtlar. Toplumsal kurumlarımızın genel özgürlüğü, sınırlama sistemine, bir törel eğitim aracı olarak herhangi bir etki sağlamak için gereken miktarda bir denetim kullanılmasına engel iken, zorba hükümet ya da baba gibi hükümet denen hükümet, sistemine ait olan şeylerin eğilimlerimize sokulmaya yol bulması, sadece, bu ülke kurumlarının birbirbirini tutmaz şeyler yığını olmasından kaynaklanır.

Bu Deneme'nin daha önceki bir yerinde işaret etmiştik ki, yalnızca bireyi ilgilendiren şeylerde, bireysel özgürlük, bu-

nunla bakışımlı bir konu olmak üzere, herhangi bir sayıda bireylerin hep birlikte kendilerine ait olan ve kendilerinden başkasını ilgilendirmeyen, işlerini karşılıklı anlaşarak düzenlemeleri özgürlüğünü de düzenler. İşin içinde olan kimselerin hepsinin istemi değişmeden kaldığı sürece bu sorunda güçlük çıkmaz; ama, bu istem değişebileceğine göre, ekseriya, hatta yalnız kendilerinin ilgili oldukları şeylerde bile, onların birbirlerine karşı üstlenmeye girmelerini gerektirir; bu olunca da, genel bir kural olarak, bu üstlenmelerin yerine getirilmesi uygundur. Böyle olmakla beraber, olasılık her ülke yasalarında, bu genel kuralın bazı ayrıcalıkları vardır. Şahıslar, üçüncü şahısların haklarını çiğneyen üstlenmelerle bağlı olmadıktan başka, bazen, bir üstlenmenin onların kendi kendilerine zararlı olması da onların bundan kurtulmaları için yeterli bir neden görülür. Örneğin; bu memlekette ve diğer medeni memleketlerin çoğunda, bir şahsın kendini satmayı üstlenmeyi ya da kendisinin bir köle olarak satılmasına izin vermeyi üstlenmesi geçersiz olur; gerek yasa ve gerekse kamuoyunca hiç hükmü olmaz. Onun hayatta kendi kaderine kendi isteğiyle iyelik etme yetkisinin böyle kısılmasının hikmeti besbellidir ve bu aşırı örnekte belirgince görünür. Bir kimsenin kendi rızasına bağlı işlerine, başkalarının hakkını korumak için karışılması ayrı, karışmamanın nedeni onun özgürlüğüne saygı gösterme düşüncesidir. Onun bir şeyi kendi rızasıyla seçmesi, bu beğendiği şeyin onca arzu edilir ya da hiç değilse katlanılır bir şey olduğunu gösterir; onun mutluluğu da, genel bakımdan, en iyi olarak ancak kendisini bunu beğendiği yoldan aramakta serbest bırakmakla sağlanır. Ama o kendisini bir esir olarak satmakla özgürlüğünden vazgeçmiş olur; bu tek sözleşmeden başka artık özgürlüğünü gelecekte herhangi bir şekilde bir daha kullanmaktan vazgeçer. Şu halde o, kendisinin beğendiği gibi eylemesine izin verilmesini haklı gösteren asıl amacı, kendi olayında ortadan

kaldırmış olur. O artık özgür değildir, tersine, bundan böyle o artık bunda kendi rızasıyla kalmak istediğini varsaymaya uygun olmayan bir durumdadır. Özgürlük ilkesi, bir kimsenin özgür olmamakta özgür olmasını gerektirmez. Bir adamın kendi özgürlüğünü başkasına devretmesine izin vermek özgürlük değildir. Bu özel örnekte gücü o kadar apaçık olan bu nedenler, elbette çok daha geniş uygulaması olan şeylerdir; bununla beraber, her yerde onlara hayatın gereklerinin koyduğu bir sınır vardır; gerçekten bu gerekirlikler sürekli biçimde, bizim özgürlüğümüzden vazgeçmemizi değil, ancak, özgürlüğün bu ve diğer sınırlamalarına rıza göstermemizi gerektirir. Bununla beraber, yapanların yalnızca kendilerini ilgilendiren bütün işlerde denetimsiz hareket serbestliğini buyuran ilkenin bir isteri de, üçüncü hiçbir şahsı ilgilendirmeyen şeylerde, birbirlerine karşı bağlanmış olanların birbirlerini üstlenmekten aklamalarıdır; dahası böyle bir seçmeyi aklamasa bile, olasılık, paraya ve para ile değerlendirilebilir şeylere bağlananlar dışarıda, bir kimsenin, bunlardan hiçbir vazgeçiş özgürlüğünün olmaması gerekir, demeye cesaret edebileceği hiçbir sözleşme ya da üstlenme yoktur. Baron Wilhelm von Humboldt, daha önce de söz ettiğim nefis denemesinde, kendi yargısı olarak, kişisel ilişki ya da hizmetleri düzenleyen üstlenmelerin yasaca sınırlı bir süreden öte asla bağlayıcı gücü olmamak gerektiğini ve bu üstlenmelerin en önemlisi olan evlilik, evlilerden her ikisinin duyguları onunla uyumlu olmadıkça evlilikten beklenenlerin boşa çıkması gibi bir özellik taşıdığından, onu bozmak için taraflardan birinin açıklanmış isteminden başka bir şeye gerek duyulmamasının gerektiğini söyler. Bu konu, öyle başka bir konu içinde geçerken değinilerek tartışılamayacak kadar önemli ve karışıktır, ona burada sadece sorunu açıklamak için değindim. Eğer Baron Humboldt'un tartışmanın özeti ve genel oluşu onun, bu olayda, küçük ve büyük terimlerini tartışmadan, sa-

dece varacağı sonucu söylemekle yetinmeye zorunlu bırakmamış olsaydı, kuşkusuz kendisi de soruna öyle onun yetindiği kadar basit dayanaklara dayanılarak karar verilemeyeceğini kabul ederdi. Bir kimse ya belirgin bir vaatte bulunarak ya da hali ile, bir başkasına, belirli bir tarzda hareket etmekte devam edeceğine güvenmesi için –yaşam planının herhangi bir bölümünü bu varsayıma bağlaması ve umutlarını bunun üzerinde kurması ve hesaplarını buna göre yapması için– cesaret vermiş bulunduğunda, bu kimse için o kişiye karşı yeni bazı törel borçlar doğar ki bunlar belki çiğnenebilir ama tanınmazlık edilemez. Buna dayanarak, eğer sözleşme iki taraf arasındaki ilişkiden başkaları için bazı sonuçlar doğmuşsa; o ilişki üçüncü şahısları herhangi bir özel duruma sokmuş ya da evlilikte olduğu gibi, başka canların dünyaya gelmesine bile neden olmuşsa, sözleşmenin her iki tarafı için de bu üçüncü şahıslara karşı bazı borçlar doğar ki bunların yerine getirilme tarzına, sözleşmenin asıl sözleşmeleri arasındaki ilişkinin devamının ya da kesilmesinin büyük ölçüde etkisinin olması gerekir. Bundan, ne bu borçların, kaçınan tarafın mutluluğuna neye mal olursa olsun mutlaka yerine getirilmesini istemeye kadar ileri varılabileceği sonucu çıkar, ne de ben böyle bir şeyi kabul ederim; ama o borçlar sorunda zorunlu bir öğedirler ve eğer, von Humboldt'un dediği gibi, bu borçlar tarafların kendilerini üstlenmekten sıyırmak konusundaki *yasal* serbestliklerinde hiçbir fark oluşturmaması gerekse bile (ve ben de *çok* fark etmemeleri gerektiğine inanıyorum) onların bu konudaki *törel* serbestliklerinde mutlaka büyük bir fark oluştururlar. Başkalarının böyle önemli çıkarlarına dokunabilecek bir adım atmaya karar vermeden önce, bir kimse bütün bu durum ve koşulları hesaba katmak zorundadır ve eğer bu çıkarlara hak ettikleri önemi vermezse, zarardan dolayı ahlaken sorumlu olur. Açık olan bu düşünceleri özgürlüğün genel ilkesinin daha iyi anlaşılması için andım,

yoksa aile ve çocuk sorununda bunlara herhangi bir gereksinim olduğu için değil; tersine o sorun alışıldığı üzere zaten, sözde, çocukların çıkarı bir hep de, büyüklerinki hiçmiş gibi tartışılıyor.

Kabul edilmiş genel ilkeler olmadığından dolayı, çoğunlukla özgürlüğün, verilmesi gereken yerde esirgendiği gibi esirgenmesi gereken yerde de verildiğine önceden değinmiştik; bugünkü Avrupa dünyasında, özgürlük duygusunun en güçlü bulunduğu durumlardan biri, benim görüşüme oranla, özgürlüğün hiç de yerine harcanmadığı bir durumdur. Bir kimse kendi işlerinde istediği gibi davranmakta özgür olmalıdır; ama, başkasının işi benim kendi işimdir bahanesiyle, bir başkasına da istediği gibi davranmakta serbest olmamalıdır. Devlet, her bireyin özellikle kendine ait olan şeyde özgürlüğüne saygı göstermekle beraber, bir kimsenin başkaları üzerinde taşımasına izin verdiği herhangi bir iktidarı onun nasıl kullandığını dikkatlice ve sürekli denetlemekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğe aile ilişkilerinde hemen hemen hiç uyulmuyor; oysa aile ilişkisi, insan mutluluğuna doğrudan doğruya etkisi bakımından diğer bütün durumların hepsinden daha önemlidir. Kocaların karıları üzerindeki aşağı yukarı zorbaca erkinden burada uzun boylu söz etmeye ihtiyaç yoktur; çünkü bu kötülüğü tamamen ortadan kaldırmak için karıların da, tıpkı bütün diğer kimseler gibi, aynı haklara sahip ve aynı biçimde yasal korumaya erişmelerinden başka bir şey gerekmez; yine çünkü bu konuda, yerleşmiş adaletsizliğin savunucularının kullandıkları şey özgürlük davası değildir, tersine, onlar ortaya açıkça gücün savunucuları olarak çıkıyorlar. Asıl çocuklar konusundadır ki yanlış kullanılan özgürlük anlayışları, Devletin görevlerini yerine getirmesine gerçek bir engel oluşturuyor. Hemen de öyle sanırsınız ki bir adamın çocukları sanki onun, mecazi olarak değil de, sahiden bir parçasıdır; babanın çocuklar üzerindeki kesin ve özgü denetimine yasa-

nın en küçük bir karışmasına karşı kamuoyu bu kadar kıskançtır; dahası babanın asıl kendi eyleme serbestliğine karşı herhangi bir karışmada olduğundan da hemen hemen daha kıskançtır. İnsanların çoğu, özgürlüğe güç ve erkten işte bu kadar daha az saygı duyuyor. Sözgelimi, eğitim sorununu göz önüne alalım. Devletin, kendi vatandaşı olarak doğan her insanın, belirli bir düzeye kadar eğitim görmesini istemesi ve bunu zorunlu tutması, hemen de kendiliğinden apaçık bir olgu değil midir? Böyle olmasına rağmen, bu hakikati kabul etmekten ve söylemekten korkmayan var mıdır? Gerçi bir insanı dünyaya getirdikten sonra ana ve babanın (ya da yasa ile gelenek ve göreneğin bugünkü durumunda, babanın) bu varlığa, hayatta başkalarına ve kendine karşı görevini iyi yapmasını sağlayacak bir eğitim vermelerinin onların en kutsal ödevlerinden biri olduğunu hemen hemen hiç kimse yadsımaz. Ama bunun babanın bir görevi olduğunu herkes söylediği halde, bu ülkede hemen hemen hiç kimse, onun bu görevi yapmaya zorunlu tutulmasını duymaya katlanamaz. Ondan çocuğunun eğitimini sağlaması için herhangi bir çaba ya da özveride bulunması isteneceğine, bu eğitim bedava verildiği halde bunu kabul edip etmemek onun seçmesine bırakılıyor! Bir çocuğun yalnızca vücudunun besinini değil, aynı zamanda onun beyninin gereksindiği eğitim, öğretim ve terbiyeyi verebilmek konusunda akıllıca bir beklenti olmadan o çocuğu doğurmanın hem bu bahtı kara hayat ürününe hem de topluma karşı törel bir cinayet olduğu ve eğer ana ile baba bu borçlarını yerine ödemezlerse, Devletin bunu, mümkün olduğunca, masrafı ana ve babaya ait olmak üzere yaptırmak boynunun borcu olduğu, hâlâ kabul edilmeyen bir durum olarak kalıyor.

Genel eğitimin zorunlu olması yükümlülüğü bir kez kabul edilse, artık, Devlet neyi öğretecek, nasıl öğretecek, gibi şimdi sorunu mezheplerin ve partilerin sadece bir savaş meyda-

nı haline getiren ve eğitime harcanabilecek olan zaman ve emeğin eğitim konusu çevresinde kavga etmekle heba edilmesinden başka bir sonuç vermeyen güçlükler ortadan kalkmış olur. Eğer Hükümet her çocuğa iyi bir eğitim verilmesini zorunlu tutmaya karar verse, kendisini bunu sağlama zahmetinden kurtarmış olur. Eğitim ve öğretimi beğendikleri yerden beğendikleri biçimde sağlamayı ana-babaya bırakabilir, kendisi de sadece yoksul sınıfların çocuklarının okul ücretlerinin ödenmesine yardım etmekle ve bunu verecek başka kimsesi olmayanların bütün mektep masraflarını ödemekle yetinebilir. Devlet eğitimine karşı haklı olarak yöneltilen karşı çıkışlar, eğitimin Devletçe zorunlu tutulmasına değil, sadece bu eğitimi yönlendirip yönetmeyi Devletin kendi üzerine almasına uygulanabilir ki bu tamamen başka bir şeydir. Halkın bütün eğitiminin ya da bunun herhangi büyük bir kısmının Devlet elinde olmasına herkes kadar ben de şiddetle karşıyım. Özyapının bireyselliği ile, düşünce ve davranış tarzlarındaki çeşitliliğin önemi hakkında söylenmiş olan bütün o şeyler, aynı bakımdan ve tanımlanmaz bir önemde olarak, eğitimin çeşitliliğini de kapsar. Genel bir Devlet eğitimi sadece insanları aynılaştırmak amacıyla onları kalıba dökmeye yarayan bir buluştur: Devletin onları içine döktüğü kalıp ise Hükümette egemen olan gücün –bu güç ister bir hükümdar ister bir ruhban sınıfı, bir aristokrasi ya da yaşayan kuşağın çoğunluğu olsun– hoşuna giden kalıp olduğundan ve oran bakımından da o güç etkili ve galip olduğu için, düşünce üzerinde bir baskı kurar ki bunun da sonu doğal olarak beden üzerinde bir baskıya varır. Devlet eliyle kurulan ve denetlenen bir eğitim, olsa olsa ancak, rekabet halindeki birçok deneme arasında, diğerlerini belirli bir kusursuzluk düzeyinde tutmak üzere, örnek ve özendirmek amacıyla yapılan bir eğitim olarak var olmalıdır. Meğerki, hakikaten, Hükümet bu görevi üstlenmedikçe, toplum genellikle uygun eğitim kurumla-

rını kendiliğinden asla sağlayamayacak ya da sağlamak istemeyecek kadar geri durumda bulunsun; o zaman, gerçekten, Hükümet, iki büyük kötülükten iyisi olarak, okullar ve üniversiteler işini kendisi üstlenebilir; tıpkı ülkede büyük sanayi işlerini üstlenmeye elverişli biçimde özel teşebbüs olmadığı zaman Devletin büyük sermayeli şirketlerin işini kendi omuzlarına alabilmesinde olduğu gibi. Ama genel olarak, ülkede eğer Hükümetin imi altında eğitim sağlayabilecek özellikte yeterince insan varsa, bu aynı kimseler aynı şekilde iyi bir eğitimi seçmeli bir esas üzerinden vermeye istekli olabilir, bunu başarabilirler; bir yandan eğitimin yasayla zorunlu kılınması ve diğer yandan okul ücretini veremeyenlere Devletçe yapılacak yardım birleşince, onların kazancı da güvence altına alınmış olur.

Yasayı uygulamaya koymakta başvurulacak araç, ancak, bütün çocukları kapsayan ve küçük yaşta başlayan genel sınavlardan başkası olamaz. Her (kız ya da oğlan) çocuğunun okumayı öğrenip öğrenmediğini anlamak için sınava gireceği bir yaş saptanabilir. Eğer bir çocuğun okuma bilmediği anlaşılırsa, babası, yeterli bir gerekçesi bulunmadıkça, gerekirse çalışarak ödeyeceği bir para cezasına çarptırılabilir, çocuk da masrafı ona ait olmak üzere, bir okula yerleştirilebilir, sınav konuları gittikçe genişleyen bir alanı kapsayarak, yılda bir tekrar edilmeli, genel bilgide belirli bir asgariyi herkesin gerçekten zorunlu bir şekilde elde etmesini ve dahası, bunu akılda tutmasını mümkün kılacak biçimde olmalıdır. Bu asgariden ötesi için her konuda seçmeli sınavlar olmalı, bunlarda belirli bir yeterlilik düzeyine gelen herkes bir diploma isteyebilmelidir. Devletin bu düzencelerle, düşünce üzerinde uygun olamayan bir erk uygulamasını önlemek, için, (sözgelimi, diller ve kullanılmaları gibi bilginin ancak araç türünden bölümleri dışında) bir sınavı geçmek için gereken bilgi, dahası yüksek sınav sınıflarında bile, ancak olaylardan ve pozitif bilim-

den oluşmalıdır. Din, siyaset ya da diğer bağdaşımsız konular hakkındaki sınavlar, düşüncelerin doğruluğu ya da batıllığı ekseninde dönmemeli, sadece, şöyle bir düşüncenin, şu nedenlere dayanılarak, şu yazar ya da okullar veya kiliselerce tutulmakta olduğu olayı üzerinde gerçekleşmelidir. Bu sistemle yetişen kuşak bütün aykırı hakikatler yüzleşmesinde hiç de şimdikinden daha kötü durumda olmaz; onlar gene şimdiki gibi ya Resmi Kiliseye Mensup ya da bu Kiliseden bağımsız kimseler olarak yetişirler. Devlet, sadece, onların, Mensupsalar aydın birer Mensup, bağımsız iseler aydın birer bağımsız olarak yetişmelerine dikkat eder, o kadar. Başka şeyleri öğrendikleri aynı okullarda çocuklara, ana ve babalarının isteği üzerine, din dersleri de verilmesine engel olan hiçbir şey yoktur. Devletin, uyuşmazlık olan konularda, uyruklarının düşünce ve kararlarını etki altına almayı gözeten bütün girişimleri kötüdür; ama Devlet bir kimsenin, düşüncelerini –gidip dinlemeye değer bir ders ya da konferans olarak– söyleyebilmesi için gereken bilgiye sahip olup olmadığını araştırmaya ve yetkinlik belgesi vermeye, pek yerinde olarak, girişilebilir. Bir felsefe öğrencisi, Kant ile Lock'tan hangisi ile aynı düşüncede olursa olsun ya da isterse onlardan hiçbiri ile düşünce beraberliği bulunmasın, bunların her ikisinin felsefelerinden sınav verebilmekle hiçbir şey yitirmiş olmaz, kazanmış olur; bunun gibi, Allahı inkâr eden birini Hıristiyanlığın dayandığı kanıtlardan sınava çekmekte akıllıca bir biçimde karşı çıkılabilecek hiçbir yan yoktur, elverir ki kendisinden bunlara inandığını tekrarlanması istenmesin. Bununla beraber, kanımca, yüksek bilgi kollarında sınavlar tamamıyla seçmeli olmalıdır. Hükümetlerin, yetkinlik koşullarının yetersizliğini bahane ederek herhangi bir kimsenin mesleklere, dahası öğretmenlik mesleğine, sokmamalarına izin verilmesi, Hükümetlerin eline pek tehlikeli bir yetki vermek olur; onun için, Wilhelm von Humboldt gibi ben de o düşüncede-

yim ki, bilimsel unvanlar ya da bilimsel ya da mesleki öğrenime ait diğer resmî diplomalar, sınav için başvuran ve bunda başarılı olan herkese verilmelidir; ama böyle diplomalar yarışmacılara, o belgelerin tanıklıklarına kamuoyunca yöneltilecek değerden başka, hiçbir üstünlük vermemelidir.

Ana ve babalarca ahlaki zorunlulukların her zaman tanınmasını gerektiren en güçlü dayanaklar var olduğu halde, yersiz özgürlük anlayışlarının bu zorunlulukların tanınmasına engel olması ve böylece birçok durumda yasal yükümlülükler konulmasını gerektiren aynı şekilde dayanaklar varken, bu yükümlülüklerin konulmasına engel olması, yalnızca eğitim sorununa özgü değildir. Bir çocuğu soyut dünyaya getirme durumu, insanın ömrü boyunca en sorumlu edimlerinden birini oluşturur. Dünyaya getirilecek çocuğa istenir bir yaşantının hiç değilse olağan gerçekleştirme olasılıklarını bile sağlamadan bu sorumluluğu yüklenmek –yani çocuk için bir bela mı, yoksa bir iyilik mi olacağı belirsiz bir hayat vererek onu dünyaya getirmek– o çocuğa karşı bir cinayettir. Ya nüfusu fazla olan ya da nüfus fazlalığı tehlikesiyle yüz yüze bulunan bir ülkede ise, pek küçük bir sayıdan öte çocuk yapmak ve onların çekişmesi yüzünden emeğin bedelini düşürmek, onların çalışmalarının ücreti ile geçinecek bütün kimselere karşı işlenmiş ağır bir suçtur. Kıta Avrupası'ndaki birçok ülkede, evlenecek tarafların bir aileyi geçindirme araçlarına sahip olduklarını kanıtlamadıkça evlenmelerini yasaklayan kanunlar, Devletin yasal yetkilerini aşıyor değildir; böylesi kanunlar uygun olsun olmasın (ki bu yön başlıca yerel koşullara ve duygulara bağlı olan bir durumdur), bunlara karşı, özgürlüğe birer saldırı oldukları yolunda bir itiraz ileri sürülemez. Böyle kanunlar Devletin, zararlı bir eylem –başkalarına zarar veren bir eylemi– yasaklamak için yaptığı birer karışmadır ki o zararlı eylem, dahası ayrıca yasal bir ceza yaptırımına bağlanması uygun sayılmasa da, yine ilgili olması ve toplumsal bir

ayıp sayılması gerekir. Böyle olmakla beraber, bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren şeylerde onun özgürlüğüne yöneltilen gerçek saldırılara öyle kolayca boyun eğiveren şimdiki özgürlük düşünceleri, bireyin, göz yumulduklarında, hem kendisinden türeyecek olanların hayatlarını perişanlık ve yoksulluk içine atmak sonucunu doğuracak hem de onun edimlerinden her ne olursa olsun, kendisine üzülecek kadar yakın olanlara türlü türlü kötülükler getirecek nitelikteki eğilimlerine gelince, bunlara herhangi bir baskı yapma girişimini kabul etmek istemez. İnsanoğullarının özgürlüğe duydukları garip saygıyı gene onların özgürlüğe karşı olan garip saygısızlıkları ile karşılaştırınca, sanırsınız ki, bir insanın, başkalarına zarar vermeye mutlaka hakkı vardır da, kimseye üzüntü vermeden istediği gibi davranmaya hakkı yoktur.

Hükümet karışmasının sınırları ile ilgili bulunan ve bu Deneme'nin konusu ile yakın bir ilgisi olmakla beraber, ona tam anlamıyla girmeyen büyük bir sorunlar grubunu en sonraya bıraktım. Bunlar öyle durumlardır ki onlarda karışma karşısında ileri sürülen nedenler, özgürlük ilkesi çevresinde gerçekleşmez; bunlarda sorun bireylerin eylemelerini sınırlamak değil, tersine, bireylere yardımcı olmaktır; burada araştırılan nokta, acaba bir şeyin yapılmasını tek tek kişilerin ya da kendi istekleriyle bir araya gelerek eyleyen bir topluluğun kendilerine bırakacak yerde, o işi onların yararına olarak, Hükümet yapmalı ya da yaptırmalı mıdır sorunudur.

Özgürlüğe saldırı içermeyen şekillerinde Hükümet karışmasına karşı yöneltilen üç türlü karşı koyma olabilir.

İlki, yapılacak işin bireylerce daha iyi yapılmasının muhtemel olması halindedir. Genel olarak denebilir ki, herhangi bir işi yürütmeye ya da onun nasıl ya da kimler tarafından yönlendirilip yönetileceğini saptamaya o işte kişisel ilgisi olanlar kadar hiç kimse layık olamaz. Bu ilke, sanayinin alışıldık işlerine Yasama gücünün ya da Hükümet memurlarının –bir

zamanlar o kadar çok rastlanan– karışmalarını kötü sayıp, reddeder. Ancak, konunun bu bölümü hakkında iktisatçılar yeterince uzun yazılar yazmış oldukları gibi, konunun bu yanının bu Deneme'deki ilkeler ile de özel bir ilgisi yoktur.

İkinci itiraz, konumuzla daha yakından ilgilidir. Birçok durumda, her ne kadar bireyler belirli bir işi, ortalama olarak, Hükümet memurları kadar iyi yapmayabilir ise de, buna rağmen o işin Hükümetçe yapılmasından ise, onlar tarafından yapılması, onların düşünsel eğitimine yaraması bakımından; yani onların etkin yetilerini güçlendirmenin akıllarını işletmenin, onlarla uğraşılması böylece kendilerine bırakılan konular ile alışkanlık oluşturmanın bir yolu olarak, istemeye değerdir. (Siyasi olmayan davalarda) jüri yöntemi ile akıl yürütme; yerel yönetimler ve belediyeler gibi özgür halk kurumları; sanayiye ait ya da insani amaçlı girişimlerin bireylerin kendi rızalarıyla kurdukları ortaklıklar ve derneklerce yönetilmeleri, biricik öneriler olmamakla beraber, başta gelen birer öneridirler. Bunlar özgürlük sorunları değildir, bunların özgürlük konusu ile ilgisi sadece yetenekleri bakımındandır; ama bunlar gelişme sorunlarıdır. Milli eğitimin birer parçası olarak, bu şeylerin üzerinde durmanın yeri burası değildir; çünkü gerçekte, bunlar bir vatandaşın özel biçimde yetiştirilmesidir, özgür bir milletin siyasi eğitiminin kılgısal bölümüdür; onları, kişisel ya da ailesel bencilliğin dar çerçevesinden kurtarıp, ortak çıkarlar anlayışına ve ortak işlerin yönetimine alıştırır; onlara, genel çıkar ya da yarı genel çıkar etkenleriyle eylemek ve eylemelerinde onları birbirlerinden ayıran değil, birleştiren amaçları rehber edinme görgüsünü verir. Bu görgü ve güçler olmadıkça, ne özgür bir anayasa yapılabilir, ne de korunabilir; siyasi özgürlüğün, yerel özgürlüklerden oluşma yeterli bir temel üzerine dayanmadığı ülkelerde, niteliğinin pek çok kez geçici oluşu buna örnektir. Salt yerel olan işlerin o yerler halkınca yönetilmesi, büyük sanayi girişimlerin ise bunları oluş-

turmak için gereken parasal araçları kendi istekleriyle verenler tarafından yönetimi, bu Deneme'de gelişmenin bireyselliğine ve hareket tarzlarının çeşitliliğine ilişkin olarak ortaya konulmuş olan bütün yararlar ile daha da çok önerilmeye değer oluyor. Hükümet işlemleri her yerde birbirinin benzeri olmak yatkınlığındadır. Bireylerde ve onların kurdukları toplum ve şirketlerde ise, tersine, türlü denemeler ve sonsuz bir deneyim çeşitliliği bulunur. Devletin yararlı bir şekilde yapabileceği şey, kendisini birçok sınamadan çıkan deneyimin merkez deposu haline gelmek ve bu denemeyi etkin bir şekilde çevreye dağıtmak ve yaymak olabilir. Devletin işi, kendisininkinden başka denemelere izin vermeyeceğine, her deneyciye başkalarının deneyimlerinden yararlanma olanağını vermektir.

Hükümet karışmasının kısılması yanlısı üçüncü ve en güçlü neden, Hükümetin gücünü gereksiz yere artırmaktaki büyük kötülüktür. Hükümetçe zaten yapılmakta olan görevlere eklenen her yeni görev, Hükümetin, kendisinden iyilik ve kötülük bekleyenler üzerindeki erkinin daha da yaygınlaştırılmasını gerektirir ve giderek halkın etkin istekler ardında koşan bölümünü Hükümetin ya da hükümet konumuna göz dikmiş bir partinin çanak yalayıcıları haline getirir. Eğer yollar, demiryolları, bankalar, sigorta kuruluşları, sermayesi pay belgelerine bölünmüş büyük şirketler, üniversiteler, sosyal yardım kurumları; hepsi Hükümetin birer şubesi olsa idiler; eğer bunlara ek olarak, belediye oluşumları ve yerel yönetimler, bugün kucakladıkları bütün iş kolları ile beraber, merkezi yönetimin birer dairesi halini alsaydı; bütün bu çeşitli girişimlerin hizmetlileri Hükümetçe tayin edilse, ücretleri onun tarafından verilse, ve bunlar hayatta her yükselme için Hükümetin eline baksa idiler; bütün basın özgürlüğüne ve Yasama meclisinin halktan kurulmuş olmasına rağmen bu ülke ya da diğer herhangi bir ülke özgür olamaz, sadece adı özgür ülke

olurdu, yönetim makinesinin daha verimli ve bilimsel şekilde kurulmuş olması; yani o yönetimi işletecek kafaları ve elleri sağlamak için alınan önlemlerin daha ustalıklı olması halinde, değinilen kötülük, o oranda daha büyük olurdu. Son zamanlarda İngiltere'de, sivil hükümet memuriyetlerine bulunması olası olan en zeki ve bilgili kimselerin bulunması için, bütün hükümet sivil hizmet mensuplarının sınavla seçilmesi gereği önerilmiş; önerinin yanında ve karşısında çok şeyler söylenip yazılmıştır. Bu önerinin karşısında olanların üzerinde en çok durdukları kanıtlardan biri, sürekli bir Devlet memurunun yaptığı görevin, en yüksek yetenekleri çekmeye yetecek kadar maaşça ilerleme beklentisi ve önem arz etmediği; büyük yeteneklerin serbest mesleklerde ya da şirketlerin ve diğer genel kurumların hizmetinde her zaman daha iyi bir iş bulabilecekleri olmuştur. Eğer bu kanıt, önerinin sunduğu başlıca güçlüğe karşı bir yanıt olarak, önerinin yanında bulunanlarca kullanılmış olsa idi insan buna şaşmazdı. Karşısında olanlardan geldiği için, çok gariptir. Karşı çıkma diye ileri sürülen bu nokta, önerilen sistemin emniyet supabıdır. Gerçekten, eğer ülkenin bütün yüksek yeteneklerini Hükümetin hizmetine çağırmak *mümkün olsaydı,* bu sonucu oluşturmaya yönelik bir öneri gerçekten bize rahatsızlık verebilirdi. Eğer örgütlü elbirliği ya da geniş ve etraflı görüşler isteyen toplum işinin her bölümü Hükümetin elinde olsa ve Hükümet daireleri her yerde en ehliyetli adamlarla dolu olsaydı; ülkenin, salt kuramcı olanları dışta, bütün geniş kültürlü ve deneyimli zekâları kalabalık bir bürokratlar sınıfının içinde toplanmış olur ve toplumun geriye kalan insanları her şeyi yalnızca bunlardan bekler; halk, yapacağı bütün şeylerde yönlendirilip ve yönetilmek ya da emir almak için; yetenekliler ve gözü yukarıda olanlar ise kişisel ilerlemeleri konusunda, sürekli yalnız bunların eline bakardı. Bu bürokrasi saflarına kabul edilmek ve kabul edilince de, onun içinde yükselmek, herke-

sin peşinde koştuğu tek istek olurdu. Bu yönetimin yürürlükte olduğu yerde yalnız bürokratların dışında kalan halk, kılgısal denemeleri bulunmadığından dolayı, bu bürokrasinin işleyiş biçimini eleştirip denetlemeye yetkisiz olmakla kalmaz; aynı zamanda, eğer, baskıcı kurumların cilveleriyle ya da halk kuruluşlarının doğal işleyişi sonucu olarak, yönetime tesadüfen iyileştirmeci bir yönetici ya da yöneticiler de geçse, onlar da bu bürokrat sınıfının çıkarına aykırı hiçbir iyileştirme yapamazlardı. Ülkeyi yeterince gezip görmeye fırsat bulmuş olanların anlattıklarına bakılırsa, Rus İmparatorluğu'nun acıklı durumu böyledir. Oradaki bürokratlar sınıfının karşısında Çarın kendisi bile güçsüzdür; onların herhangi birini Sibirya'ya sürebilir, ama onlarsız ya da onların isteklerine karşı gelerek hükümet uygulayamaz. Çarın her emirnamesine karşı onların, sadece bunu uygulamaya koymaktan çekinmek biçiminde, örtülü bir ret hakları vardır. Daha ileri medeniyete ya da daha isyankâr ruhlu ülkelerde, her şeyin kendileri için Devletçe yapılmasını beklemeye ya da hiç değilse bir işin yapılması için Devletten yalnızca izin istemekle kalmayıp, aynı zamanda onun nasıl yapılacağını da soran ve bunu sormadan kendiliklerinden hiçbir şey yapmaya alışmamış olan halk, pek doğal olarak, başlarına gelen her kötülükten Devleti sorumlu tutar ve kötülük sabırlarını aşan bir sınırı bulunca da, Hükümete karşı ayaklanıp, ihtilal denilen şeyi yaparlar; bunun üzerine bir başkası çıkar, milletten yasal yetki almış olarak ya da almayarak Hükümet koltuğuna sıçrayıp oturur, başlar bürokratlara buyurmaya ve iş, yine eskisine çok benzeyen bir yolda devam eder gider; çünkü bürokratlar sınıfı değişmeden kalır ve başka hiç kimse onların yerini almak yeteneğinde değildir.

Kendi işini kendi görmeye alışmış bir ulusta görülen manzara bundan epey farklıdır. Fransa'da, halkın büyük bir bölümü askerlik hizmetine alınmış ve birçoğu en azından astsu-

baylık rütbesini kazanmış olduklarından, her halk ayaklanmasında, orada başa geçmek ve iyi kötü bir hareket planı oluşturmak yeteneğinde olan birçok kimse bulunur. Askerlik işlerinde Fransızlar nasılsalar, Amerikalılar da sivil işlerin her türünde öyledirler: Amerikalıları hükümetsiz bırakınız, her Amerikan topluluğu hemencecik bir hükümet kuruvermek ve buna ya da diğer herhangi bir toplum işini yeterli bir zekâ, düzen ve kararlılıkla yürütmek yeteneğindedir. Özgür her ulus işte böyle olmalıdır: buna gücü yeten bir ulus kesinlikle özgür olur; böyle bir ulus, yalnızca merkezi yönetimin dizginlerini ellerine alıp kullanmayı bilirler diye, kendisini hiç kimsenin ya da hiçbir alttakımın tutsaklığı altına asla terk etmez. Bunun gibi bir ulusa hiçbir bürokrat sınıfı onların istemedikleri hiçbir şeyi yapmak ya da yaptırmak beklentisini besleyemez. Ama her işin bürokratlar eliyle görüldüğü bir yerde ise, bu sınıfın gerçekten muhalif olduğu hiçbir şey asla yapılamaz. Böyle ülkelerin Anayasası, ulusun içinden deneyimi ve kılgısal yeteneği olan kimseleri –ulusun geriye kalan bölümünün yönetimi onlara verilmek üzere, ayırıp–, disiplinli bir heyet haline getirici bir örgütten oluşur; sonuçta bu örgüt ne kadar kusursuz olursa; topluluğun bütün katmanlarından en yetenekli olan kimseleri kendisine çekmekte ve kendisi için yetiştirmekte ne kadar çok başarı gösterirse; bürokrat sınıfın mensupları da içinde olmak üzere, herkesin tutsaklığı o kadar tam olur; çünkü yönetilenler yönetenlerin tutsağı olabildikleri kadar, yönetenler de kendi örgüt ve disiplinlerinin tutsağı olurlar. Bir Çin Mandarini, en alçakgönüllü bir çiftçi kadar, bir zorbanın aleti ve kuklasıdır. Cizvit tarikatının kendisi mensuplarının ortak erk ve önemini korumak için kurulmuş olduğu halde, Cizvit bir birey, tarikatının en aşağılık düzeydeki kölesidir.

Şu da unutulmamalıdır ki ülkenin bütün kalburüstü yeteneklerinin yönetenler kitlesine çekilip, alınması, er geç, bu

kitlenin düşünsel edimini ve ilerilik özelliğini öldürücü bir şeydir. Memur kitlesi, birbirlerine bağlı olduklarından ve her sistem gibi zorunlu olarak, çoğunlukla değişmez kurallarla iş gördüklerinden, sürekli, ya uyuşuk bir bürokratik alışkanlığa gömülmek ya da ara sıra bu dolap beygiri gidişini terk edebilirlerse bu kez de, içlerinden bir kodamanın hoşuna gitmiş olan iyi incelenmemiş yarım yamalak bir işin üzerine atılmak yeteneğindedir. Görünüşte karşıt olmakla beraber, birbirine sıkıca bağlı olan bu eğilimlere karşı tek fren, bizzat memur sınıfının yeteneğini yüksek bir düzeyde tutabilmek için biricik uyarma aracı, bu sınıfın dışında eşit becerili ve uyanık bir eleştiri mekanizmasının varlığına bağlıdır. Bundan ötürü, Hükümetten bağımsız olarak böyle bir beceriyi oluşturmak, büyük, geçerli sorunları sağlıklı düşünmek için gereken imkân ve deneyimlerle ile onu donatma çarelerinin var olması gerektir. Eğer biz sürekli ehliyetli ve verimli bir memurlar heyetimiz olmasını –özellikle, iyileştirme ve yenilikler oluşturacak güçte ve bunları kabul etmeye istekli bir heyet– istiyorsak; eğer bürokrasimizin bir pedantokrasi haline dönüşüp soysuzlaşmasını istemiyorsak, insanları yönetmek için gereken yetileri yaratan ve geliştiren işlerin hepsini bu heyetin kendi elinde toplamaması gerekir.

İnsanın özgürlük ve ilerlemesini o kadar korkunç tehlikelere atan kötülüklerin başlangıç noktasını bulmak; ya da daha doğrusu bunların –toplumun mutluluğunun yolu üzerine dikilmiş duran engelleri ortadan kaldırmak için toplumun gücünün, şef olarak kabul edilen kimselerin yönetimi altında, kolektif bir şekilde kullanılmasından beklenen–, yararlara üstün gelmeye başladıkları noktayı kestirmek; genel çalışmanın gereğinden büyük bir bölümünü hükümet kanallarına saptırmadan, merkezileştirilmiş güç ve zekânın yararlarını, hem de olabildiğince fazlasını, sağlama bağlamak, yönetme sanatının en zor ve çetrefil işlerinden biridir. Bu, büyük bir

bölümü bakımından, bir ayrıntı sorunudur; bunda birçok çeşitli düşünceyi göz önünde tutmak gerekir ve mutlak hiçbir kural konamaz. Ama kanımca, dirliğin saklı bulunduğu kılgısal ilke, göz önünde tutulacak ideal, güçlüğü yenmeye yönelik bütün önlemleri ölçüye vurmak için kullanılacak ölçü, şöylece açıklanabilir: Verimliliği bozmamak koşuluyla gücü mümkün olduğunca dağıtmak; buna karşılık, bilgiyi olanağın elverdiğince merkezde toplamak ve merkezden yaymak. Böylece beldenin yönetiminde, tıpkı New England Devletlerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya ilgili kimselere bırakılması daha iyi olmayan bütün işler için yerel halk tarafından seçilen ayrı ayrı memurlar arasında çok ince bir görev bölüşümü oluşur; ama, bundan başka, yerel işlerin her dairesinde, genel Hükümetin bir şubesini oluşturup, merkeze bağlı olan bir teftiş ve denetim organı olmalı. Bu denetim organı, gerek bütün yerel bölgelerde toplum işinin o şubesinin yönlendirilme ve yönetiminden, gerek yabancı ülkelerde yapılan böylesi her işten ve gerekirse siyasal bilginin genel ilkelerinden edinilen çeşitli bilgi ve denemeyi, bir odakta olduğu gibi, bir araya toplamalı. Bu merkezi organın bütün yapılanları bilmeye hakkı olmalı ve özel görevi de bir yerde edinilen bilgiyi diğer yerlerin yararına hazır bulundurmak olmalıdır. Bu denetim organı yüksek konum ve yaygın gözlem alanı yardımıyla yerel bir bölgeye özgü dar görüşlerden ve cimri düşüncelerden kendini kurtarmış olacağından, onun önerilerinin erki doğal olarak çok olur; ama sürekli bir kurum olarak, onun edimsel yetkisi, bence, yerel memurları, kendilerine yol göstermek için konulmuş olan, yasalara boyun eğdirmeye tekelleştirmelidir. Bu memurlar genel yasalarda hakkında hüküm bulunmayan konularda, kendi seçmenlerine karşı sorumlu olmak kaydı ile, kendi düşüncelerine göre eylemekte serbest bırakılmalıdırlar. Bunlar yasalara aykırı eylemelerinden dolayı hukuken sorumlu olmalı, yasalar ise Yasama meclisince

konulmalıdır; merkezi yönetim organı sadece bu yasaların yerine getirilmesine bakıp, eğer bunlar gereğince uygulanmıyorsa, işin niteliğine göre, ya yasayı yürütmek için mahkemelere ya da, yasayı ruhuna uygun biçimde yerine getirmemiş olan memurların işten çıkarılmaları için seçmenlere başvurmalıdır. Genel kavramı bakımından, Yoksul Vergileri Dairesi'nin, bütün ülkede bu vergiyi uygulamakla görevli olanlar üzerinde yerine getirmekle görevli olduğu merkezi denetleme ve yoklama işte böyledir. Adı geçen Dairenin, yalnızca yerel bölgelere değil, bütün toplumu derinden etkileyen sorunlarda kökleşmiş kötü yönetim alışkanlıklarını gidermek için kullandığı, denetim sınırını aşan her türlü yetki doğru ve bu özel durumda ise zorunluydu; çünkü hiçbir yerel bölgenin, yönetimsizlik yüzünden, kendisini, zorunlu olarak başka bölgelere de taşan ve çalışan bütün insan topluluğunun manevi ve maddi durumunu bozan, bir yoksulluk yuvası haline getirmeye törel bir hakkı yoktur. Yoksul Vergileri Dairesi'nin sahip olduğu (ama kamuoyunun bu konudaki ruhsal durumu yüzünden çok az kullandığı) yönetsel zorlama ve ikincil yasama yetkileri, birinci derecede bir ulusal çıkar sorununda tamamıyla doğru olmakla beraber, ancak yerel olan çıkarların denetiminde tamamen yersiz olurdu. Ama bütün yerel bölgelere bilgi toplamak ve bilgi vermek üzere bir merkezi organın bulunması, yönetimin bütün şubelerinde de eşdüzeyde değerli olur. *Bir Hükümet, bireyin çaba ve gelişmesini engellemek bir yana, yardım edip özendiren soydan ne kadar çaba harcasa azdır.* Kötülük nasıl ve ne zaman mı başlar? Hükümetin, bireylerin ve bireysel oluşumların eylem ve güçlerini devinime geçireceğine bunların yerine kendi eylem ve gücünü geçirmesiyle; bilgi ve öğüt verecek ve ara sıra da, uyarmalarda bulunacak yerde, onları ellerini kollarını bağlayan kayıtlar altında çalıştırınca ya da onlara kenara çekilmelerini buyurup onların işlerini onların yerine kendisi yapınca başlar.

Bir Devletin değeri, en sonunda, onu bileştiren bireylerin değerinden oluşur; *onların* düşünce olarak gelişip yükselmelerindeki yararları, biraz daha yönetsel ustalığa ya da işin ayrıntısına ilişkin kılgının verdiği sözüm ona biraz daha ustalığa feda ederek, geri plana atan bir Devlet; iyi amaçlar için bile olsa, adamlarını kendi elinde eslek birer alet olsunlar diye cüceleştiren bir Devlet, işin sonunda, küçük adamlar ile gerçekten büyük hiçbir şeyin başarılamayacağını anlayacak; her şeyi ona feda ettiği makine kusursuzluğunun kendisine sonunda hiçbir şey sağlamadığını ve bunun da, makine daha iyi işlesin diye uzaklaştırmaya bakmış bulunduğu yaşamsal gücün yokluğundan kaynaklandığını ayrımsayacaktır.

SON

JOHN STUART MILL

ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE

DÜNYA KLASİKLERİ

İngiliz filozof ve iktisatçı John Stuart Mill (1806-1873); babası tarafından evde yetiştirilmiş,onbeş yaşındayken benimsediği faydacılık felsefesini, yirmi yaşında geçirdiği zihinsel bir bunalım sonucu değiştirmiştir.

İnsanın en değerli varlığının "özgürlüğü" olduğunu işleyen "**Özgürlük Üzerine**" adlı eseri, siyaset ve felsefeyle ilgilenen okurların en çok ilgisini çekmiş klasik eserlerden biridir.